

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**LALE DEVRİNDE ŞEYHÜLİSLAMLİK VE YENİŞEHİRLİ
ABDULLAH EFENDİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed KARA

BALIKESİR, 2017

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

LALE DEVRİNDE ŞEYHÜLİSLAMLIK VE YENİŞEHİRLİ
ABDULLAH EFENDİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed KARA

TEZ DANIŞMANI
Doç Dr. Ahmet KÖÇ

BALIKESİR, 2017

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201412517010 numaralı Muhammed KARA'nın hazırladığı "Lale Devrinde Şeyhülislamlık ve Yenişehirli Abdullah Efendi" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 02/02/2017 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınmış cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

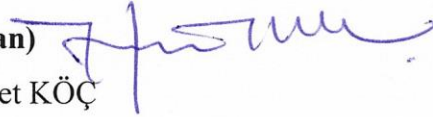
Üye (Başkan)

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

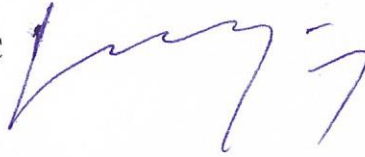
Üye (Danışman)

Doç. Dr. Ahmet KÖÇ

Üye

Yrd. Doç. Dr. Serdar GENÇ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

06/02/2017

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

Bu tez Bilimsel Araştırmalar Projesi tarafından 2015-166 nolu proje ile desteklenmiştir.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar mevcudiyetini koruyan şeyhülislamlık müessesesi, her devirde önemli roller üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde meşihat makamı, sadece devlet yöneticilerine dini konularda yol gösteren müftülük şeklinde ortaya çıkarken zaman içerisinde devletin tüm birey ve kurumlarına yol gösterici bir rol üstlenen şeyhülislamlık müessesesine dönüşmüştür. Devlet yöneticilerine yol gösteren şeyhüislamlar, izlemiş oldukları politikalar ölçüsünde yaşadıkları döneme damga vuran isimler olmuşlardır. Bu nedenle yapılan tezin konusunu; Osmanlı Devleti için büyük önem arz eden şeyhülislamlık kurumu ve izlemiş olduğu politikalarla döneminin önemli devlet adamı olan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvaları oluşturmaktadır.

Tezin birinci bölümünde şeyhülislamlık kurumu genel hatlarıyla ele alınmış, ikinci bölümünde ise Lale Devri ve bu dönemin şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin hayatı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin meşihat politikalarının devlet ve toplum için ne ifade ettiği hususuna değinilmiştir.

Tezin hazırlanmasında desteğini gördüğüm, fikir ve tavsiyelerini aldığım kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet KÖÇ'e şükranlarımı sunarım. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bütün içtenliğiyle bana yardımcı olan ve kahrımı çeken değerli araştırmacı Ebul Faruk Önal Bey'e teşekkür ederim. Moral ve motivasyonumu sürekli yüksek tutup, bana yardımcı olan eşim Araş. Gör. Feyza KARA'ya ve bu süreç içerisinde dünyaya gelen, kısacık da olsa tezimin uzamasına neden olan oğlum Abdullah KARA'ya da teşekkür ederim. Ayrıca maddi desteklerini esirgemeyen Balıkesir Üniversitesi BAP birimine teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed KARA

Balıkesir/2017

ÖZET

LALE DEVRİNDE ŞEYHÜLİSLAMLIK VE YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ

KARA, Muhammed

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KÖÇ

2017, IX+98 Sayfa

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında dini problemlerin çözümü için dönemin alimlerinden görüş alınırdı. Resmi olarak fetva verme vazifesi her ne kadar II. Murad zamanında Molla Fenari'ye verilmiş olsa da bu dönemde bağımsız bir şeyhülislamıktan bahsedilemez. Genellikle kadıaskerler veya mevleviyet kadıları vazifelerinin yanında fetva verme işini yürütmüşlerdir. Oysa Fatih Sultan Mehmed dönemiyle beraber şeyhülislam ilmiye sınıfının başı kabul edilmiş ve şeyhülislamlık bağımsız bir birim haline dönüşmüştür. Şeyhülislamlık müessesesi Zenbilli Ali Efendi, İbn-i Kemal ve Ebussuud Efendi dönemlerinde ise en prestijli olduğu yılları yaşamıştır.

Osmanlı Devleti'nin diğer kurumlarında olduğu gibi bir süre sonra şeyhülislamlık kurumunda da bozulmalar yaşanmıştır. Bozulmanın belki de görünen önemli sebepleri şeyhülislamların önceki dönemlere kıyasla iyi yetişmiyor olmaları ve siyasi olaylara daha çok müdahil olmalarıydı. Bu yüzden şeyhülislamlar görevleri başında kendilerinden öncekilere nazaran daha kısa süre kalmaya başlamışlardır.

Şeyhülislamların azledilme durumlarının çok sık yaşandığı XVIII. yüzyılda, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin on iki yıl boyunca görevde kalması meşihat tarihi açısından önemli bir hadisedir. Bu durumun belki de en önemli sebebi Yenişehirli Abdullah Efendi'nin on iki yıl boyunca Padişah III. Ahmed ve veziriazam Damat İbrahim Paşa ile kurduğu ilişki olmalıdır. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, bu dönemde devletin meşru olarak aldığı kararlarda önemli derecede etkili olmasının devlet adamlarıyla kurduğu münasebetin etkisi vardır. Elbette ki Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bulunduğu dönemin siyasetine çok fazla müdahil olmaması da görev süresinin uzamasına katkısı olmuştur. Yenişehirli, gerek devlet adamlarıyla kurduğu yakın münasebet gerekse alim kişiliği ile ilmi açıdan yazdığı eserlerle önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlmiye, Ulema, Şeyhülislam, Yenişehirli Abdullah Efendi.

ABSTRACT

THE INSTITUTION OF SHEIK UL-ISLAM IN TULIP ERA AND YENISEHIRLI ABDULLAH EFENDI

KARA, Muhammed

Master Thesis, Department of History

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Ahmet KÖÇ

2017, IX+98 Pages

During the foundation of Ottoman Empire, the ideas of schoolers were asked for the solution of religious issues. Even though the duty of giving fetwa officially belonged to Mollah Fenari during Murad II. we could not talk about full authority of sheik ul-islam which is a high official in the Ottoman judiciary or mevleviyet muslim judges would conduct the duty of giving fetwa along with their own duties whereas, during Fatih Sultatn Mehmet's ruling, sheik ul-islam was accepted as the head of ulema and sheik ul-islam became on independent department. The institution of sheik ul-islam lived its most prestigious period during Zenbilli Ali Efendi, Ibn-i Kemal and Master Ebussuud.

Just like in the other institution of ottoman state, disruption took place in the institution of sheik ul-islam. Perhaps, the major reason why disruption took place was that sheik ul-islams were not educated as well enough as before and that they interfere political issues more. Therefore, sheik ul-islam remained in the office shorter then former ones. The fact that master Abdulah from Yenişehirli remained in the office for 12 years during XVIII. century when dismissing of sheik ul-islams

were very common is an important event in terms of sheikdom period. Of course, the fact that Yenişehirli Abdullah Efendi was not involved too much in his politics contributed to the length of his term. Yenişehirli, has a close relationship with statesmen, but he is confronted as an important figure with the works he writes in terms of scholarly personality and science.

Key Words: Ilmiye, Ulema, Sheik ul-islam, Yenişehirli Abdullah Efendi.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ.....	x
1.1. Amaç.....	2
1.2. Yöntem.....	2
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ŞEYHÜLİSLAMLIK KURUMU	3
2.1. Şeyhülislamlık Kavramı	3
2.2. Şeyhülislamlığın Teşkilatlanması	4
2.3. Şeyhülislamlığın Devlet Teşkilatındaki Yeri.....	16
2.4. Şeyhülislamlığın Görev ve Yetkileri	17
3. MEŞİHAT DAİRESİ	22
3.1. Fetva Emni	22
3.2. Mektupçu	23
3.3. Telhisçi.....	23
3.4. Şeyhülislam Kethüdası	24
3.5. Ders Vekili.....	24
4. MEMURİYET OLARAK ŞEYHÜLİSLAMLIK	24
4.1 Şeyhülislam Gelirleri	25
4.2. Şeyhülislamın Kıyafeti	26
4.3. Şeyhülislamın Tayini	27
4.4. Şeyhülislamın Azli.....	29
4.5. Şeyhülislamın Gücü: Fetva.....	31
5. LALE DEVRİ VE YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ	34
5.1. Lale Devri (1718-1730)	34
5.2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Hayatı	41
5.3. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Eserleri	48
6. YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ'NİN MEŞİHAT POLİTİKASI.....	56

6.1. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Siyasi Politikası.....	57
6.2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin İçtimai Politikası	66
6.3. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Yenilikler Karşısındaki Politikası	74
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	81
EKLER	91

KISALTMALAR

AÜİFD	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
H.	Hicri
haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
M.	Miladi
M. E. B.	Milli Eğitim Bakanlığı
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Ö.	Ölümü
s.	Sayfa
S.	Sayı
Sad.	Sadeleştiren
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TKAE	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
trc.	Tercüme
yay.	Yayınevi
Yay. haz.	Yayına hazırlayan

1. GİRİŞ

Osmanlı toplumu, geçmiş asırlardan getirdiği birikimlerle genel olarak yöneten ve yönetilen şeklinde tasnif edilmiştir. Yapılan genel tasnife göre yönetilen sınıfını reaya, yönetici sınıfını ise askeriler oluşturmuştur. Askeriler, barış zamanında güvenliği sağlayan savaş zamanında ise ülkeyi koruyan veya fetihler yapan ve silahlı askerlerden oluşan seyfiye sınıfıdır. Öte yandan kalemiye, devletin her tür bürokratik işlemlerini yerine getirmiştir. Almış olduğu eğitim ve sahip olduğu bilgi ve birikim ile devletin ve halkın sorunlarına cevap veren ilmiye mensupları daima prestijlerini muhafaza etmişlerdir. İlmiye mensupları dini ilimlere ve diğer ilimlere vâkıf olarak yürütmekte oldukları görevler açısından iki şekilde tasnif edilebilir: Bunlardan biri, sahip oldukları bilgiyi teorik olarak kullanan şeyhülislam, müderris, müftü ve fetva emininden oluşan teorisyenler; ikincisinin ise bilgisini özellikle de hukuk ve idare alanlarında uygulamaya döken kazasker, kadı, naib gibi pratisyenlerdir

İslam'ın ilk devirlerinden itibaren ilim erbabı olan bu sınıf mensupları “ulema” olarak da adlandırılmışlardır. Osmanlı Devleti'nde adı geçen bu unvanlara sahip olan kişiler, yönetici statüsüne sahip şahıslar olarak kabul edilmişlerdir. Bu görevliler genelde devlet politikaları doğrultusunda hareket etmişlerse de bazen yönetimin verdiği kararların karşısında bir tavır da sergilemişlerdir. Özellikle şeyhülislam, fetva verme yetkisi gibi etkili bir gücü ellerinde buldurmalarından dolayı, devlet yönetimiyle yoğun bir münasebet içinde olmuşlardır. Bu güç sayesinde onlar, zaman zaman padişahın egemen olduğu bir devlet anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal olaylarını etkileyen aynı zamanda bu olaylara yön veren bir pozisyonda bulunmuşlardır. Şeyhülislamın azledilmezlik ayrıcalığı ellerinden alınmasından sonra kimi şeyhülislamlar tamamen yönetimin emri altında bir itaat sergilemişler, kimileri de karşıt tavırlarıyla yönetimin değişmesinde etkili olmuşlardır.

Şeyhülislamın şahsi tutumları ve kararlarına göre şekillenen makamlarının yetkileri onların tek tek ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum aynı zamanda onların daha iyi anlaşılmasına, görev aldıkları dönemlerde doğru yorumlanmalarına katkı sağlayacaktır.

1.1. Amaç

Bu çalışma ile amaçlanan Osmanlı Devleti'nde 1718-1730 yılları arasında şeyhülislamlık yapan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin meşihat politikalarını incelemek ve şeyhülislamlık çalışmalarına bir nebze de olsa katkıda bulunabilmektir. Çalışmanın konusu 1718-1730 yılları arası ile sınırlandırılmış olsa da konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Şeyhülislamlık Kurumunun incelenmesi ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin meşihatine gelene kadar genel durumun açıklanmasında fayda görülmüştür.

1.2. Yöntem

Çalışmada yöntem olarak veri toplama yöntemiyle kaynak taraması yapılmış olup Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalarından, yazma eserlerden ve ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Şeyhülislamlık Kurumunun anlatıldığı kısımda ikinci el kaynaklardan istifade edilmiştir. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin hayatı ve meşihat politikalarının açıklandığı bölümde ise ana kaynak olan BOA vesikaları ve yazma eserlerden faydalanılmıştır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ŞEYHÜLİSLAMLIK KURUMU

Osmanlı toplumu çeşitli gruplardan meydana gelmiştir. Dini açıdan bakıldığında toplum Müslüman ve gayrimüslimlerden ibarettir. Diğer taraftan devletin idari ve hukuki yapısı da tamamen İslam hukukuna dayanmaktadır. Hatta gayrimüslim teb'aya özellikle ceza hukuku kısmında İslam hukukunun öngördüğü kurallar uygulanmıştır. Osmanlı medreselerinde de ağırlıklı olarak dini eğitim verilmesi ilmiye sınıfını ve bu sınıfın başında bulunan Şeyhülislamlık kurumunu daha da önemli kılmıştır. Araştırmanın bu bölümünde şeyhülislamlık tabiri, Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlığın kuruluşu ve gelişiminden, son olarak da Bab-1 Meşihat teşkilatının genel yapısından bahsedilecektir.

2.1. Şeyhülislamlık Kavramı

Şeyhülislam tabiri Arapça bir tamlama olup “şeyh” kelimesi yaşlı olan kişi, bilge ve reis manalarına gelmektedir. Buradan hareketle bu tabir için “âlimlerin başı, âlimlerin reisi ve âlimlerin kıdemlisi” manasına gelen bir tanım yapmak mümkündür. Şeyhülislamlık tabiri İslam toplumu içerisinde, kendini kanıtlamış ve ilmiyle insanlar üzerinde tesir bırakmış olan âlim veya sufiler için de kullanılmıştır.¹ Verilen bu açıklamadan hareketle Mehmet Zeki Pakalın ise şeyhülislamlık tabirini, ilmiye sınıfının başında bulunan kişinin unvanı olarak kullandığını ifade etmiş ve halk arasında hafifletilerek “şehislam” suretine getirildiğini de söylemiştir. Şeyhülislam tabiri Osmanlı Devleti tarafından meydana getirilmiş bir kavram değildir. Bu unvan daha hicri dördüncü (miladi onuncu) asırda saygı ve hürmet ifade eden anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Şeyhülislam tabiri dışında “İslam” kelimesi eklenerek oluşturulan başka tabirlerde vardır. Bunlar: “*İmad'ül-islam, Fahr'ül-islam, Rük'n'ül-islam, Zeyn'ül-islam, Şems'ül-islam, Cemal'ül-islam, Ziya'ül-islam, Beha'ül-islam Hüccet'ül-islam, Burhan'ül-islam, Nizam'ül-islam*” gibi daha birçok hürmet ifade eden tabirlerdir.”² Yukarıdaki açıklamalardan hareketle önemli görülen ifade şeyhülislam tabirinin Osmanlı Devleti'nde önce bilindiği ve X. yüzyıldan itibaren kullanıldığıdır.

XI. yüzyılda şeyhülislam tabiri ilk defa unvan haline dönüşmüştür. Bu yüzyılda şeyhülislam tabirini Horasan'da Şafililerin lideri olan İsmail b. Abdurrahman

¹ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Ankara, 2010, s. 91.

² M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 347.

tarafından unvan olarak kullanmıştır. Bunun yanında aynı yüzyılda Hanbeli mezhebine bağlı olan kişiler de kendi liderleri olan Abdullah el-Ensari'nin şeyhülislam olduğunu söylemişlerdir.³ İslam dininin hızla yaygınlaştığı ve mezhepsel fikirlerin ön plana çıktığı bu dönemde kişilerin dini ihtiyaç ve sorgulamalarından ötürü alim olarak ifade ettikleri kişilerin yolundan gitmişlerdir. Toplumun ihtiyaç duyduğu bilgilere hakim olan ve kişilerin doğru yolda ilerlemelerini amaç edinen alimlerin sorumlulukları böyle bir tabirin oluşmasını sağlamıştır.⁴

XIII. yüzyılda Memlûkler zamanının âlimi olan ve fikirleriyle açtığı yeni yolda şöhrete ulaşan İbn-i Teymiye de kendi izleyicileri tarafından şeyhülislam olarak anılmıştır. İslam dininin etkin olduğu topraklarda bu tabir yavaş yavaş yaygınlaşmış ve Sünni İslam öğretilerinin baskın olduğu yerlerin dışında, Şii İslam düşüncesinin etkin olduğu topraklarda da kullanılmıştır. İran gibi Şiiğin yaygın olduğu bir yerde şeyhülisamlık tabiri farklı bir şekilde kullanılmış olup burada dönemin önemli şehir merkezlerinde, mahkeme görevlilerine başkanlık eden alim ve dini önderlere verilen bir unvan olmuştur.⁵ Ayrıca Sünni ve Şii gibi görüşlerde ayırt etmeksizin kullanılan bu tabir, dini bir ihtiyaçtan doğduğu fikrini güçlendirmektedir.

XIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise şeyhülislam tabiri önceki dönemlere göre daha fazla kullanılır olmuştur. Bu asırda müftülerin dahi sık sık başvurduğu bir unvan haline gelmiştir.⁶ Sonraki yüzyıllarda şeyhülisamlık tabiri, hem unvan bakımından hem de kendine has özellikleri ile devlet ve toplum üzerinde etkin olan kurumun adı olmuştur.⁷

2.2. Şeyhülislamlığın Teşkilatlanması

İslam dinin temel kurallarını benimseyen devletler, Kuran-ı Kerim'in ve Hz. Muhammed'in hadislerle çizmiş olduğu sınırın dışına çıkmak istememişlerdir. Böylece din hükümlerinin; devlet içerisindeki tüm kurumlarda, toplumun içerisinde ve tüm dünyada hakim unsur olmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin din ve devlet düşüncesi göz önüne alınacak olunursa; kanun koyan hükümdarın, din kuralları çerçevesinde bir karar verdiğinde şüphe duymamak için İslam otoritesinden

³ J. H. Kramers, "Şeyhülislam" *İslam Ansiklopedisi*, XI, 1979, İstanbul, s. 485.

⁴ Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972, s. XLIII.

⁵ Kramers, "Şeyhülislam", s. 486.

⁶ Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, s. XLIII.

⁷ Ramazan Boyacıoğlu, "Tarihi Açısından Şeyhülisamlık, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, (1996), Sivas, s. 161.

görüş almak zorunda olduğunu hissetmiştir. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin ilk padişahları önemli kararlar alırken fakihlerden fikir almışlardır. Sonrasında ise aynı görüşten dolayı şeyhülislamlık müessesesini kurmuşlardır.⁸ Bu etkenlerden dolayı Osmanlı'da şeyhülislamlık müessesesi devletin diğer kurumları üzerinde de etkili bir yapı olmuştur. Çünkü bu kurumların vereceği kararlar İslam hukukuna dayanmak zorundaydı. Yönetim tarafından verilen kararlar şeyhülislamın onayından geçtikten sonra ancak yasallaşmıştır. Sonuçta önemli ihtiyaçların giderilmesi için kurulan şeyhülislamlık kurumu, Osmanlı'da Türk-İslam kurallarına uygun bir şekilde geliştikten sonra kendine özgü bir yapıya bürünmüştür.⁹

Osmanlı Devleti'nde yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı kurulan Şeyhülislamlık müessesesinin ortaya çıkış nedenleriyle ilgili çeşitli fikirler öne sürülmüştür.¹⁰ Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlığın ne zaman kurulduğu ile ilgili kısım da çeşitli tartışmalara neden olmuştur.¹¹ İlmiye Salnamesi adlı eserde “Meşihat-ı İslamiye Tarihçesi” kısmında Rumeli Şeyhülislamı olarak Elvan Fakih'in atandığı ifade edilmiştir. Ayrıca adı geçen eserde, Elvan Fakih ile

⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yay., 2005, s. 39.

⁹ Şükrü Karatepe, “Osmanlı'da Din – Devlet İlişkisi”, *Osmanlı*, C. 6, 1999, Ankara, s. 56.

¹⁰ Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlığın kuruluşu ile ilgili ilk araştırmacılardan bir olan J. H. Kramers çeşitli teoriler öne sürmüştür. Daha sonraki yıllarda şeyhülislamlık ile ilgili çalışmalar yapan Ekrem Kaydu bu teorilere tek tek cevap vermiştir. Kramers'in birinci teorisi şu şekildedir: Osmanlı Devleti Mısır'ı fethettiği zaman Memlük sultanlarının yanında bulunan Abbasi halifelerinden yola çıkarak şeyhülislamlık sistemini kurduğu görüşüdür.(Kramers, “Şeyhülislam”, s. 486.), Kaydu'nun bu teoriye cevabı ise: dönemin siyasi olaylarından sonra alınan fetvalara bakılırsa ileri sürülen görüşün sağlam temeller üzerine kurulmadığı söylenebilir. Çünkü II. Murad fetva ihtiyacı hissettiği zaman Memlük halifelerinden değil, dönemin meşhur âlimlerinden fetva almıştır. Ayrıca Yavuz Sultan Selim de Memlük Devleti'ni fethettiği zaman Abbasi halifelerini saraya getirmeyip halifelik unvanını kendi üzerine almıştır. (Ekrem Kaydu, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesinin Ortaya Çıkışı” *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, (1977), Ankara, s. 206.) Kramers'in ikinci görüşü; Şeyhülislamın ilmiye sınıfının liderliğindeki teşkilatlanma yapısının, Ortodoks Patrikliği'nden örnek alınarak oluşturulduğunu ifade etmiştir.(Kramers, “Şeyhülislam”, s. 486.) Kaydu ise: Ulema teşkilatlanması, Osmanlı Devleti'nin Hristiyan toplumlarıyla bağlantıya geçmesinden evvel İslam toplumlarında olan bir yapıydı. Anadolu'da varlığı bilinmekte olan ulema zümresi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde de yönetim ve toplum üzerinde etkili bir kurumdur. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından beri kurulduğu coğrafyada zaten ulema teşkilatlanması mevcuttu ve bundan dolayı Ortodoks Patrikliği sistemini örnek almasına ihtiyacı yoktu. (Kaydu, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesinin Ortaya Çıkışı”, s. 206.) Son olarak Kramers'in üçüncü teorisi: İslami düşünce akımlarının etkisiyle Osmanlı Devleti'nin yönetiminde dünyevi bir gücün yanında, halkın dini bir otorite istemesinden dolayı şeyhülislamlığın kurulduğu şeklindedir.(Kramers, “Şeyhülislam”, s. 487.) Kaydu: son görüşün, sosyal çevrenin müesseseler üzerindeki etkisi göz önüne alındığında diğer ifadelere nazaran daha gerçekçi görünmektedir. Şeklinde cevap vermiştir.(Kaydu, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesinin Ortaya Çıkışı”, s. 207.)

¹¹ Ekrem Kaydu'nun yaptığı araştırmada, d'Ohsson ve Ali Emiri gibi isimlerin Osmanlı toplumunda Şeyhülislamlık Kurumunun kuruluş yıllarından beri var olduğunu, aynı şekilde fetva vazifesinin Şeyh Edebalı tarafından yerine getirildiğini, Şeyh Edebalı'nın, 1326 yılında ölümünden sonra ise damadı Dursun Fakihin yerine geçtiğini ve fetva hizmetine baktığını ifade etmişlerdir.(Kaydu, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesinin Ortaya Çıkışı”, s. 203.)

aynı dönemde Çandarlı Kara Halil Paşa'nın da Rumeli Kadıaskerliği görevine getirildiği belirtilmiştir. Bunun yanında Ali Emiri, şeyhülislamlık ve kadıaskerlik unvanlarının Rumeli Eyaletine mahsus olarak başladığını beyan etmiştir.¹² İlmiye Salnamesi'nde geçen ve Feridun Beyin Münşe'atü's-Selatin'inde de yer alan bir fermandaki; “*Umum Rumeli vilayetine Şeyhülislam ta'yin olunan*” ifadelerden dolayı bu görüş oluşmuştur.¹³

Murad Hüdavendigâr döneminde Şeyhülislamlık kurumunun oluştuğunu söyleyenler bu fermanın yola çıkarak müessesenin kurulduğunu beyan etmişlerdir. Ancak Murat Akgündüz'ün “*Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*” adlı kitabında; Mükrimin Halil Yinaç tarafından ifade edildiği üzere Feridun Beyin Münşe'atındaki ilk devirlere ait bilgilerin sonradan yazılmış olduğu kanısına varılmıştır. Eserdeki bu ifadeler göz önüne alındığında Münşe'atın ilk dönemle ilgili bilgileri şüphe barındırmaktadır. Ayrıca yukarıdaki fermanın geçen tüm bilgileri doğru kabul eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu kişiler, Şeyhülislamlık kurumunun Rumeli Eyaleti'ne mahsus olarak başlatıldığını kabul etmektedirler.¹⁴

Bunun yanı sıra Mehmed Çelebi devrinde şeyhülislamlık kurumunun başladığı iddia eden araştırmacılar da vardır. Ancak yapılan bu tartışmaların sağlam bir zemin üzerine kurulmadığı açık bir şekilde ifade edilebilir. Çünkü Mehmed Çelebi döneminde devrin meşhur hadisesi olan Şeyh Bedreddin¹⁵ isyanı yaşanmış ve

¹² Ali Emiri, *İlmiye Salnamesi*, “*Meşihat-ı İslamiye Tarihçesi*”, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334, s. 317.

¹³ İlmiye salnamesinde geçen ferman bu şekildedir: “*Umum Rumeli vilayetine Şeyhülislam ta'yin olunan fahrü'l-füzela-ı Elvan Fakih zide ulemaya ri'ayet idüb gözleyesin Ulemay-ı 'izam verese-i enbiyadır. Kemal-ı lütuf ve şefkatle mer'i ve mahmi tutub ibka-ı din-i mübin ve icra-ı şer'i metin anların vücud-u şerifleri ve enfası latifeleri ber katında bilüb (...) muktezasınca hatr-ı 'atirlerini rencide itmekden begayet hazır idesin.*” (Ali Emiri, *İlmiye Salnamesi*, “*Meşihat-ı İslamiye Tarihçesi*”, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334, s. 317.)

¹⁴ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002, s.38; Ayrıca bkz: Hüseyin Vehbi İmamoglu, “Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlığın Etkinliği”, *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 1-2 Mayıs, 2009, s. 746.

¹⁵ Şeyh Bedrettin, Yıldırım Bayezid döneminden sonra yaşanan Fetret devrinde Musa Çelebi tarafından kadıaskerlik görevine getirilen bir alimdir. Daha sonra Mehmet Çelebi hakimiyeti ele geçince Şeyh Bedrettin görevden alınarak ve istenmeyen adam hüviyetine bürünmüştür. Ayrıca Ahmet Yaşar Ocak eserinde Şeyh Bedrettin'in dört cephesinin olduğunu ifade etmektedir. Birincisi, Sünni İslam'ın Hanefilik yorumuna bağlı olmakla daha akılcı ve daha serbest düşünüp içtihad yapabilen alim Bedrettin ikincisi, İslam'ın bazı temel inanç esaslarını, bu arada ahiret ve ona bağlı kavramları tam anlamıyla akılcı, hatta bir ölçüde maddeci bir görüşle yorumlayan “materyalist filozof Bedrettin” üçüncüsü, sık sık cezbeye giren gayba ait birtakım durumlara vakıf olduğuna hiçbir aracı olmadan Allah'ın doğrudan hitabını işittiğine, ölü hayvanları diriltibilme gücüne sahip olduğuna, kısaca kendi keşif ve kerametlerine samimi olarak inanan koyu “sufi Bedrettin” dördüncüsü ise ve nihayet “Zamanın Efendisi” Mehdi sıfatıyla düzenin bozukluğunu ve toplumsal rahatsızlıkları

bu isyan sonucunda Şeyh Bedreddin yakalanmıştır. Mehmed Çelebi yaşanan bu hadise üzerine Şeyh Bedreddin'in katledilmesini istemiştir. Daha sonra Şeyh Bedreddin'in katledilmesi ile ilgili fetva İran'dan gelip Osmanlı Devleti'ne yerleşen Haydar-ı Harevi'den alınmıştır.¹⁶ Bunun yanında II. Murad döneminde ise Osmanlı Devleti'nin zor duruma düşmesine neden olan Karamanoğlu İbrahim Bey hadisesinde de fetvanın, Hanifi, Şafi, Maliki ve Hanbeli kadıaskerlerinden alındığı ifade edilmektedir. Bu dört mezhebin kadıaskerleri İbrahim Bey için katl fetvası vermiştir.¹⁷ Görüldüğü üzere hem Mehmed Çelebi hem de II. Murad dönemlerinde yaşanan hadiseler, devlet işlerinde fetva almanın gerekliliğini ve böyle bir kuruma ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

XV. yüzyıla gelindiğinde II. Murad'ın, devrin mühim alimlerinden Molla Fenari Efendi'ye¹⁸ fetva vazifesi vererek onu müftü tayin ettiği bilinmektedir.¹⁹ II. Murad tarafından Molla Fenari'ye fetva vazifesinin verilmesi dönem itibariyle önem ihtiva etmektedir. Bu dönemde devlet hem siyasi açıdan hem de dini açıdan karışık bir zaman diliminden geçmekteydi. Bundan dolayı herkes tarafından sevilen ve kabul gören birinin göreve getirilmesi toplum nazarında olumlu etki oluşturmuştur. Bâtını ve Rafizi²⁰ görüşlerin yaygın olduğu bir dönemde Sünni metodu çok iyi bilen Molla Fenari'nin fetva vazifesiyle görevlendirilmesi tesadüf değildir.²¹ Molla Fenari'ye

düzeltilmek üzere tanrı tarafından görevlendirilmiş bulunduğu inananak siyasal iktidara talip "ihtilalci Bedrettin" gibi maddelerle Şeyh Bedrettin'i ifade etmiştir. Bkz: Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 232.

¹⁶Akgündüz, s. 39. ; Esra Gündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1992, s. 44-45.

¹⁷ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 39.

¹⁸ Molla Fenari Efendi (1350-1431), Mehmed Çelebi zamanında Bursa Kadılığı yapmıştır. Bu görevinin yanında Manastır Medresesi müderrisliği vazifesinde de bulunmuştur. Molla Fenari, âlim kişiliğinden dolayı II. Murad'ın da büyük sevgisini kazanmayı başarmıştır. Böylelikle II. Murad döneminde altı yıl boyunca Bursa Kadılığı yapmıştır. Bunun yanında müderrislik görevinde de bulunmuştur.(Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s. 1.); Molla Fenari ilmi sayesinde kısa zamanda herkesin sevgisini kazanmayı başarmıştır. Öyle ki uzak diyarlardan onu görmeye ve ona fikir danışmaya gelen insanlar olmuştur. Ayrıca Molla Fenari, tüm görevlerinin yanında Salı ve Cuma günleri insanlara fetva vermeyi de ihmal etmemiştir. (Aydın Yıldırım ve Edip Yılmaz, "İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenari" *Diyanet İlmî Dergisi*, C.31, S.3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1995), s. 78.)

¹⁹ Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s. 1.

²⁰ Rafizi: Sözlükte; terk etmek, bırakmak, ayrılmak anlamındaki rafz kökünden türeyen rafıza, bir fikir veya bir gruptan ayrılan kişi yahut topluluk demektir. Çoğulu revafız olmakla birlikte rafıza bazen topluluk manasında da kullanılır. Terim olarak Zeyd b. Ali'nin Emeviler'e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebubekir ve Ömer'i meşru halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk İmameleri, ardından ilk üç halifenin hilafetini reddettikleri için bütün Şii grupları, daha sonra da Şii unsurları taşıyan bazı batını grupları ifade eder. Bkz: Mustafa Öz, "Rafiziler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, Ankara, s. 396.

²¹ Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi", *Diyanet İlmî Dergisi*, C. 35, S. 1, (Ocak-Şubat-Mart 1999), s. 5.

kadılık görevinin yanında verilen fetva vazifesi²² bağımsız bir şeyhülislamlık biriminden bahsedilmesini engellemiştir. Bundan dolayı müftülük veya şeyhülislamlık vazifesi bu yüzyılda bir kurum olarak değil sadece fetva vazifesi olarak görülebilir.

Molla Fenari'den sonra müftülük vazifesine Fahreddin-i Acemî getirilmiştir. Fahreddin-i Acemî'nin görev yaptığı devirde müftülük vazifesi kadılık veya müderrislik gibi görevlerden ayrılarak yavaş yavaş bağımsız bir birim haline dönüşmüştür. Fahreddin-i Acemî, II. Murad döneminde Edirne Müftülüğü ve Fatih Sultan Mehmed döneminde İstanbul Müftülüğü vazifelerine atanmıştır. Fahreddin-i Acemî'den sonra meşihat göreviyle vazifelendirilenler "İstanbul Müftüsü" unvanıyla atanmıştır. İlk zamanlarda müftü olarak tabir edilen bu görev XVI. yüzyıldan sonra genel olarak Şeyhülislam tabiriyle anılmıştır. Böylelikle şeyhülislamlık bu dönemde yavaş yavaş bir kurum haline gelmeye başlamıştır.²³ Bu nedendir ki Fahreddin-i Acemî dönemi Osmanlı meşihat tarihinde dönüm noktasıdır.

Fatih Sultan Mehmed'in oluşturduğu Teşkilat Kanunnamesi'nde şeyhülislamlık tabiri geçmektedir. Fatih Sultan Mehmed, yapılan bu kanunnamede şeyhülislamı ulemanın reisi olarak tarif etmiştir. Şeyhülislamlığın, ilk defa resmi bir belgede açık ve şüphe barındırmadan geçmesi önemli bir etkidir. Bu durum kanunnamede: "*Ve Şeyhülislam ulemanın reisidir. Ve muallim-i Sultan dahi kezalik serdâr-ı ulemadır. Vezir-i a'zam anları riâyeten üstüne almak lazım ve münasibdir. Ammâ müfti ve hoca sâir vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler.*"²⁴ şeklinde ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere şeyhülislam ulemanın reisi olarak tarif edilmiş ve sadrazamında bir derece şeyhülislamdan yukarı olduğu söylenmiştir. Bunun yanında şeyhülislamı; müftü, hoca ve diğer vezirlerden ise yukarı bir mevkide olduğunu beyan etmiştir. Ancak Fatih Sultan Mehmed, Kanunnâme-i Âli Osmân'da şeyhülislamı ulemanın başı olarak göstermiş ayrıca şeyhülislamın da sınırlarını belirleyerek ulemayı denetim altında tutmayı

²² Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi" s. 1.

²³ Kaydu, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesinin Ortaya Çıkışı", s. 205.

²⁴ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 318.

başarmıştır.²⁵ Fatih Sultan Mehmed'in yönetim politikası ile alakalı olan bu durum ileride oluşacak olan şeyhülislam-sadrazam çatışmasını engelleyememiştir.

İslam kurallarına göre devleti yönetecek olan kişinin, içtihat eden bir başkan sıfatı taşıması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde Padişahların, İslam kurallarını uygulayan ve bu uğurda mücadele eden kişiler olmaları beklenmektedir. Osmanlı Devleti'ni İslam hukukuna göre yönetmeleri beklenen devlet başkanları dönemin dini ihtiyaçlarını çözecek şekilde İslam âlimi değillerdi. Bu yüzden sultanlar, siyasi ve politik işlerle ilgisi olmayan devlet işlerini biçimlendirme ve devlet faaliyetlerinin İslam hukukuna uygulugunu denetlemek üzere fetva makamı olan şeyhülislamlığı öngörmüş olmalıydılar. Böylece dünyevi bir gücün yanında dini bir gücün de olması devletin denetlenmesini sağlamış ve toplum üzerinde olumlu etki bırakmıştır.²⁶

XV. ve XVI. yüzyıllarda müftülük vazifesiyle görevlendirilen mümtaz şahsiyetler İslam hukukunun inkişaf etmesine yardımda bulunmuşlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin oluşup gelişmesinde katkı sağlamışlardır. Böylelikle müftülerin şahsi imajları nedeniyle ileriki zamanlarda şeyhülislamlık kurumu etkisini ve gücünü daha da artırmıştır. Şeyhülislamlık kurumunun öneminin artırmasındaki diğer etken ise devletin gelişmesi ve genişlemesiyle beraber artan memur sayısının kontrolünü sağlayacak yeni bir güce duyulan gereksinimdir. Böylece sultanın dünyevi yönünün temsilcisi olan sadrazamın askeri sınıfın liderliğinin yanında toplumun ve devletin manevi yönünün temsilcisi olarak şeyhülislamlığın ilmiye teşkilatının lideri olarak gelişmesine imkan sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler devlet yönetiminde bir denge politikasını akla getirmektedir.²⁷

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlığın nüfuzunu artırması Zenbilli Ali Efendi döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde daha önce örneği olmayan bir konuma ulaşan şeyhülislamlık, etkinliğini artırarak devam etmiştir. Şeyhülislamlığın gelişimi İbn Kemal ve Ebussuud Efendi dönemlerinde zirveye ulaşmış ve daha sonra gelecek olan şeyhülislamların, Ebussuud Efendi'yi rol model olarak kabul etmenin yanında

²⁵ Esra Yakut, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu ve bir Şeyhülislam Olarak Musa Kazım Efendi", *Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kazım Efendi Sempozyumu*, Erzurum, 22-24 Kasım 2013, s. 129.

²⁶ Cemal Fedayi, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu", *Osmanlı*, Ankara, C. 6, 1999, s. 447.

²⁷ Ahmet Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması (1770-1876)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 4

dönemindeki faaliyetleri de örnek almaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bahsi geçen dönemlerde şeyhülislamlığın kurumsallaşması ileri bir seviyeye ulaşmıştır.²⁸

Zenbilli Ali Efendi, XVI. asrın başlarından yirmili yılların sonlarını kapsayan üç padişahın devr-i saltanatında şeyhülislamlık vazifesini ifa etmiştir.²⁹ Bu dönemde şeyhülislamlık makamının işleyişi ve etkinliği artarken şeyhülislamlara önemli görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Zira II. Bayezid, kapsamlı büyük bir medrese inşa ettirmiş ve şeyhülislamların orada ders vermesini şart koşmuştur. Ayrıca inşa ettirmiş olduğu medreselerin gözetim ve denetim işlerini de şeyhülislamlara bırakmıştır.³⁰ Verilen bu görev ve sorumluluklar ile birlikte şeyhülislamlık nüfuzunu artırmıştır. Hatta Zenbilli Ali Efendi zaman zaman Yavuz Sultan Selim ile münakaşaya girmekten çekinmeyerek şeyhülislamlık makamının sınırlarının belirlenmesinde etkili bir rol oynamıştır.³¹

Ayrıca Yavuz Sultan Selim, Zenbilli Ali Efendi'ye meşihat görevinin yanında Anadolu ve Rumeli Kadıaskerliği'ni de tevdi etmek istemiş fakat kabul

²⁸ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 19.

²⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, (haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi, s. 473.

³⁰ İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.; Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 51.

³¹ Seyit Ali Kahraman, Ahmet Nezih Gültekin ve Cevdet Dadaş, *İlimiye Salnamesi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, s. 272.; Altınsu, s. 15. Ayrıca ipek ticaretini yasaklatan Yavuz Sultan Selim bu işi yaptıklarından dolayı dört yüz kişiyi ellerinden bağlatıp haklarında idam kararı vermiştir. Bu hadiseyi duyan Zenbilli Ali Efendi izin almadan padişahın huzuruna çıkarak ipek tüccarlarını idam ettiremeyeceğini buna hakkı olmadığını bildirmiştir. Yavuz Sultan Selim; "bunlara âlemin düzeni için idam kararı verdim" deyince Zenbilli Ali Efendi ise; "ancak büyük bir suç işlediklerinde bu kararı verebilirsin" yanıtını vermiştir. Yavuz, Zenbilli'ye "bu yönetim işidir sen buna karışamazsın" ifadelerini kullanınca Zenbilli de "bu ahiretle alakalı bir iştir ve bu da benim görevimdir" cevabını vermiştir. Padişah biraz hiddetlendikten sonra yaptığının yanlış olduğuna karar verip ipek tüccarlarını affetmiştir. (Seyit Ali Kahraman ve diğerleri, *İlimiye Salnamesi*, s. 272.); Zenbilli Ali Efendi şeyhülislamlık otoritesinin farkında olup bu görevi layıkıyla kendi kişisel çıkarlarından uzak bir şekilde devam ettirmiştir. Otoritesi yüksek bir padişah olan Yavuz Sultan Selim'e karşı bile doğru bildiği kararlardan vazgeçmemiş ve gerektiğinde padişahın söylemlerine karşı çıkmıştır. Yine başka bir meselede Yavuz Sultan Selim, Hazine-i Amire muhafızları olan yüz elli kişinin sorumsuz davranışlarından dolayı idam edilmelerine karar vermiştir. Bunu duyan Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin divana katılması gerekli haller dışında olağan bir durum değil iken divanda bulunmuştur Padişahın huzuruna çıkan Zenbilli Ali Efendi, Hazine-i Amire muhafızlarının affedilmesini yoksa hem ahiretini kaybedip hem de Allah'ın gazabıyla karşılaşacağını ifade etmiştir. Ayrıca ilmi meselelerin kararında yetkinin kendisine ait olduğunu bildirmiştir. İslam hukuk kurallarına göre karar verileceği ve sultanın emriyle idam edilemeyecekleri ve kendisine ait böyle bir görevin olmadığını ancak mahkemenin sonucuna göre şeyhülislamın fetvasına bakılarak cezalandırılacaklarını söylemiştir. Bunun üzerine Padişahın şer'i hükümlere karşı gelmesi durumunda hal'ine karar vereceğini ifade etmiştir. Böylelikle bunların affedilmesini sağlayan Ali Efendi İslam hukukuyla ilgili kararlarda tam yetkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ali Efendi'ye sultan ve vezirler tarafından verilen bu değer ve yetki devlet nezdinde dinin asıl olduğunu gösteren etkenlerden biridir. (Seyit Ali Kahraman, ve diğerleri, *İlimiye Salnamesi* s. 274.; Yusuf Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 44, Ankara, 2013, s. 248.)

görmemiştir.³² Zenbilli Ali Efendi gibi padişahların önem verdiği bir şahsın şeyhülislamlık vazifesine getirilmesi meşihat makamının önemini artırmasının yanı sıra bu makamın tarihsel seyri üzerinde de ciddi etkileri olmuştur. Bu dönemden sonra şeyhülislamlık vazifesinde devlet içerisinde etkin ve prestiji yüksek şahıslara görev verilmeye gayret gösterilmiştir.

Zenbilli Ali Efendi'den sonra şeyhülislamlık makamına İbn-i Kemal adıyla Kemalpaşazade Ahmed Şemseddin Efendi getirilmiştir.³³ İbn-i Kemal 1526-1533 tarihleri arasında şeyhülislamlık yapmış ve kendisi için “Müfti’üs-sakaleyn unvanı kullanılmıştır. İnsanların ve cinlerin müftüsü manasındaki unvanıyla İbn-i Kemal’e yönetim ve halk büyük hürmet göstermiş hatta cinlere dahi fetva verdiği söylentisi ortaya atılmıştı.³⁴ İbn-i Kemal’in fetvalarına bakıldığı zaman kendi döneminin kanunları arasında doğru orantının olduğu görülecektir. Fetvaları ile İbn-i Kemal; şahıs, miras, eşya, aile, ticaret ve borçlar hukuku gibi alanlarda şer’i kuralları hakim kılmaya gayret göstermiştir. Ancak İslam hukukunun müsaade ettiği ölçüde örfi

³² Küçükdağ, “Zenbilli Ali Efendi” s. 248.; Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık*, s. 52.; Ayrıca Zenbilli Ali Efendi kendisine gelen herkese fetva vermeye çalışmıştır. Böylece kendisinden fetva almaya gelenlere evinin penceresinden sarkıttığı zenbil vasıtasıyla fetvalar vermiştir. Fetva almak isteyen kişiler sorularını bir kâğıda yazıp onu zenbil içine koyarlardı Ali Efendi, kişilerin sorularına cevap verip tekrar zenbil vasıtasıyla şahıslara ulaşmasını sağlardı. Bundan dolayı Zenbilli Ali Efendi diye anılır olmuştur. Şeyhülislam zenbil vasıtasıyla daha hızlı bir şekilde fetva verme işlevini gerçekleştirdiği gibi ayrıca kimseyi görmeden verdiği bu fetvalarla da tarafsızlık ilkesini koruduğu söylenebilir.(Küçükdağ, “Zenbilli Ali Efendi”, s. 248.); Bunun dışında Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde şeyhülislamlık vazifesini koruyan Zenbilli Ali Efendi, bu dönemde gerçekleştirilen Rodos fethine de katılmıştır. Rodos’ta bulunan Saint Jean Katedrali camiye çevrildikten sonra ilk Cuma namazını kıldırmasıdır. Zenbilli Ali Efendi son zamanlarında hastalığından dolayı iş yapamayacak hale geldiğinde dahi Kanuni Sultan Süleyman onu meşihat görevinden almamıştır. Şeyhülislama bir yardımcı tayin ettikten sonra ömrünün sonuna kadar bu görevde kalmasını sağlamıştır. Şeyhülislamlık görevinde bulunduğu yıllar içerisinde sultanların sevgisini kazan Ali Efendi, camiye çevrilen katedralde ilk Cuma namazını kıldırması toplum tarafından da saygı duyulan bir isim olduğunu kanıtlar niteliktedir.(Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık*, s. 52.)

³³ Ahmet İnanır, “İbn-i Kemal’in Tabakatü’l Fukahası ve Değerlendirilmesi”, *AÜİFD*, S. 37, (2012), Erzurum, s. 72.; Tokat’ta doğmuş olan İbn-i Kemal burada belli bir eğitim almıştır. Daha sonra İbn-i Kemal sevdiği ve bağlı olduğu dedesinin etkisinde kalarak askerlik mesleği olan tımarlı sipahi olmuştur. Tımarlı sipahi iken Boğdan Seferine katılmış ve kendi geleceğini de şekillendirecek bir olaya şahit olmuştur. İlim ile meşgul olan aynı zamanda müderrislik yapan Molla Lütfi, akıncı beyi olan Evrenozzade Ali Bey’den daha fazla hürmet görmesi onu İlmiye mesleğine yönlendirmiştir. Ne kadar iyi bir asker olursa olsun Evrenozzade Ali Bey’i geçemeyeceği ama iyi bir eğitim alırsa büyük bir âlim olacağını düşünüp ulema sınıfına girmeye karar vermiştir. Belli bir medrese eğitimi aldıktan sonra II. Bayezid tarafından Edirne Taşlık Medresesi’nde görevlendirilmiş ayrıca sultan tarafından bir Osmanlı tarihi yazılması istenmiştir. Daha sonra Edirne Kadılığı yapmış ve bu görevinden sonra ise Anadolu Kadiaskerliği görevinde bulunmuştur. Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi’nin ölümünden sonra ise meşihat göreviyle vazifelendirilmiştir.(Ahmet İnanır, “İbn-i Kemal’in Tabakatü’l Fukahası ve Değerlendirilmesi” s. 69-72.)

³⁴ Kazıcı, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, s. 3.

ukuku yok saymamış ve gerektiğinde ikisini de kullanmıştır. Böylece şeyhülislamın vermiş olduğu bazı fetvalarda şer'i ve örfi kararlar birlikte kullanmıştır.³⁵

İbn-i Kemal'den sonra meşihat görevine gelen Sadullah Sadi Efendi'den sonra bu göreve Çivizade Muhyiddin Efendi getirilmiştir. Muhyiddin Efendi'nin meşihatı diğer şeyhülislamlara nazaran farklı bir dönem ihtiva etmektedir. Zira Muhyiddin Efendi, kişilik yapısından ve fikirlerinden dolayı Kanuni Sultan Süleyman tarafından görevinden azledilmiştir. Bu yüzden Osmanlı tarihinde ilk azledilen şeyhülislam olmuştur. Bundan sonrasında şeyhülislamların azillerinde kaydı hayat şartı geçerli olmayacaktır.³⁶ Muhyiddin Efendi'nin şeyhülisamlıktan azledilmesi, meşihat makamını memuriyet haline dönüşmesinde etkili olmuştur.³⁷

Şeyhülisamlık görevine getirilen İbn Kemal ve daha sonraki yıllarda gelen Ebussuud Efendi dönemleri ayrı bir önem ihtiva etmektedir. Çünkü İbn-i Kemal Anadolu Kadıaskerliği görevinden sonra meşihat makamına atanmış ve Ebussuud Efendi ise Rumeli Kadıaskerliği'nden sonra şeyhülisamlığa tayin olmuştur. Böylece kadıaskerlikten şeyhülisamlığa tayin olma sisteminden dolayı meşihat makamı ilmiye teşkilatının başı kabul edilmiş ve atanan güçlü şeyhülislamlardan sonra bu makam ileride sadrazama denk bir duruma gelmiştir.³⁸ Rumeli Kadıaskerliği görevinden sonra şeyhülisamlık vazifesine getirilen Ebussuud Efendi döneminde şeyhülisamlık makamının yetki ve sorumluluklarından dolayı kadıaskerlik kurumunun önüne geçmiştir. Ebussuud Efendi, Rumeli Kadıaskerliği'nden şeyhülisamlığa terfi ettiğinden sonrasında ekseriyetle şeyhülislamlar bu düzene göre göreve gelmişlerdir.³⁹

Ebussuud Efendi otuz yıl boyunca şeyhülisamlık vazifesi yapmıştır. Onun döneminde şeyhülisamlık kurumu bürokratik olarak da çok önemli bir duruma

³⁵ Ahmet İnanır, *Kanuni Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 23. Ayrıca bu konuda fetvası örnekte görüldüğü gibidir. Kafir olan esirlerin alım satımıyla ilgili olarak cevabı; "caizdir ama padişah tarafından men edilmiştir." şeklinde olmuştur. İbn-i Kemal tarafından verilen bu tür fetvalar şer'i kuralların esnetilebileceği yerlerde örfi olan kararların da kabul edildiğini göstermektedir.(Ahmet İnanır, *Kanuni Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat*, s. 23.)

³⁶ İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.; Şeyhülislam Muhyiddin Efendi, Mevlana'nın fikir ve düşüncelerini eleştirdiğinden dolayı ve ayrıca para vakıflarıyla ilgili görüşleri sebebiyle Rumeli kadıaskeri olan Ebussuud Efendi tarafından padişaha şikayet edilmiştir. Zaten bu konudan rahatsız olan Kanuni Sultan Süleyman ilmi bir heyet toplamış ve bunun sonucunda Muhyiddin Efendi'yi azletmiştir.(İpşirli, "Şeyhülislam", s. 92.)

³⁷ Ahmet Nezihi Turan, "Şeyhülislam Kim? Meşihat Ne?", *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bilim Yolu, S. 1, (1988), Kırkkale, s. 173.

³⁸ Kazıcı, s. 42.

³⁹ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülisamlık*, s. 60.

gelmiştir. Ebussuud ile beraber meşihat makamı, padişah nezdinde⁴⁰ sadrazamdan daha değerli ve hürmet gören bir pozisyona yükselmiştir. Kaynaklara göre Ebussuud Efendi kendi şeyhülislamlığı döneminde İslam hukukuna aykırı hiçbir düşünceye olur vermemiştir. Böylece padişahın emirlerini dahi şer'i hukuka aykırı bulduğu zamanlarda uyarıda bulunmuştur. Ebussuud Efendi “meşru olmayan bir şey sultanın emri olamaz” düşüncesiyle padişahın bile belli bir sınırının olduğunu ifade edip şer'i hukuka aykırı hüküm veremeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹ Ebussuud Efendi zamanında meşihat makamının önemini artıran etkenlerden bir diğeri ise; yüksek derecedeki kadılıkların diğeri ismiyle mevleviyet kadılıkları olan müderris, müftü ve kadıların tayin edilme görevinin şeyhülislamların sorumluluğuna bırakılmasıdır. Ebussuud Efendi yoğun işlerinin arasında bu görevin kendilerine ağır geleceğini ifade etmiş olsa da sorumluluktan kaçamamıştır. Ayrıca Ebussuud Efendi padişahın bir yardımcısı ve danışmanı gibi hareket ederek kanunnamelerin oluşturulmasında emek ve azim sarf etmiştir.⁴² Tüm bu açıklamalar ışığında Ebussuud Efendi'nin meşihat dönemi, şeyhülislamlık tarihi açısından önemli bir durumdur. Çünkü görev aldığı dönemdeki sultanlar, kendisine çok değer vermiş ve görüşlerini benimseyerek hareket etmişlerdir. Böylece şeyhülislamlık devlet içerisinde en mühim kurum haline gelmiştir.

Ebussuud Efendi hem kadıaskerlik yaptığı yıllarda hem de şeyhülislamlık vazifesinde bulunduğu dönemlerde ilmiye teşkilatı içerisindeki payeleri ve mevkileri belirli bir nizama sokmuştur. Ebussuud Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği yaptığı yıllara kadar eğitim kurumlarının personel ihtiyacı ile ilgili belirlenmiş herhangi bir

⁴⁰ Ebussuud Efendi'nin Kanuni Sultan Süleyman'ın gözündeki değeri aşağıda geçen bilgiler özetler niteliktedir. “Kanuni Sultan Süleyman bir gün ölünce, beni hususi çekmecem ile gömünüz demiş. Cenazesine, birlikte gömülmesi vasiyeti var diye bunu da getirmişler. Kanuni Sultan Süleyman gömülmüş, sıra çekmeceye gelmiş ulema, birlikte gömülmek caiz değildir ama padişah vasiyet etmiştir. Yerine getirilmesi vaciptir, diye münakaşalar olurken çekmece taşıyanın başından kurtularak yere düşmüş, parçalara bölünmüş ve içinden birçok ufak kâğıtlar etrafa dağılmış. Defin merasimi esnasında hazır bulunan Şeyhülislam Ebussuud Efendi bunlardan birkaçını yerden alarak bakmış hemen hepsi Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile kendisinin verdiği fetvalar, bunun üzerine Ey Süleyman! Rûz-i cezada sen bu işi neye böyle yaptın Ebussuud fetvasını verdi. Buna neden lüzum gördün. Ebussuud reyyle hareket ettim. İşte fetvası diye kendini bütün sorgulardan kurtaracaksın. Ya ben de oraya varınca halim nice olacak diye ağlamış” verilen kısımdan anlaşılacağı üzere I. Süleyman'ın şer'i meselelerle ilgili aldığı tüm kararların arkasında Ebussuud Efendi'nin imzası vardır. Böylece gerçekleşen bu olaylar ışığında padişah şeyhülislam münasebeti göz önüne serildiği gibidir. Bu dönemde yaşanan örnekler padişah nezdinde şeyhülislamlığın önemini ortaya koymuş ayrıca meşihat tarihi açısından da önemli gelişmeler yaşanmıştır. (Ahmet Kerim Demireğen, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Siğetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s. 87.)

⁴¹ İpşirli, “Şeyhülislam” s. 92.

⁴² Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 61.

sistem yok iken Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine mülazemet sistemi oluşturulmuştur. Böylece ilmiye mensupları arasında oluşan hoşnutsuzluk giderilmeye çalışılmıştır.⁴³ Ebussuud Efendi, vazifeli bulunduğu yıllar içinde şeyhülislamlık müessesesi ilmiye teşkilatı içerisinde en yüksek makama sahip olma özelliğini koruduğu gibi devlet memurları arasında da geliri en yüksek görevlilerden birisi olmuştur. Ebussuud'dan önce şeyhülislamların geliri günlük 200 akçe dolaylarındaydı ve maaşlarına çok az miktarda zam yapılmaktaydı. Ebussuud ile beraber şeyhülislamların maaşları önemli oranda artırılmış 500 akçe seviyesine çıkarılmıştır. Ayrıca Ebussuud Efendi yazmış olduğu eseri tamamladıktan sonra maaşına ek bir zam daha yapıp günlük tahsisatı 600 akçeye yükseltilmiştir.⁴⁴

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Hoca Sadeddin Efendi döneminde şeyhülislamlığın, ilmiye teşkilatı içerisinde en yüksek konuma ulaşmıştır. Padişah hocalarının bu döneme kadar, ilmiye teşkilatı içerisindeki atama ve azillere müdahil olmalarının bu görüşün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Zira padişah hocası olan Hoca Sadeddin Efendi de ilmiye teşkilatı içerisinde etkin bir pozisyonu olduğundan tayin ve azillerde etkili bir rol oynamıştır. Daha sonra şeyhülislamlık makamına gelen Sadeddin Efendi ile beraber, ilmiye sınıfının başının şeyhülislam olduğunu tekrardan kanıtlar niteliktedir. Ancak Hoca Sadeddin Efendi'nin şeyhülislamlık görevinden sonra da padişah hocalarının ilmiye teşkilatındaki atama ve azillere müdahale etmeye devam etmesi,⁴⁵ Ebussuud Efendi'nin meşihat süresi boyunca görülen otorite ve gücün daha sonraki dönemlerde korunamadığına bir işaret olarak yorumlanabilir.

XVII. yüzyıl ile beraber şeyhülislamların fikrine danışmak ve onlardan bilgi almak düzenli bir hale gelen geleneğe dönüşmüştür. Siyasi ve idari alanda devletin önemli gördüğü meselelerde onaylarına başvurulmuş ve yönetim içerisinde daha aktif bir rol üstlenmişlerdir.⁴⁶ Ayrıca XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatı önceki yüzyıla göre daha zayıf bir görünüm kazanmıştır. Söz konusu durumdan şeyhülislam da etkilenmiştir. Bu yüzyılın başlarında meşihat görevinde olan Hocasade Mehmed Efendi, ulemanın düzeni üzerinde etkili olmak istemiş ve

⁴³ Ahmet Akgündüz, "Ebussuud Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Ankara, 1994, s. 366.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 178.

⁴⁴ Ahmet Akgündüz, "Ebussuud Efendi", s. 366.

⁴⁵ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 71.

⁴⁶ Fedayi, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu", s. 448.

atamaları kendi inisiyatifine bırakılmasını arzu etmiştir. Bu durum şeyhülislam ile sadrazam arasında bir güç yarışının yaşanmasına neden olmuş ve şeyhülislamın pozisyonunu farklılaştırmıştır.⁴⁷ Daha sonra IV. Mehmed döneminde Melek Ahmed Paşa zamanından itibaren şeyhülislamlar tayin oldukları esnada sadrazamla beraber saraya giderlerdi. Padişah onları ayakta karşılar ve üç adım ile kendilerine doğru yürürdü. Bunun üzerine şeyhülislam padişahın elini öptükten sonra oturur sadrazam ise ayakta beklerdi. Böylelikle dinin asıl olduğunu ortaya koyan etkenlerden biri de protokolde gösterilmiş olurdu.⁴⁸

Aslında XVII. yüzyıl şeyhülislamlık tarihi açısından dönüm noktalarından biridir. Çünkü bu döneme kadar meşihat makamında olan kişiler idam edilmemiştir. Bunun yanında “ulemanın kanını dökmek caiz değil” görüşü hakim olan unsurdur. Ahizade Hüseyin Efendi ile beraber bu kural çiğnenmiştir.⁴⁹ Merkezi otoriteyi güçlendirmek isteyen IV. Murad yolsuzluk ve rüşvet ithamlarından dolayı İznik kadısını astırmıştır. Bunu duyan Ahizade Hüseyin Efendi ulemaya karşı böyle bir tavır sergileyen IV. Murad’ı eleştirmiştir. Zaten Kösem Sultan ile arasının çok iyi olmadığı bilinen şeyhülislamın padişahı da hal’ edeceği söylentisi iyice yayılmıştır. Tüm bu durumlar sonucunda IV. Murad, Ahizade Hüseyin Efendi’yi şeyhülislamlıktan azledip idamına karar vermiştir.⁵⁰ Ahizade Hüseyin Efendi haricinde devam eden süreçte IV. Mehmed ve II. Mustafa dönemlerinde de idam edilen şeyhülislamlara rastlanmıştır.⁵¹

⁴⁷ İpşirli, “Şeyhülislam”, s. 92.

⁴⁸ Kazıcı, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, s. 47.

⁴⁹ Turan, “Şeyhülislam Kim? Meşihat Ne?” s.173.

⁵⁰ Katip Çelebi, *Fezleke Tahlil ve Metin*, I-III, (haz. Zeyneb Aybican), MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, 446.; Mehmet İpşirli “Ahizade Hüseyin Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara, 1988, s. 548-549.; İsmail Katgı, *Osmanlı Devleti’nde Öldürülen Şeyhülislamlar*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Gaziantep, 2011, s. 118.

⁵¹ IV. Mehmed dönemine de gelindiğinde Hocasade Mesud Efendi, dönemin siyasi olayları içerisindeki önemli kişilerden biri olmuştur. Mesud Efendi, padişahın karar vermesi üzerine kendi üzerine almaya çalışmış ve yönetimde etkili olmak istemiştir. Böylece dönemin siyasi aktörlerinin çatışmasında kendi istekleri arka plana düşmüş ve bu durumdan sonra da padişahın hal’ edilmesi gerektiği ile ilgili düşüncelerinin olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam Mesud Efendi’nin de idam edilmesine karar verilmiştir. II. Mustafa döneminde ise yapılan Karlofça Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti büyük toprak kayıplarına uğramıştır. Bunun sonucunda 1703 tarihine gelindiğinde ise isyancılar tarafından Edirne Vakası denen olay gerçekleşmiştir. O sırada Şeyhülislam Fezullah Efendi’nin uygulamalarından memnun olmayan muhalif gruplar gerçekleşen isyan sonrasında onu çeşitli işkencelere maruz bıraktıktan sonra yeni Şeyhülislam Mehmed Efendi’nin fetvasıyla idam ettirmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti tarihinde sadece üç şeyhülislamla sınırlı kalan idam kararları; meşihat makamının devlet içerisindeki yerinin ve din faktörünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.(Mehmet İpşirli, “Hocasade Mesud Efendi” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*”,

2.3. Şeyhülislamlığın Devlet Teşkilatındaki Yeri

Osmanlı Devleti İslam dininin temelleri üzerine kurulan bir yönetim ve idare şekline sahipti. Bundan dolayı devletin işleyiş yapısında din ön planda olduğu için İslami kurumlar da devlet teşkilatı içerisinde önemli konumda olmuştur. Sultanlık makamından sonra devletin en önemli birimi sadrazamlık kurumu olmasına rağmen şeyhülislamlığın geçirdiği safhalar göz önüne alındığında, veziriazamlık ile eşdeğer bir yapıya büründüğü görülmüştür. Ancak anlatılan bu durum devletin normal işleyiş yapısı için geçerlidir. Manevi olarak şeyhülislamlık makamı sadrazamlıktan daha yüce bir konuma sahip olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin siyasi geçmişine bakıldığı zaman bir isyan sırasında veya padişahın ülkeyi yönetemediği zamanlarda şeyhülislamın görüşüyle devletin başı olan sultan değiştirilebilmiştir. Bunun yanında merkezi otoritenin zayıf olduğu dönemlerde padişahlar ve diğer devlet adamları şeyhülislamlığın manevi gücünden çekinmişlerdir.⁵² Padişahlar için sadaret ve şeyhülislamlık çok önemli bir yere sahipti. Çünkü devletin düzenli yapısı içerisinde sadrazamlık birimi, ülkenin siyasi işlerini kontrol eden ve denetimini sağlayan bir yapıya sahipken, şeyhülislamlık kurumu ise devletin dini düzenini sağlayan en yüksek merci kabul edilmiştir.⁵³

Osmanlı uygulamasında şeyhülislamın görüşlerine başvurma belirli bir protokol çerçevesinde gerçekleştirilirdi. Devlet teşkilatında sadrazamın dışındaki tüm memurlardan üstün bir konumdaydı. Şeyhülislam, önemli meselelerde saraya davet edilir, sarayda padişahın huzuruna çıktığı zaman ayakta karşılanırdı. Şeyhülislam için bu durum bir hürmet ve ta'zim belirtisiydi. Bunun yanında şeyhülislamın ziyaretine giden devlet görevlileri ister ilmiye ve seyfiyeden olsun isterse kalemiye sınıfı mensuplarından olsun daima onun huzuruna çıktıklarında elinden öperek saygılarını gösterirlerdi. Ayrıca bu davranışla birlikte devlet içerisinde dinin asıl olduğunu öne çıkaran durumlarından biri gerçekleşirdi. Şeyhülislam saraya davet edildiği veya herhangi bir merasime teşrifinin istendiği durumlarda kalemiye sınıfının önemli memuru olan reisülküttab tarafından davete çağrılırlardı. Normal şartlar altında

C. 29, Ankara, 2004, s. 345-346.; Mehmet İpşirli, "Seyyid Feyzullah Efendi" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*", C. 12, Ankara, 1995, s. 527-528.; Katğı, *Osmanlı Devleti'nde Öldürülen Şeyhülislamlar*, s. 201, 388.)

⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 178.

⁵³ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, s. 109.

devlet görevlileri herhangi bir merasime davet edilecekleri zaman bu işlem kethüdalar tarafından yapılırken söz konusu olan şeyhülislamın olunca reisülküttablar devreye girerdi. Osmanlı Devleti'nin resmi merasimlerinde padişahın solunda şeyhülislam, sağında ise sadrazam bulunurdu. Ancak siyasi otoritesi güçlü olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi zamanında durum tersine dönmüştür. Sultan II. Mustafa tarafından bir ferman çıkarılıp kural değiştirildikten sonra Şeyhülislam Feyzullah Efendiyi saltanat tahtının sağına oturtmuştur.⁵⁴ Böylece güçlü şeyhülislam döneminde teşrifatta bazı değişikliklere gidildiği anlaşılmaktadır.

Teşkilat kanunnamesinde şeyhülisamlıkla ilgili geçen kısım meşihat makamının devlet teşkilatındaki yerini özetlemektedir. *“Ve Şeyhülislam ulemanın reisidir. Ve muallim-i Sultan dahi kezalik serdârı ulemadır. Vezir-i a'zam anları riâyeten üstüne almak lazım ve münasibdir. Ammâ müfti ve hoca sâir vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler”*⁵⁵ bu kısım, devlet hiyerarşisinde sadrazamlık biriminin, şeyhülisamlığın üstünde olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında fetva yetkisi dışında çok fazla görevi olmayan şeyhülisamlık birimi, Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde ise ilmiye sınıfının tayin ve azillerinden yetkili tek merci haline gelmiştir. Daha sonra ise 1584-1585 yılları arasında veziriazamlık yapan Özdemiroğlu Osman Paşa zamanında dönemin şeyhülislamı olan Çivizade Mehmed Efendi'yi ziyaret etmesiyle beraber bu durum adet haline almıştır. Bundan dolayı sadrazamların, şeyhülislamı her yıl birkaç defa ziyaret etmesi kural haline gelmiştir. Böylece Fatih Sultan Mehmed dönemindeki şeyhülisamlık ve padişah hocası ve sair vüzera arasında az olan fark iyice belirginleşip yerini şeyhülisamlığın üstünlüğüne bırakmıştır. Bu yıllardan itibaren şeyhülisamlık makamının dini işlerden sorumlu, sadrazamlığın da devlet işlerinden sorumlu olduğu en yüksek merci haline geldikleri görülmüştür.⁵⁶

2.4. Şeyhülisamlığın Görev ve Yetkileri

Osmanlı Devleti'nde şeyhülisamlığın ana görevi fetva verme işlevidir. Aslında şeyhülisamlığın meydana gelmesinde ve zaman içerisinde önem kazanmasında fetva verme vazifesi önemli bir yere aittir. Osmanlı Devleti'nde şer'i hukukun uygulanmasından dolayı fetva verme işlevi önem kazanmıştır ve aynı

⁵⁴ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülisamlık*, s. 109, 110.

⁵⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, s. 318.

⁵⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Şeyhülisamlık Makamı” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, (1982), Erzurum, s. 197.

doğrultuda şeyhülislamlığı önemli bir noktaya taşımıştır. Şeyhülislamlar sadece şer'i konularda değil, örfi meselelerin çözümünde de fetvalar vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin dini anlayışında örfi hukuk, şer'i hukuka aykırı olamazdı. Bundan dolayı her iki alanda da fetva verme işlevinde şeyhülislamlar kendilerini sorumlu hissetmişlerdir.⁵⁷

Şeyhülislamların verdikleri fetvalar alanlarına göre kısımlara ayrılmaktaydı. Birinci olarak dini alanlarda verdikleri fetvalardır. Bu kısım içerisinde inanç ile ilgili fetvaların yanı sıra ibadet ile ilgili fetvalarda yer almaktaydı. Sünni İslam anlayışına mensup kişilerin bilemedikleri veya şüpheye düştükleri alanlarda şeyhülislama ilettikleri sorulardır.⁵⁸ Örneğin İbn-i Kemal'in bu konuyla ilgili verdiği bir fetva misalde görüldüğü gibidir. "*Mes'ele: İmam, cemaat ile mescidin içinde namaz kılsa, Amr mescidin dışarı sofasında imama iktidâ eylese câiz olur mu? Elcevab: Câiz olur imamın haline vâkıf olursa ve illa câiz olmaz.*"⁵⁹ Görüldüğü gibi sorular sorulmuş ve şeyhülislam tarafından cevap verilmiştir. Ayrıca sorulan sorulara açık ve net bir şekilde cevaplar verilmiştir.

Şeyhülislamların fetvalarında ikinci olanı hukuki meseleler oluşturmuştur. Müslüman Osmanlı vatandaşlarının İslam hukukuyla ilgili karşılaştıkları problemlere şeyhülislamlar fetvalar vermişlerdir. Ayrıca devlet tarafından vatandaşların uymak zorunda olduğu hukuki kurallar için de şeyhülislamdan fetva alınmıştır.⁶⁰ Örneğin kanun veya hukuka karşı gelmekle ilgili olan fetva örneklerine bakacak olursak; "*Mes'ele: Hüdâvendigârın hükmünü tutmayana şer'an ne lazım olur? Elcevab: Ta'zir lazım olur.*" Veya "*Mes'ele: Bir kimse padişahın şer'e muvafık hükmünü ve müfti-i zamanın şer'i davaya mutabık fetvasını tutmasa şer'an ne lazım olur? Elcevab: Ta'zir lazım olur.*" gibi fetvalar verilmiştir.⁶¹

Şeyhülislamlar üçüncü olarak da siyasi ve idari alanda fetva verme vazifesinde bulunmuşlardır. Bunlar arasında bir yere açılan savaş ile ilgili fetva

⁵⁷ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlığın Etkinliği", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 1-2 Mayıs, 2009, s. 746

⁵⁸ İmamoğlu, "Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlığın Etkinliği" s. 753.

⁵⁹ Ahmet İnanır, *Kanuni Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 52.

⁶⁰ İmamoğlu, "Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlığın Etkinliği" s. 753.

⁶¹ İnanır, *Kanuni Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat*, s. 153.

vermenin yanında yapılan barış ile ilgilide fetva vermişlerdir. Ebussuud Efendi'nin II. Selim için Kıbrıs seferi ile ilgili fetvası⁶² bu duruma örnektir.⁶³

Ayrıca dördüncü olarak şeyhülislam katli ile ilgili verdikleri fetvalar ile vazifelerini yerine getirmişlerdir. Abdullah Efendi'nin: “*sahir ve sai bi'l-fesad olan Zeyd kable't-tevbe ahzolunsa Zeyd'e ne lazım olur. El cevab: Katlolur*”⁶⁴ Gerek kardeş katli meselesinde⁶⁵ ve gerekse de yönetici sınıf mensuplarının katli meselesinde de ulemanın fetvasına ihtiyaç duyulmuştur. Böylece yaşanan bu kritik olaylar toplum tarafından kabul edilmesi ve infiale yol açmaması fetvalar aracılığı ile sağlanmıştır. Bunun yanında padişahların katledilmesinde de veya bir nedenle tahtan indirilmelerinde de şeyhülislamın fetvaları gerekli görülmüştür.⁶⁶

Şeyhülislamdan istenen fetvalar özel ve genel olarak da sınıflandırılabilir. Özel fetvalar arasına giren durumlar ise bir kişinin şeyhülislamın dairesine giderek yazılı veya sözlü bir şekilde bilinmeyen bir konuda fetva istemesidir. Bu fetva dini bir mesele olabileceği gibi hukuki bir durumda olabilir. Genel fetvalar ise biraz daha farklılık arz etmektedir. Sultanların emri üzerine hazırlanan fetvalar bu kısma girmektedir. Ayrıca sultanların vereceği fermanın geçerli ve geçersiz olması da

⁶² Kıbrıs Seferi İle ilgili fetva “*Mesele: Sabıkan vilâyet-i dâr-ı İslâm'dan olup ba'de zamânin küffâr-ı hâksâr mütevlî olup medâris ü mesâcidin harâb ve mu'attal, ve menâbir ü mehâfilin 'alâim-i küffrî delâlet ile mâlâmâl edip, nice türlü ef'al habise ile din-i İslâm'a ihânet kasdın eyleyip, ve etraf-ı âleme evzâ'-ı kabihaların işa'at eyleseler, padişah-ı dinpenâh hazretleri hamîyyet-i İslam muktezâsınca diyâr-ı mezkuru, küffâr-ı rûsiyah elinden alıp, dar-ı İslam'a ilhak eylemeğe azimet ve himmet buyursalar sabıkan mezkur keferenin tasarruflarında olan ahar vilayetler musâlâha olundukta ellerine verilen ahid-namede, mezkûr vilayet dâhil olmak ile, şeri'at-i mutahhara mucebince mezkur ahid-name nakzına azimet buyurmalarına mani olur mu beyân buyrula? Elcevap: "Asla mâni olmak ihtimali yoktur. Padişâh-ı ehl-i İslam (e'azzallâhu ensârahu) tevâif-i keferî ile sulh eylemeyi ol vakit meşrû' olur ki kaffe-i müslimîne menfaat ola, Menfâ'at olmayacak asla sulh meşrû' değildir. Müşâhade olunup müebbed yahud muvakkat sulh olunduktan sonra menfaat bu zamanda bozulması enfa' görülse elbette bozmak vacip ve lazım olur. Hazret-i Resûlullah (sallallahu eleyhi ve sellem) hicret-i nebeviyyenin altıncı yılında, küffâr-ı Mekke ile on yıl sulh edip Hazret-i Ali (kerremallahu vecheh) müekked ahidnâme yazıp muahede mukarrere kılınıktan sonra gelecek yıl bozmak enfa' görüp hicretin sekizinde üzerlerine varıp Mekke-i muazzama'yı feth buyurmuşlar, Hazret-i halife-i Rabbul'alemin azimet-i hümayunlarında, Cenab-ı Risalet-penah hazretlerinin sünnet-i şeriflerine iktidaen buyurmuşlardır. Müstebi-'i feth-i mübindir. Bi-'inayet-illah'il-Meliki'l-Mu'in.(Pehlül Düzenli, Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012, s. 242.)*

⁶³ Düzenli, Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları, s. 242.

⁶⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1266, s. 151.

⁶⁵ Kanunname-i Ali Osman'da “*Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karindâşların nizam-ı âlem için katl itmek münâsibdür. Ekser-i ulema dahi tecvîz idmişdür. Anınla âmil olalar*” geçen ifadelerden dolayı kardeş katli olayı yaşanacağı zaman ulemanın görüşünü almak gerekmektedir. (Abdülkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2013, s. XXV)

⁶⁶ İmamoğlu, “Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlığın Etkinliği” s. 753.

şeyhülislamın fetvalarına bağlıdır. Hazırlanan kanunlar, şeyhülislam tarafından şer’i hukuka uygunluğu incelenir ve şer’i meselelerle ilgili olarak “herhangi bir kusur yoktur padişah tarafından hangi şekilde emredilmişse ona uygun olarak davranışta bulunmak gerekir” diye görüş bildirmektedirler. Bunun yanında genel fetvalar arasında değerlendirilen önemli bir durum ise kanunların şer’i bir yapıya büründürülmesi ile ilgili oluşturulan fetvalardır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi toprak düzeni ile ilgili verdiği fetvalar⁶⁷ bu açıdan değerlendirilebilir.⁶⁸

Tüm bunlara ilaveten Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise meşihat makamının birincil görevi olan fetva verme işleminde kendilerinin iş yükünü hafifletecek olan Fetva Emni adıyla görevli atamışlardır. XVI. yüzyılın ortasına doğru gelindiğinde ise müderrislerin, büyük kadılıkların, müftülerin ve kadıaskerlerin atamalarında sadrazamın isteği ön planda iken bu yüzyıldan sonra şeyhülislamın görüşü etkili olup atama ve tayin işleri de kendisine verilmiştir.⁶⁹ Ayrıca müderris tayinine ayrı bir parantez açmak gerekiyor. XVI. yüzyılın son çeyreğine gelene kadar müderrislerin atama işlerinden, veziriazam ile kazasker sorumluydu. Divan- ı Hümayun üyesi olan kazasker atama işlerinde fikir belirtir ve veziriazam ise padişahın onayına sunarak tayin işlemini gerçekleştirirdi. Bu yüzyıldan sonra günlüğü kırk akçeden fazla olan müderrislerin tayin işlemlerinden Süleymaniye Medresesi müderrisliğine kadar olan atama işlemleri şeyhülislamın tasarrufuna bırakılmıştır.⁷⁰ Bunun yanında kadıaskerlik görevine getirilen kişi XVII. yüzyıla kadar herhangi bir kurala bağlı olmaksızın veziriazam tarafından belirlenip sultanın emriyle göreve başlatılmıştır. XVII. yüzyıl ile birlikte bu uygulamada bazı değişiklikler olmuştur. Kadıaskerlerin tayin ve azil işlerinde sadrazamlar geri plana alınıp şeyhülislam etkili olmuştur. Daha sonra bu uygulama kural haline gelmiştir.

⁶⁷ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Şeyhülislam Ebussuud Efendi, zeamet ve tımar toprak sitemini şer’i hukukun izin verdiği ölçüde ve örfi kurallara da aykırı olmamak kaydıyla fetvaları ile düzene koymaya çalışmıştır. Ebussuud Efendi bu yolla kanunları şer’ileştirme yoluna gitmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde fethedilen Budin Seferinde hükümdarın yanında olan Ebussuud Efendi sefer sonrası Budin’in toprak sistemini de belirlemiş olduğu düzene göre yapmıştır.(Pehlül Düzenli, “Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, (2005), s. 444.) Şeyhülislam Ebussuud Efendi Anadolu toprak düzeni ile ilgilide fetva vermiştir. Anadolu’da bulunan reaya, işleme hakkı kendi elinde olan toprakları ekmeyle icara vermek istemişlerdir. Bunun üzerine Ebussuud Efendi’den fetva almak istediklerinde şeyhülislam ciddi bir şekilde karşı çıkmış ve “icara vermek batıldır” fetvasıyla engel olmuştur.(M. Tayyib Gökbilgin, “Tarihimizde Toprak Sorunları ve Kanunları”, <http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/12/Article-218-Text.pdf>, (Ocak 2016), s. 2.)

⁶⁸ Esra Gündüz, *Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislam Kurumu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1992, s. 51, 53,

⁶⁹ Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, s. 38, 39, 47.

⁷⁰ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislam Kurumu*, s. 263-264.

Ayrıca XVII. yüzyılda şeyhülislamın, kadıaskerlerin atama işlemlerinde sadrazam ile bir toplantı yapıp bunun doğrultusunda hareket etmeleri kararlaştırılmıştır.⁷¹

İmparatorluk çatısı altında farklı dini ve etnisiteyi barındıran Osmanlı Devleti'nde bu yapı içerisinde itibarlı bir yere sahip olan seyyid ve şerifler de yer almıştır. Seyyid ve şeriflerin belirlenmesi ve işlerinin görülmesi için devlet nakibüleşraf tayin etmiştir. Nakibüleşraflık⁷² kurumu da şeyhülisamlığa bağlı bir birim haline gelmiş ve XVII. yüzyıl ile birlikte bu mevkiye olan atama ve aziller sadece şeyhülisamlığın tasarrufuna bırakılmıştır. Ayrıca sultanın İstanbul'dayken hayatının geçtiği sarayda bulunan ve reisü'l-etibba ismiyle bilinen hekimbaşılar da şeyhülislam tarafından atanan ve onun vazifesinde olan bir birimdi. Hekimbaşılar başta sultan olmak üzere sarayda yaşayan ve görevli olan kişilerin sağlığından mesul olan en yüksek devlet ricaliydi.⁷³

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamın önemli bir vazifesi de dini kurumlara kişilerin tayin ve azillerini gerçekleştiriyor olmalarıydı. Devletin çeşitli yerlerinde bulunan ve dini hizmetlerde etkili olan tekke ve zaviyelere şeyhlerin tayini şeyhülislamlara aitti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde önemli bir yeri olan Mevlevihane şeyhini de meşihat makamı belirlerdi. Bunun yanında camilerde görevli olan imam, hatip, müezzin, vaiz ve duagü⁷⁴ gibi kimselerde şeyhülislamın işaretiyle kadılarına bildirilir, kadılarda bu kişilerin bağlı oldukları vakıf mütevellilerine bir yazı göndererek tayinlerini gerçekleştirirlerdi.⁷⁵

⁷¹ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülisamlık*, s.274.

⁷² Nakibüleşraf: Sözlükte, vekil, bir topluluğun başkanı anlamındaki nakib kelimesiyle Hz. Muhammed'in, kızı Fâtıma'nın iki oğlundan Hasan'ın soyunu ifade eden eşraftan oluşan terkip, peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Resul-i Ekrem'in ailesi, yakın akrabası ve soyundan gelenler Müslümanlar nazarında müstesna bir mevkiye sahip olmuş, bunları sayıp sevmenin dinî bir vecibe olduğu kabul edilmiş ve onlarla ilgili bazı hizmetleri ifa etmek üzere görevliler tayin edilmiştir. Böylece zamanla nikabet müessesesi ortaya çıkmış, bununla ilgili görevlilere de nakib veya nakibüleşraf ismi verilmiştir. Bkz: Ş. Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Ankara, 2006, s. 322.

⁷³ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülisamlık*, s. 277, 278.

⁷⁴ Duagü: Dua eden, duacı, anlamındaki bu terim Osmanlılarda saray, merkez ve esnaf teşkilatlarında dua ile ilgili görevleri yerine getirenler için kullanılan resmi bir unvan niteliği kazanmıştır. Bazı kayıtlarda duacı, duahan şeklinde de adlandırılan bu görevliler günlük mesainin başlaması sırasında, belirli merasim ve şenliklerde duruma ve zamana uygun dualar okurlardı. Ayrıca tekke ve zaviyelerde zikrin veya ayinin sonunda dua etme veya ettirme ile görevli kişiler hakkında da aynı tabirler kullanılmıştır. Bkz: Mehmet İpşirli, "Duagü" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 1994, Ankara, s. 541.

⁷⁵ İmamoğlu, "Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülisamlığın Etkinliği" s. 756.; Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülisamlık*, s. 290, 296.

3. MEŞİHAT DAİRESİ

Şeyhülislamın, II. Mahmud zamanında 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar kendilerine ait olan sabit olan bir daireleri mevcut değildi. Şeyhülislamlık vazifesine hangi zat tayin edilirse kendi oturduğu konakta işlerini yürütmüştür. Eğer şeyhülislamın oturduğu konak, vazifesini yapmaya müsait değilse uygun bir yere taşınmasına izin verilip görevini orda yapması sağlanmıştır. Şeyhülislam konağının haremlik kısmında oturup günlük hayatını devam ettirirken selamlık kısmında ise memuriyet vazifesi olan resmi görevlerini yapmıştır.⁷⁶ Osmanlı Devleti'nde veziriazamlara Bab-ı Ali gibi bir yer verilmesine rağmen şeyhülislamlara herhangi bir daire verilmemiştir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla beraber yeniçerilerin kullandığı bu bina şeyhülislamlara verilmiştir. II. Mahmud tarafından böyle bir hamle yapılması yeniçerilerin izini silmek istemesinden kaynaklanmıştır. Bunun yanında her şeyhülislam değiştiğinde vazifesini yürüttüğü yerin de değişmesi toplum tarafından kafa karışıklığına neden oluyordu. Böylece meşihat makamına sabit bir yer verilerek meydana gelen bu karışıklık giderilmiştir.⁷⁷

3.1. Fetva Emini

Şeyhülislamın görevlileri arasında olan fetva emini meşihat dairesinde şeyhülislamdan sonra en yetkili kişidir. Fıkıh alanında çok iyi olan fetva eminleri, fetvaların hazırlanmasında şeyhülislama yardımcı olan en önemli görevlidir. Ayrıca fetva eminleri, fetva almak üzere şeyhülislamın dairesine gelen kişilerin sordukları soruları usulüne göre hazırlayarak şeyhülislamın imzasına sunmak ile vazifelidiler. Fetva eminliğinin ne zaman kurulduğu ile ilgili kesin bir bilgi olmasa da Zenbilli Ali Efendi'nin son zamanlarında yaşlı ve hasta olması sebebiyle I. Süleyman tarafından kendisine yardımcı olmak üzere Mehmed Muhyiddin Efendinin atanmasıyla kurulduğu söylenebilir.⁷⁸ Daha sonraki yıllarda da meşihat makamının görevleri artması ile kendilerine yardımcı olmak üzere görevliler atanmıştır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi döneminde kendisine yardımcı olmak üzere Abadi Mehmed Çelebi Efendi'nin atanmasıyla beraber fetva eminliği makamı resmi bir hüviyet kazanmaya başlamıştır.⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde ihtiyaç hissedilmeyen fetva

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 196.

⁷⁷ Ekrem Sarıçioğlu, "Şeyhülislamlık Makamı" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, (1982), Erzurum, s. 210.

⁷⁸ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 206-207.

⁷⁹ Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 32.

eminliği, zamanla önemli bir noktaya gelmiştir. Çünkü ilk dönemlerde şeyhülislamlar fetva verme işlemlerine tek başlarına yetebilmişler. Şeyhülislamlığın önem kazanmasıyla beraber gerek halk gerekse de yönetim tarafından şeyhülislama sık sık başvurulmasından dolayı böyle bir makama olan ihtiyacı ortaya koymuştur.⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde halk fetvahaneye gidip yazılı veya sözlü olarak fetva talebinde bulunmuştur. Talep edilen fetvalar müsevvidler tarafından müsvedde kâğıtlara yazılarak fetva eminine gönderilmiştir. Fetva emini istenilen bu fetvaları inceleyip düzenledikten sonra temize çekilmesi için mübbeyizlere iletmiştir. Fetvaları altına “Ketebühü el-fakir” kısmını yazdıktan sonra bazen kendisi fetva verir bazen de şeyhülislamın onayına sunarak görevini yerine getirmiştir. Daha sonra ise bu fetvalar müzevvi adlı görevliler tarafından kişilere ulaştırılarak fetva verme işlemi gerçekleşmiştir. Meydana gelen tüm bu resmi işlemler fetva eminliğinin başkanlığında ve tasarrufunda gerçekleşmiştir.⁸¹

3.2. Mektupçu

Meşihat makamında kurulan divanın başı olarak geçen mektupçu, şeyhülislamlık dairesinin yazı işlerinden sorumlu olan en yetkili memurdur. Şeyhülislamlık makamından çıkan tayin ruusları, verilen beratlar ve ilmiye görevlilerine dağıtılan icazetnameler mektupçu tarafından yapılırdı.⁸² Bunun yanında şeyhülislamın mührü mektupçu da bulunurdu. Böylece meşihat makamı adına belgelere mühür çekme yetkisi de vardı.⁸³ Ayrıca dairedeki tüm yazı işlerinden sorumlu olan mektupçunun hat sanatının tüm inceliklerine vakıf olması atanmasında etkiliydi.⁸⁴

3.3. Telhisçi

Şeyhülislamlığın önemli memurlarından olan telhisçi, dini bir karar alınacaksa hükümetle olan bağlantıyı sağlama görevi kendisine aitti. Şeyhülislamın; müderris, kadı veya müftü atamalarında belgelerini reisülkütuba ulaştırdıktan sonra oradan da sadrazama gitmesini sağlardı. Resmi yazışmaları yeşil renkte ipek bir kumaş içinde reisülkütuba sunardı. Sadrazamda verilen belgeleri onayladıktan sonra

⁸⁰ Talip Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 120

⁸¹ Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 32.

⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 198.

⁸³ Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* s. 33.

⁸⁴ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 212.

padişahın onayına sunulurdu. Padişah ise hatt-ı hümayununu yazardı.⁸⁵ Meşihat makamının Bab-ı Ali ile bağlantısını sağladığı gibi diğer devlet daireleri arasındaki dini ve hukuki irtibatı da telhisçi sağlamıştır.⁸⁶

3.4. Şeyhülislam Kethüdası

Şeyhülislam dairesinin idari ve mali işleriyle vazifeli olan memurdur. Meşihat konağının tüm ihtiyaçlarının karşılanmasında ve mali işlerinin düzenlenmesinden kethüda sorumlu olmuştur. Ayrıca şeyhülislamlığın sorumluluğu altına verilen vakıfların idaresi ve kontrol edilmesi görevi de kethüdalara verilmiştir.⁸⁷ Bunun yanında kethüda, meşihat makamının gelirlerini takip ettiği gibi hazineden şeyhülislamlığa verilen maaşı da bizzat kendisi gidip almıştır. Şeyhülislam konağında yapılacak olan istişareleri düzenlemiş ve yemek programlarının düzenli işleyişini sağlamıştır. Bunların dışında konakta çalışacak olan hizmetliler de kethüda tarafından belirlenmiştir.⁸⁸

3.5. Ders Vekili

Şeyhülislamların görevlerinden biride Bayezid medresesinde ders verme vazifelerinin olmasıydı. Şeyhülislam işlerinin yoğunlaştığı ve derslere giremez duruma geldikleri zaman ders vekili ismiyle kendi yerlerine derse girmeleri için bir görevli atamışlardır. Ders vekilleri tecrübeli ve uzun yıllar müderrislik yapmış kişiler arasından seçilirdi. Bunun yanında müderrislik sınavlarında da şeyhüslama yardımcı olmuşlardır.⁸⁹

4. MEMURİYET OLARAK ŞEYHÜLİSLAMLIK

Osmanlı Devleti'nde yöneten ve yönetilen olarak toplumun iki kısma ayrıldığı ifade edilmişti. Yöneten sınıf ise ehl-i örf olarak adlandırılan ve devlet tarafından maaş alan kişilerdi. Şeyhülislam da adı geçen sınıf arasında yer alan yöneticilerdendi. Böylece devlet tarafından görevlendirilen şeyhülislamlar kendi üzerlerine düşen vazifeleri yapmakla yükümlüydüler. Bunun yanında memur olarak düşünülen şeyhülislamların “gelirleri, kıyafetleri, tayinleri, azilleri ve fetva müessesini bir güç olarak kullanmaları” gibi merak edilen meselelerin açıklanması

⁸⁵ Sarıkçıoğlu, “Şeyhülislamlık Makamı”, s. 210.

⁸⁶ Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 33.

⁸⁷ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 210.

⁸⁸ Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, s. 81.

⁸⁹ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 214.

gerekmektedir. Bu kısımda adı geçen durumlar üzerinde durulacak ve bir memur olarak şeyhülislam kimdir? Sorusuna cevap verilmeye özen gösterilecektir.

4.1 Şeyhülislam Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamın geliri ilk dönemlerde oldukça düşük seviyedeydi. Şeyhülisamlık biriminin olduğu yıllarda idari ve siyasi olarak kadaskerliğe göre geri planda olduğu gibi aldıkları maaş da düşüktü. İstanbul müftüsü olarak anılan Fahreddin-i Acemi'nin aldığı ücret günde otuz akçe gibi düşük bir maaştı. Şeyhülisamlık biriminin gelişmesiyle doğru orantılı olarak maaşları da önemli miktarda artış göstermiştir. Daha sonraki yıllarda fetva makamına gelen Alaeddin Arabi zamanında ise alınan maaş yüz akçe seviyesine çıkmıştır. Böylece müderrislerin aldıkları maaşın üstüne çıkan şeyhülislam, ilmiyenin en fazla ücret alan birimi haline yavaş yavaş yaklaşmışlardır. Bayezid medreseleri kurulduğu zaman şeyhülislamın burada ders verme zorunluğu olduğundan dolayı maaşları elli akçe daha yükselmiştir. Ebussuud Efendi'nin şeyhülisamlığına kadar düşük olan maaşlar bu dönemle birlikte en yüksek seviyesine çıkmıştır. Ebussuud Efendi yazmış olduğu tefsir kitabının bir bölümünü Kanuni Sultan Süleyman'a sununca maaşı 500 akçeye yükseltilmiştir. Daha sonra kitabın tamamını bitirdiğinde ise maaşına 100 akçe ilave yapılarak günlük aldığı ücret 600 akçe olmuştur. Ebussuud Efendi ile birlikte şeyhülislam, ilmiye teşkilatının en etkin gücü oldukları gibi aldıkları maaş bakımından da en yüksek gelire sahip olmuşlardır.⁹⁰ Bunun yanında III. Mehmed dönemi şeyhülislamı olan Bostanzade Mehmed Efendi ise meşihat süresi boyunca 700 akçe yevmiye almıştır.⁹¹ Böylece şeyhülisamlık kurumunun önem kazanmasıyla ve devlet teşkilatında etkin bir konuma gelmesiyle beraber hem maaşları hem de gelirlerinin arttığı görülmüştür.

Şeyhülislamın hazineden aldıkları maaşların yanında önemli gelirlerinden biri de arpalıklar⁹² olmuştur.⁹³ Şeyhülislamlara arpalık verilmesi ve bunun düzenli hale getirilmesi ilk defa Bostanzade Mehmed Efendi'nin meşihatı döneminde

⁹⁰ Sarıkçıoğlu, "Şeyhülisamlık Makamı" s. 212.

⁹¹ Yakut, *Şeyhülisamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 41.

⁹² Arpalık: Osmanlılar' da devlet memurlarına hizmette buldukları sürece maaşlarına ilâveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir için kullanılan terimdir. Bkz: Cahit Baltacı, "Arpalık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara, 1991, s. 392.

⁹³ Yakut, *Şeyhülisamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 41.

gerçekleşmiştir.⁹⁴ Arpalıklara sahip olan şeyhülislamın yerleşim yeri olan kaza veya sancağın bir yılda elde ettiği gelirin bir kısmına sahip olmaları şeklinde gerçekleşmekteydi. Taraflarına tahsis edilen bu yerlere genelde kendileri gitmeyip naib aracılığı ile gelirlerini tahsil etmekteydiler Bunun yanında XVI. asrın ikinci yarısına gelindiğinde ise ilmiye teşkilatı içerisinde geliri en fazla olan arpalıklar şeyhülislamlara verilmiştir. Nitekim görevlerinden azledilen şeyhülislamın merkezde kalıp sultan aleyhine çeşitli konuşmalar yaptıkları vakit arpalıklarına sürgün edilmişlerdir.⁹⁵ Şeyhülislamın emekli oldukları zaman arpalıkları ellerinden alınmayıp geçimlerini bu yolla sağladıkları bilinmektedir.⁹⁶

Şeyhülislamın hazineden aldıkları maaşlarının ve kendilerine tahsis edilen arpalıkların dışında “bohça beha” diye adlandırılan gelirlere de sahip oldukları bilinmektedir. Şeyhülislamın, ilmiye teşkilatına yapmış oldukları tayinlerden aldıkları ücretler ile elde edilen gelirlerdir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu gelirler bazen arpalıkları bile geride bırakacak seviyeye ulaştıkları bilinmektedir.⁹⁷

4.2. Şeyhülislamın Kıyafeti

Osmanlı Devleti kendi bünyesinde çalışan üst düzey devlet çalışanlarına taltif olarak kürk hediye edilmiştir. Böyle bir uygulama ile devlet memurlarını taltif etmenin yanı sıra bu durum padişahın memnuniyetini de ifade ettiği için devlet memurları üzerinde önemli etkisi olmuştur.. Padişah tarafından şeyhülislamlara armağan edilen “Ferve-i Beyza” denilen kürk, onlar için özel olarak yapıldı. Şeyhülislamın tayin edildikleri zaman kendilerine padişah tarafından hediye edilir ve törenlere katılacakları zaman ise bu kıyafeti giyerlerdi. “Ferve-i Beyza” olarak adlandırılan bu kıyafetlerin iç tarafı samur postundan oluşup dış tarafı ise pamuklu bir kumaştan meydana gelirdi. Şeyhülislam Ebussuud Efendi eserini tamamlayıp Kanuni Sultan Süleyman’a arz ettiğinde Padişah kendisini onurlandırmak için maaşına zam yapmış ve ilaveten kürk hediye etmiştir. Diğer dönemlerde de adet haline gelen bu uygulama sultanlar tarafından şeyhülislama her yıl kürk verilmek üzere gerçekleşmiştir.⁹⁸ Şeyhülislamın kıyafeti genel olarak geniş olup bileklerine kadar uzanırdı. Başlarına taktıkları kavuklar ise beyaz renkle çevrili olup belirli

⁹⁴ Mehmet İpşirli, “Bostanzade Mehmed Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 6, 1992, Ankara, s. 311.

⁹⁵ Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 42.

⁹⁶ Gündüz, *Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık Kurumu*, s. 66.

⁹⁷ Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, s. 42.

⁹⁸ Sarıkçıoğlu, “Şeyhülislamlık Makamı”, s. 213.

işlemelere sahipti. Beyaz renk kavuk takmalarının sebebi alim olduklarının göstergesiydi.⁹⁹ Şeyhülislamın başlarına taktıkları sarık veya kavuk ilk dönemlerde daha basit ve sade iken sonraki dönemlere gelindiğinde işlemeli ve daha büyük bir hal almıştır.¹⁰⁰

4.3. Şeyhülislamın Tayini

Osmanlı Devleti'nde padişah tarafından direkt olarak göreve getirilen iki makam vardı. Bunlardan ilki olan sadrazam, padişahın dünyevi yetkilerinin en büyük temsilciydi. Atadığı diğer görevli olan şeyhülislam ise sultanın dini yetkilerinin en büyük vazifelisiydi. XV. veya XVI. asırda meşihat makamına atanacak görevli, belirlenmiş bir düzene göre değil de şahısların o dönemdeki dini özellikleri ön plana alınarak atamalar gerçekleşmiştir. Padişahın meşihat yetkisi verdiği bu zatlar, bazen bir kazasker, bazen mevleviyet kadısı denilen büyük bir yerin kadısı veya ilmiyle dönem üzerinde önemli etki bırakmış bir müderris olabilirdi. Nitekim Ebussuud Efendi dönemine kadar düzen bu şekilde devam etmiştir. Ebussuud Efendi, meşihat makamına Rumeli Kazaskerliği'nden geldiği için kendisinden sonra göreve başlayanlar büyük oranda emekli veya aktif şekilde Rumeli kadıaskerliği görevinde bulunanlar olmuştur.¹⁰¹ Rumeli Kazaskerliği'ne gelen bir şahıs, ilmiye teşkilatı içerisinde neredeyse tüm görevleri yaptığı için büyük tecrübeye sahip olmuştur. Bundan dolayı teşkilatın son basamağı olan şeyhülisamlık görevine bu zatların getirilmesi ilmiye teşkilatının düzen ve işleyişi için de önemli bir etkidir.¹⁰²

Meşihat makamına gelecek olan zat belirlenirken şahısların ilmi ve dini özellikleri ön plana alınarak yapılmıştır. Bunun yanında XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ise sultan ve sadrazamlar kendileriyle anlaşabilecekleri kişileri meşihat makamına getirmişlerdir. Önceleri hayatlarının sonuna kadar şeyhülislam olan zatlar padişah ve sadrazamların bu tutumundan dolayı XVII. asır ile birlikte meşihat makamına gelecek olan şahıslar sık sık değişmiştir. Padişahlar kendilerini destekleyen ve yaptıkları işlere fetva veren şahısların iş başına gelmesini sağlamışlardır.¹⁰³ Bunun yanında padişahların, çalışmak istemedikleri veya devlet içinde karışıklığa neden olan sadrazamların görevden alınmasını da şeyhülislamın

⁹⁹ Mehmet Aksoy, *Şeyhülisamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1997, s. 24.

¹⁰⁰ Kramers, "Şeyhülislam" *İslam Ansiklopedisi*, s. 487.

¹⁰¹ Sarıkçıoğlu, "Şeyhülisamlık Makamı", s. 198.

¹⁰² Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülisamlık*, s. 165.

¹⁰³ İpşirli, "Şeyhülislam" s. 93.

fetvasıyla gerçekleştirmiştir. Böylece şeyhülislamın tayin ve azillerinde sadrazamlar etkili olurken¹⁰⁴ sadrazamlarında görevden alınmalarında şeyhülislamın fetvaları etkili olmuştur.¹⁰⁵

Sultan, ilmiye teşkilatından bir kişiyi şeyhülislam olarak ataması belirli teşrifat kurallarından sonra gerçekleştirirdi. Şeyhülislam adayları önce Bab-ı Ali'ye giderek sadrazamı ziyaret ederdi. Sadrazam ile şeyhülislam oradan ayrılarak padişahın huzuruna çıkarlardı. Sultan onları huzuruna kabul ettikten sonra onlara doğru üç adım yürürdü. Şeyhülislam adayları ise padişaha saygısından dolayı dizlerinin üstüne çökerdi. Padişah, şeyhülislama kendisini meşihat makamına atadığını açıkladıktan sonra kendisine has kıyafeti olan “ferve-i Beyza” adlı şeyhülislam elbisesi giydirilirdi. Sultan, huzuruna çıkan sadrazama da kürk hediye ederek onu da mesrur ederdi. Şeyhülislam olan kişi bu unvanı aldıktan sonra sadrazam ile beraber saraydan ayrılır ve tekrar Bab-ı Aliye geçerlerdi. Burada sadrazam çeşitli yiyecek ve içecek ikram ederek şeyhülislama tebrik ederdi. Daha sonra sadrazamda yeşil kumaştan yapılmış bir kürk hediye ederdi. Tüm bu teşrifattan sonra şeyhülislam olarak tayin edilen şahıs kendisine tahsis edilen bir at vasıtası ile yardımcılarıyla beraber konağına dönerdi.¹⁰⁶

Şeyhülislamlık görevine tayin edilen Ebussuud Efendi, Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde yaklaşık otuz sene görevde kalmıştır. Meşihat tarihi içerisinde tayin edildikten sonra en fazla görevde kalan kişidir. Ebussuud Efendi'den sonra en fazla şeyhülislamlık yapan kişi ise II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yirmi üç sene şeyhülislamlık yapmış olan Zenbilli Ali Cemali Efendi'dir. Daha sonraki yıllarda ise meşihat makamına gelecek olan kişiler hayatları boyunca bu mevkide kalamayacaklardır.

¹⁰⁴ Şeyhülislamın azlinde sadrazamın etkili olduğu bir örnek verilecek olursa: Sunullah Efendi şeyhülislam olduğu yıllarda Eflak voyvodası olan Mihail ve elçisi Dimo'nun uygulamaları nedeni ile birçok Müslümanın ölümüne neden olmuşlardır. Bunun üzerine Sunullah Efendi bunlar hakkında katl fetvası vermiştir. Böylelikle Dimo katledilmiştir. Bu uygulamaları yanlış bulan sadrazam İbrahim Paşa, Sunullah Efendi'yi bunun gibi davranışlarından dolayı sultana şikayet etmiştir. Daha sonra oluşan birkaç olayla birlikte Sunullah Efendi'nin durumunu değerlendiren I. Ahmed şeyhülislama azletmiştir. Görüldüğü üzere sadrazamlar, şeyhülislamın azlinde etkili oldukları gibi tayinlerinde de fikirleri dikkate alınmıştır. Bunun yanında sadrazamlarında azil ve tayinlerinde şeyhülislamın etkili oldukları örnekler Osmanlı Tarihi'nde sıkça rastlamak mümkündür. (Mehmet İpşirli “Sunullah Efendi” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Ankara, 2009, s. 531.)

¹⁰⁵ Kazıcı, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi” s. 51

¹⁰⁶ Sarıkcıoğlu, “Şeyhülislamlık Makamı”, s. 202.

4.4. Şeyhülislamın Azli

Osmanlı Devleti'nde meşihat tarihine bakıldığı zaman ilk dönemlerde vazifelendirilen şeyhülislam hayatlarının sonuna kadar bu görevde kalmışlardır. Bunun en büyük nedenlerinden biri ise şeyhülislamın ilmi şahsiyetlerinden dolayı padişahların büyük bir saygı göstermesiydi. Bunun yanında şeyhülislamın siyasi ve idari işler yerine kendi ilmi işleriyle ilgilenmeleri de görevlerini hayatlarının sonuna kadar yapmaları için bir nedendi.¹⁰⁷ Kanuni Sultan Süleyman döneminde meşihat makamında olan Çivizade Muhyiddin Efendi Mevlana'nın görüşlerini eleştirmesi ve para vakıflarına karşı olması ayrıca fıkıh ile ilgili birkaç görüşünden dolayı sultan tarafından azledilmiştir. Böylece şeyhülislamın azledilme yolu açılmış ve bu dönemden sonra sık sık başvurulmuş bir yol haline gelmiştir.¹⁰⁸ Şeyhülislam azledildiği zaman tekrar vazifelerine gelme şansları vardı. Azledilen bir şeyhülislam sonraki yıllarda tekrar meşihat makamına getirilmiştir. Bostanzade Mehmed Efendi meşihat döneminde yaşadığı bir problemden dolayı vazifesinden azledilip Rumeli Kazaskerliği'ne getirilmişti. Daha sonra ise yerine getirilen Bayramzade Zekeriya Efendi'nin vefat etmesi üzerine tekrar meşihat makamına getirilmiştir. Bunun üzerine meşihat tarihinde ilk defa bir şeyhülislam azledildikten sonra tekrar göreve gelmiştir.¹⁰⁹ Bostanzade Mehmed Efendi'den sonra ise karşılaşılan bu durum daha sık görülmeye başlanmıştır. Bundan sonra tayin ve azillerle sık sık şeyhülislam değişikliğine gidilmiş ve bazı dönemlerde üç veya dört kez bu makama gelenler olmuştur. Azledildikten sonra göreve getirilen Zekeriya'zâde Yahya Efendi, Esad Efendizâde Ebu Said Efendi ve Dürrizâde Mustafa Efendi üç defa olmak üzere meşihat makamına gelmişlerdir. İlk defa 1599 tarihinde meşihat vazifesine getirilen Sunullah Efendi dört defa şeyhülisamlık görevinde bulunmuştur.¹¹⁰ 1656 yılında siyasi olaylardan dolayı da karışık olan bir dönemde meşihat makamına tayin edilen Memekzâde Mustafa Efendi sadece 13 saatlik bir zaman diliminde şeyhülisamlık yapmıştır.¹¹¹

Şeyhülislamın azledilmesinde bir etken de sadrazam ile olan ikili ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı sadrazam rahat bir şekilde karar

¹⁰⁷ Sarıkçıoğlu, "Şeyhülisamlık Makamı", s. 199.

¹⁰⁸ Mehmet İpşirli, "Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, 1993, Ankara, s. 348.

¹⁰⁹ İpşirli, "Bostanzade Mehmed Efendi" s. 311.

¹¹⁰ Sarıkçıoğlu, "Şeyhülisamlık Makamı", s. 200.

¹¹¹ Kazıcı, "Osmanlılarda Şeyhülisamlık Müessesesi", s. 51-52.

verecek ve üzerinde otorite kuracak bir şeyhülislamın olmasını sürekli tercih etmiştir. Böylece şeyhülislam tayin edileceği zaman anlaşacağı ve sözünü geçirebileceği bir kişiyi padişaha arz edip atanmasını sağlamıştır. Sadrazamlar verdikleri kararlara fetva almak istediklerinde şeyhülislamlar, bazen bu fetvayı vermiştir ve bazen de haksız bir karar olduğuna kanaat getirip karşı çıkmışlardır. Böylece bu durum şeyhülislam ve sadrazam ilişkisini bozup iki makamdan birinin azledilmesine de neden olmuştur.¹¹²

Şeyhülislamın azledilmesi, merkezi otoriteye karşı yapılan bir isyanın isteyerek veya istemeyerek içinde olması, yöneticiler arasındaki ilişkilerde tarafsızlığını koruyamaması, vezirlerin ve diğer askeri kesimin tayinlerine karışması siyasi karışıklığın içinde aktif rol alması, görevini yapamayacak derecede yaşlanması, ayrıca kendi çıkarlarını ön plana alarak karar vermesi gibi nedenlerden dolayı görevine son verildiği bilinmektedir. Bunun yanında Mehmet İpşirli, yaptığı bir çalışmada şu bilgileri vermektedir. 1424 ve 1574 yılları arasında sadece on beş müftü veya şeyhülislam vazifede bulunmuşken 1575–1730 yılları arasında ise kırk üç şeyhülislam görev almıştır. Ayrıca bundan sonra 1730-1880 yılları arasına gelindiğinde elli sekiz şeyhülislam meşihat makamına gelmiştir. Başlangıçta daha az şeyhülislamın görev yaptığı görülürken ilerleyen zamanlarda azillerden dolayı çok fazla şeyhülislam göreve gelmiştir.¹¹³

Şeyhülislam azledileceği zaman bu işlem belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşirdi. Devlet görevlisi olan çavuşbaşı, şeyhülislamlara giderek azledildiklerini ifade etmek üzere bilgi vermiştir. Bunun yanında şeyhülislamların ihtiyarlığından veya hastalıklarından dolayı görevlerine son verilecekse çavuşbaşı yerine reisülküttaplar haber vermeye giderlerdi. Bunun nedeni meşihat makamına gösterilen saygı ve hürmetten kaynaklanmaktaydı. Ayrıca şeyhülislamlar azledildiğinde dini otoritelerinden çekinildiği için merkezi otorite tarafından İstanbul dışına ve genellikle kendi arpalıklarına sürgün edilmişlerdir. Sürgün edilen şeyhülislamlardan bir kısmı tekrar sultan tarafından affedilerek bir fermanla İstanbul'a gelmeyi başarmışlardır. Hatta bunlar içerisinde tekrar meşihat makamına gelen kişiler dahi vardı.¹¹⁴

¹¹² Sarıkçioğlu, “Şeyhülislamlık Makamı”, s. 203.

¹¹³ İpşirli, “Şeyhülislam”, s. 93.

¹¹⁴ Sarıkçioğlu, “Şeyhülislamlık Makamı”, s. 206-207.

4.5. Şeyhülislamın Gücü: Fetva

Fetâ kelimesinden türeyen ve çoğul hali fetava şeklinde olan bu kelime, yaşanan bir olay veya sorulan bir soru karşısında şer'î veya örfî meselelerde ehil kimselerin verdikleri tatmin edici ve sorun çözücü cevaplardır. Fıkıha ait durumların fetva vermeye yetkili olan kişilerden sormaya veya ona danışmaya istfta, fetva talep eden kişiye müstefti, fetvaya konu olan meseleleri cevaplandırmaya ifta ve fetvalara cevap veren ehil kimselere ise müftî denir.¹¹⁵ Hz. Muhammed'den sonra gelen sahabeler döneminde ve sonrasında fetva verme yetkisi resmi bir makamın elinde değildi. Mezheplerin oluşmasıyla birlikte İslam dini, devletlerin resmi ideolojisi haline dönuştükten sonra fetva verme işlevi resmi bir durum kazanmaya başlamıştır.¹¹⁶ Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, devlet içerisinde önemli bir yeri olan ve insanlar üzerinde büyük bir tesir sahibi olan Şeyh Edebalî fetva vermiştir. Fetva verme işlemini resmi olarak değil de gönüllü olarak yerine getirmiştir. Şeyh Edebalî'den sonra bu görevi Dursun Fakih yerine getirmiştir.¹¹⁷

Fetva, tüm toplumu ilgilendiren veya devlet işlerini yoluna koyan genel fetvalar ve şahısları özel olarak ilgilendiren hususi fetvalar olarak iki kısma ayrılır. Toplumun genelini veya İslam devletlerin siyasi ideolojisini belirleyen fetvalar arasında; bir ülkeye açılan savaş kararları, yapılan antlaşmalar, kanunların değiştirilmesi, devlet tarafından yapılacak yenilik hareketleri, isyan hareketinden sonra verilecek olan karar, askeri sınıfın katledilmesi ile ilgili verilecek hüküm gibi durumlarda şeyhülislamın veya müftünün fetvasına başvurularak verilen kararlar genel fetvalar kapsamına giren hallerdir. Özel fetvalar, toplumun veya kişilerin dinsel problemini çözen ve fıkıhla ilgili ortaya çıkan sorunları halleden hükümlerdir. Bunlar; ibadetlerle ilgili verilen hükümler, nikah ve boşanma, köle ve cariyeler, şahıslar tarafından işlenen suçlar, borçlanma ve kefalet gibi konularda verilen hükümler hususi kısma giren fetvalardır.¹¹⁸

Fetva verme işleminde şahısların ismi müftü tarafından bilinse bile bu açıklanmazdı. Erkekler genel olarak Zeyd ve Amr isimleriyle kadınlar ise Hind ve Zeyneb adlarıyla tasvir edilmilerdir. Kişilerin isimlerinden ziyade önemli olan ortada olan problem ve bu problemin çözümünde sunulan hükümlerdir. Sonraki dönemlerde

¹¹⁵ Fahrettin Atar, "Fetva", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.12, Ankara, 1995, s. 486-487.

¹¹⁶ Atar, "Fetva", s. 490.

¹¹⁷ Atar, "Fetva", s. 490.

¹¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 198.

benzer problemler karşısında aynı hükümler verildiği bilinmektedir. Şeyhülislam veya müftüden fetva isteyen kişi sultan ya da halktan bir şahıs olabilirdi. Sultanlar veya şahıslar, verilen fetvaların zorlayıcı yönü olmadığından dolayı uygulamak zorunda değillerdi. Osmanlı Devleti'nde fetvalar, mahkeme kuralları gibi yaptırım gücü olmadığı için zorla yapılmasını sağlayan bir güç veya düşünce hakim değildi. Nitekim İslami düşünce ve yapı sistemiyle yönetilen Osmanlı Devleti'nde fetvaların zorlayıcı yönü olmasa da manevi anlamda bağlayıcı bir yönü vardı.¹¹⁹

Şeyhülislamlık müessesesi fetva verme işlevinden dolayı devlet ve toplum için önemli bir yerdedir. Özel meseleler ile ilgili fetva verme işlemi daha sonraki yıllarda fetva eminleri tarafından yapılmıştır. Ama genel meseleler söz konusu olunca bizzat şeyhülislam fetva işlevini yerine getirmiştir. Örneğin; Yavuz Sultan Selim Mısır Seferi için Zenbilli Ali Cemali Efendi'den ve II. Selim'in Venedik Seferi için ise Ebussuud Efendi'den fetva istemesi gibi. Ayrıca II. Osman devrinde şeyhülislamlık vazifesi yapan Hocazade Esad Efendi kardeş katli için istenen fetvaları vermeyip bu meseleye karşı olduğunu da ifade etmiştir. Bunların dışında, oluşturulan kanunnamelerde şeyhülislamlar fetva vererek şeriata uygun olduğunu ifade edip meşruluğunu tasdik etmişlerdir. Böylece sultanlar önemli tüm siyasi meselelerde bizzat şeyhülislamların onayını alarak yapılan işlerin geçerliliğini artırmışlardır. Sultanlarda şeyhülislamların hayır dualarını aldıkları düşüncesiyle işlerini gönül rahatlığı içerisinde yapmışlardır.¹²⁰

Osmanlı Devleti'nin son, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hukukçularından olan Ebül'ula Mardin'in yaptığı bir çalışmada; şeyhülislamın fetva vermesi için bazı özelliklerinin olması gerektiğini ifade etmiştir. Fetva verme işleminde iyi niyetin ön planda olması gerektiğini söylemiştir. Tüm sonuçlar bu esasa dayandığı gibi müftünün fetvasının geçerli olup olmadığı da iyi niyet hasletine göre karar verilir. Bunun yanında fetva verecek kişi de ilminin çok yüksek olması, huyunun yumuşak yapıda olması, ağırbaşlı ve temkinli olması gibi özelliklerinin ön planda bulunması gerekmektedir. Bununla birlikte şeyhülislam bir konuda fetva verecekse konunun en küçük ayrıntısına ve o alandaki bilginin en derinine vakıf olması gerekmektedir. Aksi takdirde konu ve bilgi eksikliğinden dolayı fetva verilecek kişi sıkıntı yaşar. Ayrıca müftülerin gerçek ile yanlış ayırt edecek yapıda olması gerekmektedir. İnsanları çok

¹¹⁹ Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, s. 54-55.

¹²⁰ Kramers, "Şeyhülislam", s. 488.

iyi analiz etmenin yanında toplumun örf ve kurallarının en ince ayrıntısına kadar bilinmesi gerekir.¹²¹ Ebül'ula Mardin'in şeyhülislam veya müftü portresi açıklandığı şekildedir.

Osmanlı Devleti'nde Hanefi mezhebini kabul edenlerin çokluğundan dolayı devletin dini anlayışı bu mezhep üzerine şekillenmiştir. Şeyhülislam ve müftüler fetva verecekleri zaman Hanefi mezhebi kurallarını göz önüne alarak vermişlerdir. Tüm bunlar Osmanlı Devleti'nde diğer mezhep kuralları kabul edilmiyor demek değildir. Yalnızca genel durum böyledir. Dini bir hüküm verilecekse İslam anlayışına hâkim olan bir liderin görüşleri esas alınarak verilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı Osmanlı âlimlerinin dayandıkları kişi ise İmam Ebu Hanife ve onun ekolünden gelen diğer âlimlerin görüşlerini esas kabul etmeleri idi.¹²²

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamın verdikleri fetvalar ya kendi dönemlerinde veya kendilerinden hemen sonra mecmua haline getirilerek başvuru kaynakları halinde toplanmıştır. Kaza veya bir karyede kadıların takıldıkları bir konu hakkında karar verecekleri zaman fetva mecmualarına başvurdukları bilinmektedir. Böylece fetva mecmuaları, istenen aynı türden bir fetva karşısında konunun baştan araştırılıp uygun bir hüküm verilmesini engelleyip bu işlevi kolaylaştırıyordu. Osmanlı Devleti'nde itibarlı sayılan ve önemli fetva mecmuaları arasında yer alan Fetava-yı Ali Efendi, Behcetü'l Fetava ve Fetava-yı Feyziyye adlı mecmualar önemli başvuru eserleridir. Bunların yanında birçok fetva mecmuası daha vardır.¹²³

¹²¹ Ebül'ula Mardin, "Fetva", *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1986, s. 583.

¹²² Mardin, "Fetva", s. 583.

¹²³ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 245-246.

5. LALE DEVRİ VE YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ

Lale Devri Osmanlı tarihinde M.1718-1730 yılları arasında yaşanan ve genelde İstanbul için kastedilen bir zaman dilimidir. Yapılan çalışmada Lale Devri isminin kullanılması ve bu dönemde şeyhülislamlık ile ilgili çalışmanın amaçlanmasında Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, adı geçen dönemin tamamında meşihat makamında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel açıdan ilgi çekici bu döneminin tamamında şeyhülislamlık yapan Abdullah Efendi'nin izlemiş olduğu meşihat politikalarını anlayabilmek için Lale Devri'nin incelenmesi gerekmektedir. Çalışmada ilk olarak Lale Devri'nin genel özelliklerinden bahsedilecek devamında Yenişehirli Abdullah Efendi'nin meşihat politikaları incelenecektir.

5.1. Lale Devri (1718-1730)

1716 yılında Avusturya ile yapılan savaş Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmış ve aynı zamanda devam eden Korfu Kuşatması da kaldırılmak zorunda kalmıştır.¹²⁴ Korfu Kuşatması'nın kaldırılma nedenlerinden biri de Avusturya ile yapılan savaşta Ali Paşa'nın hayatını kaybetmesidir. Bunun üzerine Avusturya ile yapılan mücadelede başarı sağlanması için sadrazamlık görevine sırayla; Arnavut Halil Paşa ve Kayserili Mehmed Paşa getirilmiştir. Nitekim Avusturya karşısında başarı elde edilememiş ve Avusturyanın Niş yöresine kadar inmesi de engellenememiştir. Böylece III. Ahmed tarafından sadrazamlığa getirilen Damat İbrahim Paşa, 1718 yılında Pasarofça Antlaşması imzalamış ve Balkanlarda toprak kayıplarını engellemenin yanında Venedik ile ilişkilerin de normale dönmesini sağlamıştır. Böylelikle İbrahim Paşa, savaşın yoğun olarak yaşandığı yerlerde barışı sağlamayı bilmiştir.¹²⁵ Yapılan Pasarofça Antlaşması ile birlikte yeni bir sürece girilmiştir. 1718-1730 yılları Osmanlı Devleti'nin oluşan kayıpları siyaseten telafi etme dönemdir. Bu yüzden Avrupa'ya karşı olan genişleme siyaseti bırakılmıştır. Bu süreçle birlikte Batıdaki gelişmeler yakından takip edilmeye başlanmış ve Avrupa'ya karşı eski bakış açısı yavaş yavaş terk edilmiştir. Bundan dolayı Avrupa'nın farklı başkentlerine elçiler gönderilmiştir.¹²⁶ Tüm bu meseleler ışığında Damat İbrahim Paşa'nın yönetim anlayışı ortaya çıkmaktadır. Uzun süren ve yenilgilerle sonuçlanan

¹²⁴ İdris Bostan, "Korfu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara, 2002, s. 202.

¹²⁵ Münir Aktepe, "III. Ahmed", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara, 1989, s. 36.

¹²⁶ Metin Kunt, "Osmanlı Devleti 1600-1908", *Türkiye Tarihi 3*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, s. 51-52.

savaşlardan¹²⁷ bıkmış olan İbrahim Paşa; sosyal, ekonomik ve kültürel alanlara yoğunlaşmasından dolayı Lale Devri denilebilecek bir dönemin ortaya çıkmasındaki en büyük aktördür. Bu gözle bakıldığı zaman Lale Devri'nin daha iyi anlaşılacağı söylenebilir.

XVIII. asır belgelerinde ve dönem için kullanılan tabirler arasında “Lale Devri” ismi kullanılmamıştır. Lale Devri, 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşmasıyla beraber Avrupa ile Osmanlı arasında savaşın olmadığı 1730 yılına kadar süren dönem için kullanılmıştır. Genel olarak İstanbul için kullanılan ve taşra bölgelerine çok fazla sirayet etmeyen bu dönem yetiştirilen Lale çiçeğinden dolayı ilk olarak, şair olan Yahya Kemal Beyatlı tarafından ifade edilmiş bir tabirdir. Sonrasında ise Ahmet Refik Altınay 1915 yılında yazdığı bir kitaba verdiği isimden dolayı “Lale Devri” ifadesi yaygınlaşmıştır.¹²⁸

Lale Devri'nin önemli ismi olan Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa başladığı yıllardan 1730 yılına kadar süren ve bir isyan ile sona eren bu dönem; Avrupa devletleri ile olumlu ilişkilerin geliştiği ve savaşların yapılmak istenmediği daha çok kültürel faaliyetlerin sergilendiği yıllardır. Bu zaman dilimi içerisinde belirli Avrupa kentlerine geçici elçiler gönderilerek o bölgelerin hem askeri hem de ekonomik ve kültürel faaliyetleri takip edilmiştir. Bunun yanında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris'e gönderilmiş olup buranın eğitim, askeri ve ekonomi ile ilgili gelişmeleri Osmanlı başkentine getirmiştir.¹²⁹ 1720 yılında Paris'e elçi olarak giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in asıl görevi padişahın Kudüs'te yer alan Kutsal Lahit Kilisesi'nin onarılması için Fransa'ya izin verdiğini bildirmektir. Ama İbrahim Paşa'nın Mehmed Efendi'yi yurt dışına göndermesindeki asıl amaç bu değildi.

¹²⁷ İbrahim Paşa'nın Lale Devri'ndeki faaliyetlerini anlamak için öncelikle bu dönem öncesi yaşanan olaylara bir göz atmak gerekir. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren savaşlardan alınan yenilgiler, merkezi otoritenin zayıflaması, celali isyanları, eşkiyalık olayları, mali sıkıntılar, Osmanlı Devleti'nin gerilemesine neden olmuştu. Osmanlı Devleti için önemli bir antlaşma olan Karlofça (1699), sonraki yüzyılın da dış politikasını belirleyen önemli etken olmuştur. 1700'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan İstanbul Antlaşması Rusların Karadeniz'e inmesine neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı'nın da Karadeniz hâkimiyeti sekteye uğramıştır. Daha sonra Lehistan meselesinden dolayı Osmanlı ile Ruslar, Prut Savaşı'nda karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanan bu savaş Karadeniz hâkimiyetini tekrar elde etmesini sağlamıştır.(Kemal Çiçek, “III. Ahmed” *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 178.) Sonrasında ise Osmanlı Devleti Karlofça Antlaşması ile elinden çıktığı ve Venedik'e bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak istemiştir. Bundan dolayı Avusturya ve Venedik'le mücadeleye girişen Osmanlı Devleti, aldığı yenilgiden sonra Pasorofça Antlaşmasını (1718) imzalamak zorunda kalmıştır.(Abdülkadir Özcan “Pasarofça Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 180.) Yaşanan tüm bu gelişmeler İbrahim Paşa'nın Lale Devri politikasını belirlemiştir.

¹²⁸ Abdülkadir Özcan “Lale devri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, 2003, s. 81-82.

¹²⁹ Özcan, “Lale Devri”, s. 82.

Sadrazam, Mehmed Efendi'ye Fransa'ya gittiği zaman sosyal, kültürel, teknolojik ve eğitim alanındaki yenilikleri iyi gözlemlemesini ve ayrıntılı bir şekilde kendisine sunmasını istemişti. Çünkü İbrahim Paşa 1719 yılında Pasarofça Antlaşmasını imzalamak için Avrupa'ya gittiği zaman Osmanlının dışında farklı ve incelenmeye değer dünyaların olduğuna kanaat getirmişti.¹³⁰

Damat İbrahim Paşa kişilik yapısından dolayı savaş taraftarı olan bir insan değildi. Öyle ki kaybedilen topraklardan bile savaş ortamı oluşmasını diye vazgeçmişti. Bunun yerine sosyal, ekonomik ve kültürel meselelerle ilgilenmek niyetindeydi. Avusturya ile imzalanan barış antlaşmasından sonra istediği barış ortamına kavuşan İbrahim Paşa bayındırlık faaliyetlerine önem vermiş ve tasarruf ile ilgili önlemler almıştır. Bunun sonucunda büyük bir gelir elde eden paşa, Anadolu'da imar faaliyetlerine başlamış ve birçok yapı meydana getirmiştir. Ayrıca Yirmisekiz Çelebi Mehmed, Fransa'dan dönüşünden sonra Kâğıthane civarını Paris'teki Versailles¹³¹ yerleşim yerine benzetmiş ve buraya mesire alanları yapmıştır.¹³²

Osmanlı modernleşmesinin ilk adımlarının atıldığı dönem denilebilecek Lale Devri, Mehmed Said Paşa ve İbrahim Müteferrika'nın girişimleri üzerine meydana getirilen matbaa önemli yer tutmaktadır. Bunun yanında İstanbul'daki yangınlara engel olmak için yeniçerilerden Tulumbacı Ocağı¹³³ oluşturulmuştur. Ayrıca İlk defa çiçek hastalığına karşı aşı geliştirilmiş ve daha büyük gemilerin inşasına başlanmıştır. Daha sonra tercüme heyetleri¹³⁴ oluşturularak önemli eserlerin

¹³⁰ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 304.

¹³¹ Yirmisekiz Çelebi Mehmed, Versailles denilen yeleşim yerinin dört saray ve dört bahçeden meydana geldiğini ve hepsinin yedi saat içerisinde ancak gezildiğini söylemiştir. Bu yapının etkisinde kalan Yirmisekiz Çelebi Mehmed, benzerinin Avrupa'da olmadığı ifade etmiştir. Bu denli Versailles'e hayran kalan Yirmisekiz Çelebi Mehmed, Kağıthaneyi bu yerleşim yerine benzetmesi kaçınılmazdı. (Yirmisekiz Çelebi Mehmed, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Sefaretnamesi*, (haz. Beynun Akyavaş), Ankara: TKAE, 1993, s. 39-40.)

¹³² Münir Aktepe, "Damat İbrahim Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara, 1993, s. 442.

¹³³ Osmanlı Devleti'nde yangın söndürme teşkilatının kurulması ve tulumbanın kullanılması, XVIII. yüzyıl başında donanmayla katıldığı Venedik seferinden (1715) dönüşte Fransız asıllı bir mühendis olan Gerçek Davud Ağa tarafından 1720'de oluşturulmuştur. 1718'deki Tüfenghane ve ardından Tophane yangınlarında tulumba ile yangına müdahale eden ve yaptığı bu hizmeti büyük takdir toplayan Gerçek Davud Ağa'yı Sadrazam Damat İbrahim Paşa 1720'de Tulumbacı Ocağı'nı teşkil etmekle görevlendirdi. Ayrıca Davud Ağa ölümüne kadar tulumbacıbaşılık görevini de yürütmüştür. (Yüksel Çelik, "Tulumbacı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Ankara, 2012, s. 369-371.)

¹³⁴ Damat İbrahim Paşa'nın girişimiyle kurulan tercüme heyeti, 25 kişilik ekipten oluşmaktadır. İbrahim Paşa, Bedreddin Ayni'nin "İkdü'l-cüman" adındaki büyük tarihiyle Handmir'in "Habibü's-siyer'inin" Münecimbaşı Tarihi'nin Türkçeye çevrilmesini emretmişti. (Aykut Kazancıgil, "Lale Devri'nde Bilim Hayatı", *Masaldan Gerçeğe Lale Devri*, (ed. Mustafa Armağan), İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 231.)

çevrilmesine zemin hazırlamıştır.¹³⁵ Tüm bu gelişmelerin ziyade yurt dışındaki görevinden dönen Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in¹³⁶ İstanbul'a gelişiyle beraber mimari yapılarda batı tarzı değişiklikler görülmüştür. Paris'ten getirtmiş olduğu mimari çizimlerden yola çıkarak Kâğıthane'de Avrupa tarzı yapılar oluşturmuştur. Bunların dışında İstanbul'a içme suyu taşınması için bentler kurulmuş ve kentin önemli noktalarına çeşmeler inşa edilmiştir.¹³⁷ Bakıldığı zaman gerçekten de savaş ve fetihlerin siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelere göre daha geri planda olduğu bir dönem havası yaşanmıştır. Buna rağmen dönem içerisinde İran Seferi'nin kaçınılmaz hale gelmesi bu dönemde savaşın olduğunu da göstermektedir.

Yaşanan dönemde tercüme faaliyetlerine açıklık getirilecek olursa, bu döneme kadar geçen süre zarfında düzenli olarak devletin yürütmüş olduğu tercüme faaliyetlerine rastlanılmamıştır. Rumca Latince ve diğer Avrupa dillerinden eserler Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine çevrilmiştir. Bu hareket batı ile yaşanan kültürel yaklaşımın tezahürü olarak da görülebilir. İbrahim Paşa yaptığı faaliyetlerin arkasında III. Ahmed'in ve dinsel bir güç olan Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin desteğini görmüştür. Böylece yapılan tercüme faaliyetlerinde ulemanın da büyük bir özveriyle çalışması paşanın işini kolaylaştırmıştır.¹³⁸ Ayrıca bu dönemde Avrupa'dan getirilen matbaa önemli yenilikler arasındadır. Avrupa'dan iki asır sonra kullanılmaya başlanan matbaa, Yirmisekiz Çelebi Mehmet ve Yirmisekizzâde Mehmed Sait Paşa tarafından tanınmış ve İbrahim Müteferrika'nın gayretiyle kurulmuştur. Bunun yanında matbaa kurulurken Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvasına ihtiyaç duyulmuş ve kendisi de olur fetvasını verdikten sonra matbaa teşkil

¹³⁵ Özcan, "Lale Devri", s. 82.

¹³⁶ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Fransa seyahatinde iken gördüğü yerlerin etkisinde kalmıştır. Yirmisekiz Çelebi Mehmed, sefaretnamesinde Marly isimindeki bir saray bahçesini arabayla gezdiğini ve daha önce böyle mükemmel bir bahçeye rastlamadığını ifade etmiştir. Saray içindeki Ağaçların düzeninden bu ağaçlara vermiş oldukları şekillerden ve mermerden yapılmış şahane şadırvanlardan bahsetmektedir. Ayrıca çok geniş merdivenlerden havuza inildiğini ve sular aktığı zaman ise mükemmel bir görüntünün oluştuğunu söylemiştir. Tüm bu yapıların etkisinde kalan Yirmisekiz Çelebi Mehmed İstanbul'a döndüğü zaman ise bu yerlerin benzerini yaptırmaya gayret göstermiştir. (Yirmisekiz Çelebi Mehmed, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Sefaretnamesi*, (haz. Beynün Akyavaş), Ankara: TKAE, 1993, s. 38.)

¹³⁷ Özcan, "Lale Devri", s. 82.

¹³⁸ Salim Aydüz, "Lale Devrinde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan, İlmî Araştırmalar*, 1, (1997), s.143, 145.

edilmiştir. Bu dönemden sonra dini eserler dışında pek çok eser basılmıştır. İlginçtir ki bu dönemde meydana gelen isyan matbaaya herhangi bir zararı olmamıştır.¹³⁹

Osmanlı Devleti¹⁴⁰, Lale Devrine geldiğinde önceki dönemlere göre sürdüğü yaşam felsefesinden de uzaklaşmıştır. Farklılaşan eğlence anlayışına İstanbul'da yaşayanlar da rağbet etmiş ayrıca yapılan ziyafet etkinlikleri ve spor müsabakaları dönemin dikkat çeken yüzü olmuştur. Kış mevsimi geldiği zaman ise Damat İbrahim Paşa tarafından binaların içleri ısıtılarak dönemin simgesi haline gelen helva sohbetleri yapılmıştır. Sultan düğünleri¹⁴¹ ile şehzadelerin sünnet merasimleri günlerce süren ve çok masraflı geçen etkinliklere dönüşmüştür.¹⁴² Sultan ve yardımcısı olan veziriazamın yaptıkları eğlence faaliyetleri başta ulema olmak üzere toplumun bazı kesimlerden ciddi şekilde eleştiri almıştır. Padişahın diğer dönemlere nazaran fazlaca eleştirilmesi, konulan yeni vergilerden ve yeniçerilerin bu durumu fırsat bilip diğer kesimleri harekete geçirmesinden de kaynaklanmaktaydı. Böylece yapılacak olan isyanın başlama işareti yavaş yavaş oluşmuştur.¹⁴³

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde İran ile yapılan savaşta Osmanlı Devleti, 1726 yılına kadar Tebriz, Gence, Hemedan ve Revan kalelerini ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra ise İran karşısında kayıplar başlamıştır. Bu olay doğuda zaten var olan problemin daha da artmasına neden olmuştur. Böylece III. Ahmed ve sadrazamına karşı yapılan eleştiriler yükselmiş ve karşı çıkılmalar artmıştır. III. Ahmed, Nadir Şah'a karşı yapılan savaşı kaybedince muhalif gruplar ve dönemin genel durumundan rahatsız olan kesimler birleşmiştir. Merkezde yaşananlar böyleyken İstanbul dışında yaşananlar da çok farklı değildi. Halk fazla miktarda alınan vergilerden bıkmış ayrıca merkeze yönelik ciddi oranda göçler gerçekleşmiş ve bunun sonucunda işsizlik ve asayişsizlik başını alıp gitmiştir. Devletin önemli konumlarına da yönetime yakın olan kişiler, genelde sadrazam ve şeyhülislamın

¹³⁹ H. Mustafa Eravcı ve İlker Kiremit, "Lale Dönemi ve Patrona İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler", *Tarih Okulu*, S, VIII, (Eylül-Aralık 2010), İzmir, s. 82.

¹⁴⁰ Osmanlı Devleti olarak belirtilen durum İstanbul'un merkezini kastetmek için kullanılmıştır. Yoksa Lale Devri diye tabir edilen dönem Osmanlı'nın diğer yerlerinde yaşanan bir olgu değildir.

¹⁴¹ Sultan düğünlerinin çok masraflı geçtiğini Ahmet Refik Altınay şu şekilde anlatmıştır. "Sultan düğünleri oldukça parlak bir şekilde bir şekilde yapılır, damatlar ise çok fazla masraf ederlerdi. Ali Paşa'nın Ümmügülsüm Sultan ile düğünleri yapıldığı zaman Damat Ali Paşa, gelin sultana zıfak gecesi bir mücevher kuşakla bir mücevher saat takdim etmiştir. Padişah III. Ahmed ise bütün saray erkanına birer düzine diba-yı Rumi, birer düzine nevezuhur hitayî, ve birer düzine sade hitayî hediye olarak vermiştir." (Ahmet Refik Altınay, *Lale Devri*, İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2014, s. 78-79.)

¹⁴² Özcan, "Lale Devri", s. 83.

¹⁴³ Özcan, "Lale Devri", s. 83.

akrabaları atanmıştır. Yaşanan bu olaylar bağlamında doğuda Tebriz'in de kaybedilmesiyle beraber gerekli bahaneler oluşturulmuş ve Patrona Halil liderliğinde isyan gerçekleşmiştir.¹⁴⁴ Meydana gelen siyasi kargaşa ayrıca yaşanan ekonomik ve sosyal problemler İbrahim Paşa'nın gözden düşmesine neden olmuştur. Yaşanan ekonomik sıkıntılar ile zorluk çeken halkın yanı sıra paşanın güzel vakit geçirmesi toplumun, sultan ile sadrazama karşı fikirlerinin değişmesine neden olmuştur. 1730 yılında Patrona Halil ayaklanmasıyla birlikte isyancılara karşı direnemeyen İbrahim Paşa ve bazı yöneticilerin sarayda idamı gerçekleştirildikten sonra asilere cesetleri teslim edilmiştir. Bu olaylardan sonra ise III. Ahmed tahtan çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁴⁵

Yukarıda geçen anlatılara bakıldığında zaman Patrona Halil isyanının yaşanmasına gidilen süreçte İbrahim Paşa'nın etkisinin olduğu görülmektedir. Pasarofça Antlaşması'nı imzalamadan önce başlayan ve sonrasında da devam eden İbrahim Paşa'nın barış politikaları, fetih isteyen bazı devlet adamları ile bir kısım grupları rahatsız etmiştir. Daha sonra ise Balkanlarda yer alan ve önemli stratejik konuma sahip, Tımışvar ve Belgrad gibi yerlerin elden çıkması da muhalif olan grupları iyice rahatsız etmiştir. İbrahim Paşa oluşan tüm bu olumsuz havayı dağıtmak için İran'ın da içinde bulunduğu durumu fırsat bilerek Safevi Devleti üzerine sefer düzenlemiştir. Yapılan sefer sonucu uğranılan başarısızlık oluşan olumsuz havayı daha da artırmıştır. Bunların yanında devletin kişilere verdiği mukataa toprakları hayatlarının sonuna kendilerinde kalması üretim üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Yaşanan etkenler loncaları da fazla vergiyle etkilemiş ve İstanbul esnafını çok zor duruma düşürmüştür. 1730 yılına gelindiğinde ise İbrahim Paşa ile araları çok iyi olan ve sürekli desteğini gördüğü Şeyhülislam Abdullah Efendi de muhalif grupların etkisinde kalmış paşayı da ciddi bir şekilde eleştirmiştir.¹⁴⁶

Yaşananların meselelerin dışında III. Ahmed, İbrahim Paşa'ya verdiği ehemmiyetten dolayı uzun yıllar sadrazamlık vazifesinde kalması ve kendi damatları olan Kaymak Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmed Efendi gibi isimler uzun yıllar görevlerinin başında olması diğer vezirleri oldukça rahatsız etmişti. Ayrıca İstanbul kadısı olan Zülali Hasan Efendi Damat İbrahim Paşa tarafından görevinden alınmış ve yerine vakanüvis Raşid Efendi atanmıştır. Paşa, ulemadan olan Hasan Efendi gibi

¹⁴⁴ Özcan, "Lale Devri", s. 83.; Aktepe, "III. Ahmed", s. 36.

¹⁴⁵ Aktepe, "Damat İbrahim Paşa" s. 442.

¹⁴⁶ Abdülkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Ankara, 2007, s. 189-190.

isimlerinde muhalefetiyle karşılaşmıştı.¹⁴⁷ Bakıldığı üzere İbrahim Paşa sadrazam olduğu yıllar içerisinde isteyerek veya istemeyerek yaptığı tüm faaliyetler isyan günü yalnız kalmasına neden olmuş ve hazin bir şekilde sonunu getirmiştir.

Lale Devri'nin önemli olayı olan isyan hadisesine bakıldığında; III. Ahmed'in Üsküdar da bir camide mevlit töreninde bulunduğu sırada bir ayaklanma gerçekleştirilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Daha sonrasında ise Patrona Halil önderliğinde oluşan bir grup ayrıca Ayasofya vaizi İspirizade Ahmed Efendi ve Zülali Hasan Efendi'nin verdikleri destekle etkili bir ayaklanma gerçekleştirmişlerdir. Bunun üzerine III. Ahmed isyanı engellemek için bir aracı göndererek isteklerinin ne olduğunu öğrenmek istemiştir. Böylece isyancılarda sultandan memnun olduklarını ama Sadrazam İbrahim Paşa'nın, Kaymak Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmed Efendi'nin kendilerine teslim edilmelerini istemişlerdir. Sonrasında idam edilen bu isimlerin cesetleri isyancılara teslim edilmiştir. Nitekim ayaklananlar cesedin İbrahim Paşaya ait olmadığını iddia edip sultanın kaldığı Alay Köşküne yürümüşlerdir. Bundan dolayı III. Ahmed tahtan çekilip yeğeni I. Mahmud'un başa geçmesini sağlamıştır.¹⁴⁸ Tüm bunların dışında Selim Karahasanoğlu, yapılan isyan ile ilgili yeni bulgular adlı çalışmasında İspirizade Ahmed Efendi'nin ayaklananlar ve yönetim arasında pazarlık yapan kişi olduğunu söylemektedir. Yapılan pazarlık meselesinden sonra İbrahim Paşa ve damatlarının ölüm emri çıkmış ve Yenişehirli Abdullah Efendi ise İsyancıları kışkırtan ulema ile anlaşıp ölümünü engellemiştir.¹⁴⁹

Tüm bu gelişmeler ışığında Lale Devri, batıdaki gelişmelerin dikkate alınmaya başlandığı dönem olarak kabul edilecek olunursa gerçekten de farklılıkların yaşandığı bir zaman dilimini ifade ettiği için her konuda özerinde önemle durulabilir. Böylece yapılan çalışmanın konusu seçilirken bu mantıkla hareket edildi. "Lale Devrinde Şeyhülislamlık" denildiği zaman ne anlamamız gerekiyor kısmına geçmeden önce şunu belirtmemiz gerekiyor; Lale Devri anlatılmadan şeyhülislamlığa geçilmesi konunun anlaşılmasını engelleyecek ve bölümler arası kopukluklar oluşmasına neden olacaktı." Yenişehirli Abdullah Efendi kısmına

¹⁴⁷ Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Tarih ve Bilim*, 83, (Kış, 1999-2000), Ankara, s. 297.

¹⁴⁸ Eravcı ve Kiremit, "Lale Dönemi ve Patrona İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler", s. 84, 88, 90.

¹⁴⁹ Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizade Ahmed Efendi ve Terekesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 24, (2008), Ankara, s. 107.

geçmeden bu dönem anlatılmış oldu. Ayrıca çalışmanın konusu “Lale Devrinde Şeyhülislamlık ve Yenişehirli Abdullah Efendi” olduğundan dolayı bu bölümde meşihat makamının geçirmiş olduğu değişikliklerden ziyade Yenişehirli Abdullah Efendi'nin tüm dönem boyunca meşihat görevinde kalması sonucu izlemiş olduğu politikalar yer alacaktır. Bu dönemde şeyhülislam olduğu için yaşanan gelişmelerin bir kısmında kendisinin de imzasının olduğunu bir gerçektir. Bu nedenle başta Abdullah Efendi'nin hayatı verilecek sonrasında meşihat politikaları üzerinde durulacaktır.

5.2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Hayatı

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin doğduğu tarih bilinmemektedir. Osmanlı döneminin biyografi eserlerinde Abdullah Efendi'nin doğum tarihi geçmediği için bu kısım karanlık kalmıştır. İlk eğitimini, doğduğu yer olan Yenişehir'de almıştır.¹⁵⁰ Ulema hayatlarının anlatıldığı biyografi eserlerinde Abdullah Efendi'nin Yenişehir'de doğduğu ifade edilmiştir. Yenişehir ile ilgili ise araştırmacıların farklı fikirleri mevcuttur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Abdullah Efendi'nin Bursa Yenişehir'den olduğunu söylerken¹⁵¹, Abdülkadir Altınsu ise Mora'ya bağlı Yenişehir ilçesinde doğduğunu ifade etmiştir.¹⁵² Yenişehir, Abdullah Efendi'nin ilk eğitimini aldığı yer olarak geçmektedir. Ulemanın genelde Anadolu'dan olduğu düşünülürse İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya katılmak gerekmektedir.

Eğitimini Yenişehir'de alıp medrese tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a giden Abdullah Efendi, Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'den ders almıştır. Ayrıca Ali Efendi'nin de soyundan geldiği söylenen Abdullah Efendi kendi tarafından da ruûs¹⁵³ sınavlarına tabi tutulduktan sonra farklı medreselerde hocalık yapmakla göreve başlamıştır.¹⁵⁴ Eğitim en üst düzeyi olan Süleymaniye Dar'ül-Hadis

¹⁵⁰ Mehmet İpşirli, “Abdullah Efendi (Yenişehirli)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara. 1988, s. 100.

¹⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 466.

¹⁵² Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s. 117.

¹⁵³ Ruûs: Sözlükte, “baş, kişi, şahıs” anlamındaki re's kelimesinin çoğulu olan ruûs Osmanlılar 'da bu anlamından hareketle tayinleri ilgilendiren bir terim olmuştur. Osmanlı bürokrasisinde XVI. yüzyıl sonlarına kadar birtakım resmi tayinlerin kaydedildiği defterleri ifade eder. XVII. yüzyıldan itibaren bazı tayinler için verilen tezkireler de bu adla anılmış ve XVII. yüzyılın sonlarına doğru tayinlerin bürokratik işlemlerinin yapıldığı kalemin adına dönüşmüştür. Bkz: Recep Ahışalı, “Ruûs” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Ankara, 2008, s. 272.

¹⁵⁴ M. Vamık Şükrü Altınbaş, “Fetva Eminleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 5, (Mayıs 1966), Ankara, s. 112.; İpşirli, Abdullah Efendi (Yenişehirli), s. 100.

Medresesi Müderrisliği'ne¹⁵⁵ yükseldikten sonra kadılık birimine geçmiştir. İlk kadılık görevine 22 Receb 1117/9 Kasım 1705 tarihinde tayin edildiği Halep şehrinde başlamış ve on altı ay boyunca görevde kalmıştır.¹⁵⁶ Halep Hüsrev Paşa Camii vakfı kitabetine El-Hac Ahmed'in tayini¹⁵⁷ ve leventlerin ulufesi için kahve rüsumundan kabzi¹⁵⁸ gibi kadılık mesleğinin gerektirdiği görevleri yerine getiren Abdullah Efendi bir müddet boşta kaldıktan sonra 22 Şevval 1122/14 Aralık 1710 tarihinde Bursa Kadılığı'na tayin edilmiştir.¹⁵⁹ Vakıf Mallarının korunmasına ihtimam gösteren Abdullah Efendi,¹⁶⁰ Bursa Kadılığı görevinden 4 Ramazan 1124/5 Ekim 1712 tarihinde sabık Kudüs Kadısı Mustafa Efendi'nin tayini ile ayrılmıştır.¹⁶¹ 5 Şevval 1125/25 Ekim 1713 tarihli arzuhal ve derkenarın da Abdullah Efendi'den "...sabıkan Salina Kadısı Yenişehirli Abdullah Efendi dailerine..." şeklinde bahsetmektedir.¹⁶² Bu belgeye göre Abdullah Efendi, 1125/1713 tarihinden evvel Salina Kadılığı görevini yapmıştır. Ancak tahvil defterlerindeki kayıtlara göre bu görevin Halep Kadılığından önce olması gerekir. Çünkü Bursa Kadılığı'na tayinde "sabık Haleb Kadısı"¹⁶³ ordu kadılığına tayininde ise "Burûsa'dan ma'zul Abdullah Efendi" şeklinde geçmektedir.¹⁶⁴ Osmanlı ile Venedik arasında uzun yıllar mücadeleye sahne olan ve Karlofça Antlaşmasıyla Venedik'in eline geçen Mora Yarımadası'nı 1715 yılında Osmanlı tekrar almıştır. Abdullah Efendi, Osmanlı için önemli olan bu sefer de İstanbul kadısı payesi ile ordu kadısı olarak hizmet etmiştir.¹⁶⁵

¹⁵⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Süleymaniye Darül-Hadis Medresesi Müderrisi olduğuna dair tahvil defterinde: "...Süleymaniye Müderrisi Abdullah Efendi..." şeklinde kayıt bulunmaktadır. (BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 90.)

¹⁵⁶ "...Abdullah Efendi yüz on yedi Şevval guresinden mutasarrıf olmak üzere..." (BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 94.); Abdullah Efendi'nin görevinin bitiş tarihi ise 4 Mayıs 1707 tarihidir. (BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 94)

¹⁵⁷ BOA, İE.EV, 63-6877.

¹⁵⁸ BOA, İE.ML, 96-9076.

¹⁵⁹ BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 121.

¹⁶⁰ Bu hususa Bursa'daki Gazi Hüdavendigâr Evkafı'na ait Demirkapı Karyesi'ne müdahalesi menine dair arzı güzel bir örnektir. (BOA, İE.EV, 70-7607)

¹⁶¹ BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 125.

¹⁶² BOA, İE.ADL, 13-900.

¹⁶³ BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 125.

¹⁶⁴ BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 138.

¹⁶⁵ Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Devhat'ül-Meşayih*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1978, s. 86; Abdullah Efendi'nin ordu kadılığına tayini hakkında 1 Rebi'ül-Evvel 1127/7 Mart 1715 tarihli buyruldu da "ordu kadılığı Burûsa'dan ma'zul Abdullah Efendi dailerine ihsan ve bin yüz yirmi yedi Rebi'ül-ahir guresinden ber-vechi arpalık mutasarrıf olmak üzere Siroz Kazası sadaka buyrulmak reca olunur." (BOA, AE. SAMD III, 19-1824.); yine tahvil kaydında "kadılık-ı ordu-yu hümayun Burûsadan ma'zul Abdullah Efendi'ye virilmek buyruldu." (BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 138.) gibi kayıtlar mevcuttur.

Ordu kadılığı görevinde ihanete müsaade etmeyen Abdullah Efendi, gerekli cezaların verilmesine ve işlemlerin bir an evvel sonuçlanmasına çalışmıştır. Örneğin; Grebene Kazası'nda Mehmed Beşe oğlu Osman'ın katillerinin cezalandırılması¹⁶⁶ ve Kesendere keferesinden korsanlara haber vererek ahalinin zarara uğramasına sebep olaylarla ilgili verilen arzuhale yazılan ilam¹⁶⁷ birer örnektir. Mora Seferi sonuçlandığında İstanbul'a dönen Abdullah Efendi, 1715 tarihinde Kasım ayının son gününde Anadolu Kadıaskerliği payesini almıştır.¹⁶⁸ Bundan kısa bir zaman sonra ise Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın yardımıyla aktif olarak 3 Rebî'u'l-âhir 1128/27 Mart 1716 tarihinde Anadolu Kazaskerliği vazifesine atanmıştır.¹⁶⁹ İlmiye teşkilatındaki terfi sıralamasını birebir takip eden Abdullah Efendi, 10 Rebî'ü'l-evvel 1130/11 Şubat 1718 tarihinde Rumeli Kadıaskeri payesini almıştır.¹⁷⁰

Abdullah Efendi kısa bir müddet sonra 6 Cemâziye'l-evvel 1130/7 Mayıs 1718 tarihinde Ebu İshak İsmail Efendi'den boşalan şeyhülislamlık görevine Abdullah Efendi getirilmiştir.¹⁷¹ Padişah III. Ahmed'i önemli derece de etkisi altına alan ve büyük desteğini gören Damat İbrahim Paşa, kendisiyle anlaşılan devlet adamlarını göreve getirip işlerini o şekilde yürütmüştür. Boşalan şeyhülislamlık vazifesine de arasının çok iyi olduğu Abdullah Efendi'yi getirerek meşihat makamından gelecek olan muhalefeti engellediği gibi icraatlarında kendisine destekçi olmasını sağlamıştır.¹⁷²

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin ailesi ile ilgili biyografi eserlerde çok fazla bilgi geçmemektedir. Eşinin, Afife Hanım olduğu bilinmekte ve Hasan Paşa Mescidi'ne minber koydurduğu ile ilgili bilgiler geçmektedir. Ayrıca üç oğlu vardır. Bunlar; Hasan Müftü Efendi, Abdülvahid Efendi ve Fazlullah Efendi'dir. Damadı olan Salih Efendi¹⁷³ ise daha sonraki yıllarda meşihat makamına yükselmiştir.¹⁷⁴

¹⁶⁶ BOA, İE.ADL, 10-651.

¹⁶⁷ BOA, İE.ADL, 12-808.

¹⁶⁸ BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 139.

¹⁶⁹ BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 141.

¹⁷⁰ "Pâye-i kâdıaskerlik-i Rum-ili be-nâm-ı Abdullah kâdıasker-i Anadolî-i sâbık" (BOA, A.DVNS.NŞT.d, No: 5, s. 147.)

¹⁷¹ Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, (Hazırlayan: Abdülkadir Özcan ve Diğerleri), C. II, İstanbul: Klasik Yay., 2013, s. 1088.; İlmiye Salnamesi, s. 507.

¹⁷² Gündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu*, s. 91-92.

¹⁷³ Babası, Galata ve Mısır kadılıklarından mazul Kırmılı Abdullâh Efendizâde Yahyâ Efendi'dir. Anne tarafından Uşşâkıyye tarikatının kurucusu Hüsameddin Uşşâkî soyundan gelmektedir. Tahsilini tamamlayınca Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullâh Efendi'ye intisap ederek onun damadı oldu. Damadzâde Feyzullah Efendi'nin azliyle onun yerine şeyhülislâmlığa getirildi. Şeyhülislâmlığı

Şeyhülislamın kayd-ı hayat şartları ellerinden alındığı tarihten itibaren kısa süreli görevler halinde vazifelerinde kalmışlardır. Bu durum XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Buna rağmen Yenişehirli Abdullah Efendi ise göreve atandığı tarihten itibaren ara verilmeksizin uzun sayılabilecek bir süre vazifede kalmıştır. Yenişehirli, on iki yıl boyunca Osmanlı ilmiyesinin yönetiminde ve devletin ihtiyacı olan fetvaları vermeyi ihmal etmemiştir. Nitekim birçok ilmiye mensubunun tayinleri için birçok kere takrir ve tezkireler kaleme alınmıştır.¹⁷⁵ Sabık Rumeli kazaskeri Ahmed Efendi'ye Diyarbakır'ın, diğer bir kısım kadılara bazı bölgelerin arpalık ve maişet olarak verilmesinde onun imzası vardır.¹⁷⁶ Bunun yanı sıra çeşitli vakıfların görevlilerinin tayininde Abdullah Efendi, arzuhallerin üzerine "tevcih buyurulmak mercûdur" ibaresini yazarak aktif rol oynamıştır.¹⁷⁷ Kırım hanlarından Saadet Giray bazı meselelerin halli için Abdullah Efendi'ye mektuplar yazmıştır.¹⁷⁸

Şeyhülislam Abdullah Efendi, dini alanda suç işleyenlerin cezalandırılmasında verdiği kararlar ile de önemli rol oynamıştır. Ulemanın halka kötü örnek olmasını önlemeye çalışmıştır. Vaiz Musa Efendi'nin ifadesini alan Abdullah Efendi, bildirdiği görüşü ile Musa'nın bir mahalle sürülmesi için "mûcebince amel oluna" şeklinde hatt-ı hümayun çıkmış¹⁷⁹, yine Abdullah Efendi'nin görüşü ile Ayasofya Camii vaizi Şeyh Süleyman'ın şakirtlerinden Berberzâde'nin imam ve hafızlara yakışsız sözler söylediği ve bunun da halk arasında hoş karşılanmadığından sürgün edilmesine dair emir çıkmıştır.¹⁸⁰ 1130 yılı Cemaziyel ahirinin sonunda, (Mayıs 1718) Şeyh Süleyman'ın şakirtlerinden Risaleci Ali ile Ahi Çelebi Camii vaizi Kara Hasan'ın Kur'an-ı Kerim'deki iki harfi (ط ve ض) tahrif edip değiştirmeye çalışmaları sebebiyle Abdullah Efendi'nin adı geçen

yaklaşık bir buçuk yıl sürdü. 5 Zilkade 1172'de (30 Haziran 1759). (Tahsin Özcan, "Mehmed Salih Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Ankara, 2000, s. 526.)

¹⁷⁴ Mehmed Süreyya, *Sicili Osmani*, C. 1, (Hazırlayan: Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 62.

¹⁷⁵ BOA, AE.SAMD.III, 185-18000; BOA, C.ADL, 16-978, 41-2484, 72-4361; BOA, C.AS, 875-37548; BOA, HAT, 1447-32, 1665-30.

¹⁷⁶ BOA, AE.SAMD.III, 45-4467.

¹⁷⁷ BOA, C.EV, 247-12327, 290-14776, 353-17902, 553-27902, 559-28233.

¹⁷⁸ Ahyolu memlahasından Yanbolulu İsmail'in mutasarrıf olduğu tuz hilaf-ı vaki inha ile çalınmış olduğundan esamisinin tashihi hakkında (BOA, İE.HR, 14-1421); Plat nahiyesindeki Şahin Bey Evkafı tevliyetinin tevcihi hakkında (BOA, İE.HR, 14-1424). Saadet Giray bir başka mektubunda ise Şeyhülislam Abdullah Efendi'den Devlet Giray, Sultanzâde Alp Giray ve Bahadır Giray sultanların zaruretlerine binaen saliyanelerinin sağlam bir yere havalesi için iltimas istemiştir. (BOA, İE.HR, 15-1436)

¹⁷⁹ BOA, AE.SAMD.III, 227-21871.

¹⁸⁰ BOA, AE.SAMD.III, 232-22194.

kişilerin cezalandırılması isteği üzerine çıkan fermanla Risaleci Ali Sakız'a¹⁸¹ ve Kara Hasan ise Midilli'ye sürülmüşlerdir.¹⁸² Sabık Anadolu kazaskeri olan Çivizâde Ataullah Efendi ise, "kibâr-ı ulemâya yakışmayan" yanlış ve küfürlü sözler sarfettiği için yine Abdullah Efendi'nin teklifi ile 1130 yılı Cemaziyel evveli (Nisan 1718) ortasında çıkan ferman neticesinde Mihaliç'e sürülmüştür.¹⁸³

Abdullah Efendi'nin bu kadar uzun süre görevde kalma nedenlerinden biri ise III. Ahmed ve İbrahim Paşa ile arasının çok iyi olmasıdır. III. Ahmed'in Şeyhülislam'a verdiği değeri, şeyhülislamın huzuruna gelmesini kendi reyine bıraktığı şu hatt-ı hümayun iyi bir örnektir. Şöyle ki Şeyhülislam Efendi'nin bir fetvayı Kazasker efendilerle görüşüp yazacağını muhtevi arza "İnşâallâhü Te'âlâ efendi ile görüşüp bir dahi müzekere olunup bir hoş ma'lûm olsun. Münâsib ise yarın da'vet, değil ise vakt-i âhara te'hîr olunur".¹⁸⁴

Abdullah Efendi'nin, bu dönemde yaşanan sosyal ve kültürel olaylar üzerinde etkisi olup karşılaşılan meselelerle ilgili İbrahim Paşa'nın işini kolaylaştıracak fetvalar vermiştir. Daha sonra ise III. Ahmed'in ve kendi döneminin sonlarına geldiği zaman isyancılar tarafından isminin kara listede olduğunu öğrenince sultan ve sadrazamın bazı uygulamalarını eleştirmiş ve muhalif tavır sergilemiştir. Bunun yanında isyancılara destek veren; İspirizade Ahmed Efendi ve Zülali Hasan Efendi gibi muhalif ulema ile de görüşerek sadrazamı daha sık eleştirmeye başlamıştır. Amacı ismini ayaklananların listesinden sildirmek olan şeyhülislamın bu gayretleri boşuna olmuş ve isyan günü geldiği zaman ayaklananlar şeyhülislamın kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir.¹⁸⁵ Bunun üzerine Abdullah Efendi ahlaki bir zaaf göstererek yıllardır beraber çalıştığı arkadaşlarına muhalif olduğunu belirtmiş ve kendisinin yaşlı ve sıkıntıya katlanacak durumda olmadığını söyleyerek tekrar affedilmesini sağlamıştır.¹⁸⁶ İsyancılar tarafından affedilen şeyhülislam, III. Ahmed'i zor durumda bıraktığı için Bozcaada'ya¹⁸⁷ sürgüne yollanmıştır. Nitekim isyanın en ateşli yaşandığı günlerde kendi evi de yağmalanmıştır.¹⁸⁸

¹⁸¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 124, hk. 322, s. 89.

¹⁸² BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 124, hk. 323, s. 89.

¹⁸³ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 124, hk. 317, s.87.

¹⁸⁴ BOA, AE.SAMD.III, 232-22184.

¹⁸⁵ Emiri, *İlmiye Salnamesi*, s. 508.; İpşirli, "Abdullah Efendi (Yenişehirli)", s. 100.

¹⁸⁶ Subhi Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, (haz. Mesut Aydemir), İstanbul: Kitabevi, 2007, s. 25.

¹⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin sürgün yerlerinden biri olan Bozcaada ve diğer Ege adalarına yapılan sürgünlerde genellikle İstanbul ile Gelibolu limanları kullanılmaktaydı. Ayrıca önemli devlet

Bozcaada'ya sürgüne gönderilen Abdullah Efendi, 1732 yılında I. Mahmud tarafından çıkarılan bir fermanla affedilmiştir. Affedilen Abdullah Efendi hac vazifesini yapmak üzere Hicaz'a gitmiştir. Hac dönüşü Şam'da iken kendisinin ikameti ve Anadolu kazaskeri İshak Efendi'nin terfisi hakkında sunulan ve "...sâbıkan Şeyhü'l-islâm olup hâlen Şam-ı Şerîf'de olan Abdullah Efendi arpalığı olan Manisa'ya nakl ü ikâmetine izn-i humâyûn-ı mülûkâneleri erzâmı kılınmak iltimasıyla..." ifadelerini muhtevi bir telhise padişahın "telhîsleri mücebince amel oluna" hatt-ı humayunu ile Manisa'da ikamete memur olduğunu anlıyoruz. (15 R. 1146/25 Eylül 1733).¹⁸⁹

Abdullah Efendi'nin Kanlıca'daki yalısında ikâmetine ise Sadrazam'ın "...şeref-yâfte-i sudûr olan mübârek hatt-ı humâyûn şevket-makrûn-ı cihândârîleri mücebince sâbıkan şeyhü'l-islâm olan Abdullah Efendi dâ'ileri bin yüz kırk beş senesi muharreminden Medînetü'l-Münevvere kazâsıyla teşrîf buyurulub kazâ-i merkûmu bir sene zabtından sonra İstanbul'a gelüb Kanlıca nâm mahalde vâkı' yalısında sakin olmak..." hususunda arzı üzerine padişahın "İşâretleri mücebince amel oluna" hatt-ı hümayunu ile izin verilmiştir.¹⁹⁰

Konu ile ilgili ferman mühimme defterinde şu şekilde geçmektedir: "Sabıkan Şeyhülislam olan Mevlana Esseyyid Abdullah'a hüküm ki: Sen ki Mevlana-yı müşarün-ileyhsin halen bu sene-i mübârekede tavaf-ı Beytülharam ve ziyaret-i Ravza-i Mutahhara-i Hazreti seyyidu'l-Enam aleyhi efdalü's-salevatı ve's-Selam'a me'zun ve murahas olmanla inşallahü teala varıp eda-i haccı mebrur ve ziyaret-i Ravza-i Mutahhara-i bahiru'n-nur edip avdet eylediğinizde gelip İstanbul haricinde vaki çiftliğinizde ferağ-ı bal ile ikamet ve devam-ı amr ve devletin ed'iyesine müdavemet ve muvazabet üzere olman babında ferman-ı alışanım sadır olmuştur. Sene evail-i Ramazan 1144."(27 Şubat 1732)¹⁹¹ Bu ferman sonucunda Kanlıca'da bulunan yalısında ikamet edilmesine izin verilen Abdullah Efendi 1743

ricalinden olan kişilere refakat etmeleri için çavuşlar yerine kapıcıbaşlar görevlendirilmekteydi. (Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta, 2004, s. 126-127)

¹⁸⁸ Ali Emiri, *İlmiye Salnamesi*, s. 508.; İpşirli, "Abdullah Efendi (Yenişehirli)", s. 100.

¹⁸⁹ BOA, AE.SMHD.I, 258-21067; Şeyhülislam Ahmed Efendi'nin konu ile ilgili arzı: "...Manisa kazâsı bin yüz kırk altı Rebî'u'l-âhir guresinden zabt etmek üzere sâbıkan Şeyhü'l-islâm fazîletlü Abdullah Efendi dâ'ilerine ber-vech-i arpalık ... buyurulmak mercûdur". BOA, AE.SMHD.I, 128-9359

¹⁹⁰ BOA, AE.SMHD.I, 258-21056.

¹⁹¹ BOA, A.DVN.MHM.d, nr. 138, s.216, hk. 705,

tarihindeki vefatına kadar burada yaşamıştır. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin naaşı ise Kanlıca'da bulunan İskender Paşa Camii'nde kılınan cenaze namazı sonrası cami haziresine defnedilmiştir.¹⁹²

Yenişehirli, yıllar süren meşihat vazifesiyle birlikte Lale Devri diye tabir edilen dönemin en önemli figürlerinden bir olmuştur. Bu dönemde bir kısım devlet adamlarının içinde bulunduğu zevk ve safa hayatına Abdullah Efendi de iştirak etmiştir. Ayrıca bu dönemde yapılan faaliyetleri destekleyen Abdullah Efendi; matbaanın kurulması, çiçek aşısının yapılması ve mesire alanlarının oluşturulması gibi yaşanan gelişmeler karşısında “olur” fetvası vermiştir.¹⁹³

Sadrazam İbrahim Paşa, Sultan III. Ahmed'in de desteğini alarak devlet ricalini ve reayayı büyük ve uzun süren törenlerle etkilemesini bilmiştir. Öyle ki Yenişehirli Abdullah Efendi'nin de katıldığı ve III. Ahmed'e çeşitli hediyeler de verdiği padişahın oğullarının sünnet merasimi on beş gün gibi uzun bir zaman da gerçekleşmiştir.¹⁹⁴ Bunun yanında dönemim kroniklerine de konu olan III. Ahmed'in oğlu Şehzade Mehmed için büyük bir törenle Yenişehirli Abdullah Efendi'nin himayesinde bed-i besmele¹⁹⁵ merasimi düzenlemiştir. Yapılan tören Topkapı Sarayı içinde yer alan İncili Köşk'ün önünde kalabalık bir şekilde gerçekleşmiştir.¹⁹⁶

İbrahim Paşa sadrazamlığa geldiği sırada şeyhülislamlık makamında Ebu İshak İsmail Efendi bulunuyordu. Böylece yaptığı ilk işlerden biri İsmail Efendi'yi Sinop'a sürgüne yollamak olmuş ve akabinde aralarının çok iyi olduğu Abdullah Efendi'yi göreve getirmiştir.¹⁹⁷ On iki yıl boyunca İbrahim Paşa sayesinde görevde

¹⁹² İpşirli, “Abdullah Efendi (Yenişehirli)”, s. 100-101.

¹⁹³ İpşirli, “Abdullah Efendi (Yenişehirli)”, s. 101.

¹⁹⁴ Seyid Vehbi'nin Sürnâmesinde III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğününe katılan Abdullah Efendi ve Ulema İle ilgili kısımlar şu şekilde geçmektedir: “Şeyhülislam ve ulema üç direkli misafir çadırından III. Ahmed tarafından huzura kabul edilmişlerdir. Çadırın önünde, davul zurna ile bir yaya ciridi seyredilmiş. Bunun akabinde, o gün sünnet edilecek 150 çocuğun geçit töreni takip etmiş. Sonrasında O gün, şereflerine bir ziyafet verilmiş olan Şeyhülislam ile ulema efendiler de, düğün hediyelerini padişaha arz etmişler. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin III. Ahmed'e verdiği kıymetli hediyeler arasında nakışlı mükemmel bir Hint seccadesi, kıymetli kitaplar, iki adet kakım kürk, iki top diba, beş adet Kışmır şalı, dört top Hint pamuklusu bulunuyordu. Diğer ulema da meşhur hattatların elinden çıkan Kuran-ı Kerimler, muhtelif kıymetli kitaplar ve kumaşlar hediye etmişler.” (Seyid Vehbi, *Sürnâme*, (haz. Reşad Ekrem Koçu), İstanbul: Çığır Kitabevi, 1939, s. 19-20.); Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, s. 305.

¹⁹⁵ Bed-i Besmele: bed-i besmele”, okuma yaşına gelmiş çocukların, yapılan bir merasim ve duadan sonra hocanın önünde ilk olarak besmele çekmesini, bir başka deyişle okumaya başlamasını ifade eder. Bkz: Mustafa Uzun, “Besmele” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara, 1992, s. 540.

¹⁹⁶ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, s. 116.

¹⁹⁷ Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi savaşın bitirilmesini istemeyip barışa izin vermediği ve III. Ahmed'e sadrazamlığa gelmesi için Numan Paşa'yı önermesinden dolayı İbrahim Paşa tarafından

kalan Yenişehirli nerdeyse her konuda İbrahim Paşa ile beraber hareket etmişlerdir. Böylece Abdullah Efendi bu uzun şeyhülislamlik göreviyle beraber İlmiye teşkilatında bulunan ve yükselme bekleyen ve bir türlü terfi edemeyen ulemanın çokluğundan dolayı huzursuzluklar başlamıştır. Ulema çok sık Abdullah Efendi'yi ziyaret ederek oluşan hoşnutsuzlukları bildirmişlerdir. Bunun üzerine şeyhülislam da III. Ahmed'i ziyaret edip oluşan sıkıntıları bildirmiştir. Bundan dolayı İbrahim Paşa'nın hoşuna gitmeyen bu hareket şeyhülislam ile aralarının bozulmasına neden olmuştur. Belki de 1730 yılında çıkan Patrona Halil ayaklanmasında¹⁹⁸ Abdullah Efendi'nin III. Ahmed ve İbrahim Paşayı yalnız bırakması ve muhalefet edip canını kurtarmasının nedeni bu olabilir.¹⁹⁹

İsyandan sonra III. Ahmed tahtı bırakmak zorunda kalmış, Damat İbrahim Paşa katledilmiş ve Şeyhülislam Abdullah Efendi sürülerek görevinden azledilmiştir. İsyancıların istediği devlet adamları göreve gelmeye başlamıştır. İbrahim Paşa'nın yerine sadrazamlığa Silahdar Mehmed Paşa getirilirken Abdullah Efendi'nin de yerine şeyhülislamlığa Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi atanmıştır.²⁰⁰

5.3. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Eserleri

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Behcetü'l-Fetava ile birlikte üç eseri bulunmaktadır. Süleymaniye kütüphanesinde el yazmalar bölümünde bir risalesi ve maruzat adlı özel olarak kaleme alınmış yazıları mevcuttur. Bu kısımda Abdullah Efendi'nin fetva kitabı olan Behcetü'ül-Fetava hakkında bilgi verildikten sonra risalesinin değerlendirilmesi yapılacaktır. Daha sonra ise maruzatı hakkında bilgiler verilip niçin yazıldığı üzerinde durulacaktır.

Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Bundan sonra İbrahim Paşa ise arasının iyi olduğu Abdullah Efendi'yi Cemaziye'l-ahirin altıncı gününde İstanbul'dan Edirne'ye götürmüştür. Padişah tarafından kendisine Ferve-i Beyza giydirilip şeyhülislamlik görevi verilmiştir. (Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretname Tahlil ve Metin*, (haz. Mehmet Topal), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s. 895.)

¹⁹⁸ İsyanın başlangıcı Mür'i't Tevârih'te açık ifadelerle anlatılmaktadır. "İsyancılar bayrak açıp kılıçlarla bazaristana doğru yürüyüp "Dava-yı şer'imiz vardır. Ümmet-i Muhammed'den olan dükkânını kapayıp bayrak altına gelsin", diye bağırmağa başlayarak meydana doğru yürümeye başladılar. Bunun üzerine dükkânlarını kapayanların bazıları evlerine gittiği bazılarının da bu topluluğun arkasına takıldığı görülmektedir. Bu sırada devlet erkânı Üsküdar'da bulunuyorlardı. İstanbul'da sadece Kaymak Mustafa Paşa ve Yeniçeri Ağası vardı. Kaymak Mustafa Paşa isyanı haber alır almaz durumu Padişaha bildirmek için Üsküdar'a geçmişti." (Şem'dânizâde Fındıklı Süleyman Efendi, *Mür'i't Tevârih*, (haz. Münir Aktepe), İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976, s. 6-7.)

¹⁹⁹ Davut Dursun, *Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, İstanbul: İşaret Yay., 1989, s. 346-347.

²⁰⁰ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, (Hazırlayan: Faik Reşit Unat), Ankara: Türk Tarik Kurumu Yay., 1943, s. 42.

5.3.1. Behcetü'l-Fetava

Abdullah Efendi'nin şeyhülislamlık yaptığı yıllar içerisinde verdiği fetvalardan oluşan eseridir. Yaşamış olduğu zaman dilimi içerisinde kitap haline getirilen bu eser ilk defa meydana getiren kişi tarafından dağınık halde oluşturulduğu için sonrasında Abdullah Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde fetva emini olan Mehmed Fıkhî el-Aynî tarafından fıkıh eserlerinin yapısına göre yeniden telif edilmiştir. Mehmed Fıkhî el-Aynî alınan fetvaların kaynaklarını da yazarak "Behcetü'l-Fetava" adını vermiştir. Güzel fetvalar manasına gelen bu eser Osmanlı Devleti'nde iki defa "Maa'n-Nukul" adıyla basılıp (1266, 1289) en itibarlı dört fetva mecmuası arasında gösterilmiştir.²⁰¹

Bu çalışmada H. 1266 yılında basılan Behcetü'l-Fetava esas alınmıştır. Bu eser toplamda 643 sayfa olup 3474 fetvadan oluşmaktadır. İlk kısımda itikat konularından başlayan eser sonra sırasıyla temizlik, abdest, namaz, zekat, oruç, hac, nikah, vakıf ve dava gibi başlıklardan oluşmaktadır. Eserde başlıklar Arapça olmasına rağmen fetvalar Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Bu eser içinde dini konular olduğu gibi sosyal, siyasal, ekonomik ve eğitim ile ilgili konulardan da fetvalar bulunmaktadır.²⁰²

Tüm bunların dışında Yenişehirli Abdullah Efendi'nin şair yönünün olmasından dolayı Behcetü'l-Fetava adlı eserinde manzum olarak verilmiş fetvalar da bulunmaktadır. Fetva mecmualarında nadir olarak görülen manzum fetva örnekleri Behcetü'l-Fetava'nın genişliğini göz önüne sermektedir.²⁰³ Behcetü'l-Fetava'da geçen bu ilginç fetva örneği misalde görüldüğü gibidir.

"Ey şerr-i fenceş-i menedi ifta	Kaid-i rekb-i cümle-i fudala
İlm u fazl içre bahr-i raiksin	Gülşen-i fıkha nehr-i faiksin
Bir sualim var ey kerimü'ş-şan	N'ola itsen cevab ile ihsan
Zeyd bir karyeye varub tegallüben	Basa ol karye evlerin amden
Katledüb bi-günah bir insanı	Dahi gasb itse nice hayvanı
İki hamil hiras u havfindan	İtse ilka o demde cevfinden
Halkı beyyin iki cenin-i zeker	Biri hayy biri meyyit-i bi-fer

²⁰¹ Ahmet Özel "Behcetü'l-Fetava", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara, 1992, s. 346.

²⁰² Ayrıca Behcetü'l-Fetava, 2011 yılında Süleyman Kaya, Betül Algin, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan tarafından Osmanlıcası transkripsiyonu yapılmış ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

²⁰³ Muhittin Eliaçık, "Osmanlı'da Manzum Fetva Geleneği", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, (Güz, 2011), s. 116.

Lik Zeyd olmasa tek u tenha
İtseler bu şehadeti tahmil
İki kimseye karyeden farzan
Nicedür bunda hükm-i şer'i kavim

Olsa yanında bir nice süfeha
Mal-i ashabı hem veli-i katil
Tutulur mu şehadeti şer'an
Ey cemilü'ş-şiyem hidiv-i kerim

El Cevab: Allahu teala a'lemu bi's-savb,
Eyle ey sail-i zeki-yi nebih
Zeyd ve tabileri olan süfeha
Sahib-i imtina kahr u şekva
Aldılarsa basup mücahereten
Bab-ı kutta'da Kitab-ı Menh
Hükm-i kuta-ı tarik-i bi-perva
Malını sahibi bulursa eğer
Telif ve mütlife zaman olmaz
Vacibü'l-katldir bular hadden
Şahid olmaz ahali-i karye
Bu dürer-i mukteza-yı şer'i hatir

Guş-ı ısgayı kavlime tevcih
Merhametsiz düşmanan-ı ehl-i şeka
İse beyne'l-enam eğer o güruh
Halkın emvalini mükabereten
Bu suale yazar cevab-ı esah
Haklarında kudat eder icra
Aynını yedlerinden ahz eyler
Bunlara afv ile eman olmaz
Afv olunmaz anın içün cidden
Husemadır bular bila-mirye
Nüsha-i hatırında kable tahrir"²⁰⁴

5.3.2. Rislaesi

Yenişehirli Abdullah Efendi'ye ait olan bu eser Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde Giresun Yazmaları Kataloğunda bulunmaktadır. Yenişehirli tarafından Osmanlıca yazılan bir eserdir. Tarafımızdan tespit edilen bu eser toplamda yedi sayfadan oluşmaktadır. Yazıldığı tarih kesin olarak bilinmediği için risalede; "Ehli İslam'a mensup kimselerin, Rafizi olan Acem memleketlerine savaş açtığı zaman..." gibi ifadelerin geçmesinden dolayı risalenin, Osmanlı-İran savaşları öncesinde ya da esnasında yazıldığı söylenebilir.

Risalenin başında Abdullah Efendiye bir soru sorulmuştur ve o soru çerçevesinde şeyhülislam ise genel açıklamalar yapmıştır. Aslında şeyhülislam burada Osmanlı'nın Acem siyasetini özet olarak vermiştir.

Risale bu şekilde başlıyor: Ehl-i Sünnet (Sünniler) ile Kızılbaş (Şiiler) fark etmek beyân-ı risâle verilen fetavâ-yı şerîf sûretidir.

²⁰⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1266, s. 155.

Soru: Ehli İslam'a mensup kimselerin, Rafizi olan Acem memleketlerine savaş açtığı zaman cariye olarak alınan kadınların, lanetlenmiş inanışlarına devam ettikleri takdirde bu kadınlarla yaşanacak cinsi münasebet helal olur mu?

Cevap: Helal olmaz ama Acem memleketlerinden gelen cariyelerin satın alınması ve satılması caizdir. Bu cariyelerle cinsi münasebete girmek ise caiz değildir. Eğer ki batıl olan inanışlarından İslam dinine dönerlerse ve ehli sünnetin gereklerini yerine getirirlerse onlarla cinsi münasebet kurmak helal ve caiz olur. Her birisinin tek tek Şiilik görüşünden, bu yanlış inanıştan döndüm ve İslam dinine girip ehli sünnet yolunu kabul ettim demesi gerekir. Allah birdir, Resul'ü Hz. Muhammed (SAV)'dir ve hak peygamberdir. Onun getirdiği haber verdiği her şey gerçektir. Mü'minliğin başlangıcı olan Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed onun resulüdür demeleri gerekmektedir. Bundan sonra İslam'ın gerektirdiklerini yerine getirerek Allah'ın affına mazhar olmaları sağlanmalıdır. İlk olarak, Allah'a inandım çünkü hiçbir varlığa benzemez. Kendisinde sekiz sıfat vardır, sekizinin de başlangıcı bilinmemektedir. Mut'a²⁰⁵ nikâhı dört mezhepte haramdır. Acem Şah'ı denilen kişi Allah'ın yüz karası bir kuludur. Allah, şarap içmeyi, zina etmeyi, erkekler arasındaki cinsi münasebeti ve haksız yere bir Müslümanı öldürmeyi haram kılmıştır.²⁰⁶

Melekler nurdan yaratılmışlardır. Bunlar Allah'ın kullarıdır. İçlerinden Allah'a yakın olanlar ve Allah'tan haber getirenler vardır. Bu meleklerin başında Cebrail gelmektedir ve Hz. Muhammed'e haber götürmede güvenilirdir. Ayrıca sağımızda ve solumuzda muhafız melekler bulunmaktadır. Kabrin içerisinde ise Münker ve Nekir adlı iki meleğin sualleri gerçektir. Kuran-ı Kerim, Allah'ın sözleridir. Nur suresinde Hz. Ayşe ile ilgili nazil olan ayetlere inandım ve iman getirdim demek lazımdır. Kuran-ı Kerim'in açıkça ifade ettiği unsurlara veya sahih olarak ifade edilen yorumlara inanmak gerekmektedir. Hz. Muhammed (SAV), en son peygamber olup Hz. Ali ise peygamber değildir. O Allah'ın veli bir kuludur. Peygamberlerden sonra en faziletli insanlar; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Bunun yanı sıra halifelik sıraları dahi bu düzene göre olduğuna inandım

²⁰⁵ Aralarında dinen evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının, erkeğin kadına vereceği bir bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları hususunda anlaşmaları manasına gelen mut'a nikahı diğer mezheplerce İslâm'ın yasakladığı bir evlilik türü olarak kabul edilirken Şia'nın en büyük kolu olan Caferilik de mubah sayılmakta, hatta meşruiyeti mezhebin temel hükümleri arasında sayılarak inanç esaslarıyla irtibatlandırılmaktadır. (İbrahim Kafi *Dönmez, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32 Ankara, s. 174.)

²⁰⁶ Abdullah Efendi, "Risale", *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Kataloğu*, nr. 114.

ve iman getirdim. Yüz on dört bin sahabenin tamamı kıyamete kadar gelecek bütün kişilerden daha faziletli olup meleklerin Allah'a yakın olanlarının dışındakilerinden de daha faziletlidirler. Veliler ise hiçbir zaman peygamberlerin mertebesine ulaşamazlar. Kabir azabı ve kabrin sıkması gerçektir. Tüm insanların amel defteri sağından, solundan, arkasından ve önünden verilmesi ve Allah'ın, kullarına aracı olmadan sual yöneltmesi haktır. Büyük günah işleyip tövbe eden mü'minler Allah'ın inisiyatifi altındadır. O dilerse affedebilir ve dilerse de azap edebilir. Peygamberimizin mahşer yerinde bulunması ve mahşer gününde sırat ve mizanın gerçekleşmesi haktır. Cennette gireceklerin ve cehenneme gireceklerin sonsuza kadar orada kalmaları gerçektir. Bütün insanlara irade verilmiş olup hayr ve şer işlemeye izin verilmiştir. Hayr ve şer işleyen insanların kendisi olup işleten Allah'tır. Mesela: Namaz kılan İnsanların kendileridir, kıldıran Allah'tır. Yalan söyleyen insanların kendileridir, söyleten Allah'tır. Kul yaptığı fiillerin yaratıcısı değildir. Ama kul fiilinde mecbur da değildir. Beş vakit namaz fardır. Cemaatle kılmak ise sünnettir. İmam kişi salih olmak zorunda değildir. Günahkar olan kişilerin de imamlığı caizdir. Abdest alındığında ayak yıkamak farzdır. Çıplak ayağa mesh etmek batıldır. Giyilen mestin üzerine ancak mesh yapılır.²⁰⁷

Ehli sünnet mezhebi hak olup yetmiş iki farklı yolun batıl olduğu bilinmektedir. Ehli sünnet dışındaki yolu seçenler Hristiyanlık ile Yahudilik ile eşittirler ve dinden çıkmış sayılırlar. Zira kestikleri hayvanlar yenmez, kızları ile nikâh kıyılmaz. Takiyye etmek batıldır. Takiyye dedikleri şey ise çıkarı için kimi görürse sendenim demektir. Resul-ı Ekrem'in getirdiği dinin zorunlu meselelerine ittifak ederlerse ve ittifak olmazlarsa ehli kible sayılmazlar. Bundan dolayı kafir için hangi şartlar uygulanması gerekiyorsa onların olması gerekmektedir. Kendileri katledilmeli, malları ellerinden alınmalı ve onlardan kim varsa esir olmalıdır.²⁰⁸ Diye ifade etmiştir Abdullah Efendi.

Risale görüldüğü üzere bir soru ile başlamakta ve bu soruya cevaben; Rafizi olarak görülen ve Acem memleketinde yaşayan kişilerin inanışları lanetlenmiş olarak ifade etmiştir. Mürtet yani İslam dininden dönmüş görülen bu kişilerin, cariyeye statüsünde savaş esiri olarak alındıkları zaman onlarla cinsi münasebetin

²⁰⁷ Abdullah Efendi, "Risale", *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Kataloğu*, nr. 114.

²⁰⁸ Abdullah Efendi, "Risale", *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Kataloğu*, nr. 114.

kurulamayacağını söylemiştir. Bunun yanında kestikleri hayvanın yenmeyeceğini kızları ile evlenilemeyeceği söylenmiştir. Ancak İslam dinini hür iradeleriyle seçip dinin gereklerini yerine getirirlerse hür kimseler olarak muamele edileceği açıklanmıştır. Risalede geçen bilgiler ışığında Osmanlı Devleti sadece dört Sünni mezhebini²⁰⁹ hak olarak görmüş ve geri kalan diğer inanışları fırak olarak adlandırarak mürtet, lanetlenmiş saymıştır. Mürtedin hükmü ne ise ona göre karar verilmesi gerektiği söylenmiştir. Bunların yanı sıra Şiiliğin benimsemiş olduğu mut'a nikahının haram olduğunu ve Acem şahının²¹⁰ ise Allah'ın yüz karası bir kulu olduğunu ifade etmiştir. En sonunda Abdullah Efendi bu kişilerin İslam dinine nasıl gireceğini, nelere dikkat etmeleri gerektiğini açıklamıştır.

5.3.3. Maruzatı

Maruzat, küçüklerin büyükler için kullandıkları sözlü veya yazılı olarak ifade ettikleri durumun genel adıdır. Osmanlıda devlet adamlarının padişaha sundukları arzlar için de kullanılır.²¹¹ Maruzat, Osmanlı devletinde şeyhülislamın sultanlar için özel olarak hazırladıkları fetvalardan oluşan metinlerdir. Maruzatların oluşmasının nedeni toplum arasında farklı dini meselelerin tartışma konusu yapılarak ayrılıkçı fikirlerin ortaya çıkmasından dolayı şeyhülislamın görüşlerine başvurulmak zorunda kalınmıştır. Şeyhülislam ise oluşan ayrılıkçı görüşleri sonlandırmak adına dönemin ihtiyaçlarına göre fetva yayınlamışlardır. Oluşturulan bu fetvalar divanın onayından geçtikten sonra sultanın olurlarına sunuluyordu. Daha

²⁰⁹ Avşar hanedanının kurucusu Nadir Şah, tahta çıktığı zaman ulema tarafından kendisine teklif edilen teberrayı terk, Şiiliği bırakması, Caferilik mezhebine dönülmesi ve Sünnilere karşı iyi muamele edilmesi gibi şartlar öne sürülmüştür. (Mehmet Saray, *Türk-İran münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1990, s. 55.) Osmanlı Devleti'ne Caferilik mezhebini beşinci Sünni mezhep olarak kabul edilmesi yolunda elçiler gönderen Nadir Şah, isteği kabul edilmeyince Kars, Bağdat, Basra civarına saldırı düzenlemiştir. 1743 yılında İslam âleminin ileri gelen ulemasını Necef'te toplayarak Sünni-Şii ihtilaf noktalarının tespit edilip giderilerek, mezhepler arasında dostluk ve beraberliğin tesisini temin etmek istemiştir. (M. Saffet Sarıkaya, "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 363, s. 417.) Ancak Osmanlı uleması beşinci mezhep fikrini şer'i hükümlere aykırı olduğu gerekçesi ile reddetmiş ve Nadir Şah yine Osmanlı topraklarına saldırı düzenlemiştir. Yapılan mücadelelerden olumlu sonuç almayınca bu fikrinden vazgeçerek Osmanlılarla anlaşma yoluna gitmiştir. 1159/1746'da yapılan antlaşma ile Kasr-ı Şirin Antlaşması yeniden esas alınmıştır. (Saray, *Türk-İran münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, s. 57.)

²¹⁰ Osmanlı ulemasının Şah İsmail'in Helalleri haram, haramları da helal kıldığını söylemişlerdir. Örneğin; Şah İsmail'in şarap içmenin helal olduğunu savunduğunu söylemişlerdir. (Halil İbrahim Bulut, "Osmanlı Safevi Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazade Örneği", *Dini araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 21, s. 191.)

²¹¹ Pakalın, *Osmanlı Tarihleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C.2, s. 410.

sonra ise sultanlar tarafından uygun bulunan bu arzlar maruzat şeklinde toplumun istifadesine sunulmuştur.²¹²

Yenişehirli Abdullah Efendi'ye de ait bir maruzat bulunmaktadır. Bu eser Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bağdatlı Vehbi Kataloğunda tarafımızdan tespit edilmiştir. Toplamda elli sayfa olan bu eser Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Bu esere bakıldığında Abdullah Efendi'nin kendi döneminin ihtiyaçlarından dolayı kaleme aldığı görülmüştür. Abdullah Efendi'nin verdiği maruzatı daha iyi anlamak için giriş bölümüne göz atmak gerekmektedir. Çünkü verilen bu bölüm maruzat hakkında önemli bilgiler içermektedir. Maruzatın giriş kısmı şu şekildedir:

Bismillahirrahmânirrahîm

“Elhamdülilahil ‘alelan vesselatu vesselamu ‘ala enbiyaihi hususan minhum ‘ala seyidina Muhammed ve ala ve ashabihi ve ba’d sâ’detlü mehabetlü ve celadetlü fatihü’l-bilâd ve nâsıru’l-ibad padişahımız hazretlerine ma‘ruz-i dâi-yi devletleri budur ki merhum Sultan Süleyman Han aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufran zamanında müfti olan merhum Ebussuud Efendi iktiza-i asra göre müctehidinden bazılarının akvalleri üzere ifta edüb sultan-ı müşarun-ileyhe arz ettikde mucebinca amel olunmak üzere ferman edüb Maruzat-ı Ebussuud namına bir kitab olup beynen-nas mütedaveldir. Pes imdi bu dai-yi devletleri iftaya memur olduğumuzdan beru yümnî ikballeriyle vaki olan havadis ve vakıat-ı yevmiyede ihtimam-ı tam idüb müstefitlere meramlarına muvafık akval-ı müctehidinden muavvel ve mureccah olan mesail üzere ifta ve suretlerini mübevveb müretteb mecmuada cem‘ etmişizdir. Ol mecmuada derc olunan mesailden nizam-ı din u devlet ve intizam-ı memleket iktizasına göre akval-ı müctehidinden ihtiyar eylediğimiz mesail intihab ve me’ hazimiz olan kitablardan nakiller ile ber vechi ati tastir olunub ol minval üzere kuzat u hükkam amel etmeleri için ferman-ı cihan meta buyurulmak recasına atebe-i aliyyelerine arz olundu ferman men lehü’l emrindir.”²¹³

Maruzatın giriş bölümünde yer alan bu kısma bakıldığı zaman Abdullah Efendinin anlattığı üzere Kanuni Sultan Süleyman zamanında Şeyhülislam Ebussuud Efendi döneminde o asrın ihtiyaçları göz önüne alınarak maruzat oluşturulmuştur.

²¹² Pehlül Düzenli, *Maruzat Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, İstanbul: Klasik Yay., 20013, s. 27.

²¹³ Abdullah Efendi, “Maruzat”, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Kataloğu, nr. 2054.

Böylece kendi döneminde de farklı bir durumun yaşanmasından dolayı padişah III. Ahmed'in isteği üzerine bir maruzat hazırlamıştır. Böylece diğer şeyhülislamlar döneminde çok fazla karşılaşılmadığı hesap edilen maruzat meselesi göz önünde bulundurulacak olursa dönem itibariyle böyle bir durumun yaşanmış olması önemli görülmektedir. Bunun üzerine Abdullah Efendi, nizamı din ve devlet için bu maruzatı hazırladığını ifade etmektedir. Maruzat da yer alan fetvaların Behcetü'l-Fetava'dakilerin bir özeti şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁴ Bunların yanı sıra Abdullah Efendi, maruzat da bulunan fetvaların önemli fıkıh kitapları temel alınarak verildiğini ifade etmektedir.

Osmanlı meşihat tarihinde Ebussuud Efendi döneminden sonra başka bir şeyhülislamın zamanında maruzat yayınlanması devletin veya sultanın o şeyhülislama ve ilmine verdiği önemi göstermektedir. Bununla birlikte Abdullah Efendi'nin de maruzatı verirken Ebussuud Efendi dönemine atıfta bulunması hangi şeyhülislama örnek aldığına da kanıttır. Ayrıca Abdullah Efendi'ye şeyhülislamlık yaptığı yıllar içerisinde devlet adamları tarafından Ebussuud Efendi'ye verilen değer ölçüsünde bir kıymet verilmiştir. Bunu doğrulayan etkenlerin en önemlisi de Abdullah Efendi'nin görüşlerine sultanın ve sadrazamın fazlaca itibar etmesi ve uzun yıllar şeyhülislamlık görevinde bulunması gösterilebilir. Patrona Halil isyanı çıkmamış olsaydı Abdullah Efendi'nin, hem Padişah III. Ahmed hem de Sadrazam İbrahim Paşa ile bu denli arasının iyi olduğu göz önüne alınırsa daha uzun yıllar meşihat görevinde bulunacağı söylenebilirdi.

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1266.; Abdullah Efendi, "Maruzat", Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Kataloğu, nr. 2054.

6. YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ’NİN MEŞİHAT POLİTİKASI

Çalışmanın başında belirtildiği üzere bu kısımda, şeyhülislamın merkezi otorite ile ilişkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Burada esas olarak şeyhülislamın merkezi otoritenin kararları üzerinde etkili bir güç mü yoksa kul bürokrasisi içerisinde görevini ifa eden sıradan bir devlet adamı görüntüsü mü çizdiklerine bakılmalıdır. Uzun bir süre şeyhülislamlık görevinde bulunmuş olan Yenişehirli Abdullah Efendi bağlamında devlet-din ekseninin nasıl şekillendiğini belirtmek bir ihtiyaçtır. Yenişehirli Abdullah Efendi’nin devlet nezdinde önemli tesirinin olup olmadığı ayrıca devlet tarafından siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi kararların alınmasında etkisinin varlığı tartışılacaktır. Bu sebeple de Abdullah Efendi’nin fetvaları incelenecek ayrıca verilen kararlar çerçevesinde şeyhülislamın politikası belirlenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti’nde şeyhülislamlığın kurulduğu yıllarda meşihat makamı etkin bir yapıda değildi. Ancak otoritesi güçlü şeyhülislamın göreve başlamasıyla beraber bu yapının konumunu da değiştirmiştir. Güç kazandıkları bu dönemlerde şeyhülislamın etki alanı artık eskisi gibi değil “ilmiye teşkilatının başı” ve “ulemanın lideri” gibi vasıfları onların imajlarını da etkilemiştir. Şeyhülislamın verdiği kararlar da bu ölçüde önem kazanmıştır. Öyle ki padişahların tahtan indirilmesine veya bir devlet adamının katli meselesinde meşihat makamının onayı gerekmiştir.

Meşihat kararlarının önem kazanmasındaki etkenlerden biri de Osmanlı Devleti’nin din anlayışından kaynaklandığı söylenebilir. Devletin kuruluş zamanlarında Sünni İslam metodunun çok baskın olmadığı bilinmektedir. Medreselerin gelişmesi ve burada yetişen ulemanın etkinliğinden dolayı Sünni İslam anlayışın Hanefi mezhebi ideoloji haline gelmiştir. Artık hem devlet hem de çeşitli müesseseler belirli din kurallarına göre hareket etmiştir. Ayrıca aldıkları kararlarda da din otoritesine danışarak hükümlerini meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir.

Şeyhülislamlığın genel tarihi göz önüne alındığında ise meşihat makamı, fetva gücünden dolayı “kul bürokrasisi” içerisinde önemli bir konuma gelmiştir. Fetva vazifesini elinde bulunduran şeyhülislamlar; Feyzullah Efendi örneğinde görüleceği üzere sadrazamların bile önüne geçerek devletin ikinci adamı olmuşlardır.

Böylece şeyhülislam, toplumun dini problemlerini çözerken aynı zamanda bu yetkileriyle devlete de yardımcı olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığı zaman onların yetkisi sadece dini hükümlerden oluşan kararlarla sınırlı kalmayıp bazen yapılacak bir savaş için ve bazen de matbaanın kurulması gibi birçok alanda fetvalar vermişlerdir. Bundan dolayı şeyhülislam fetvaları ait olduğu devrin siyasi, mali sosyal ve kültürel olayların aynası hükmünde oldukları için araştırmacılara dini bir hüküm olmanın çok ötesinde önemli bilgiler sunmaktadırlar.

6.1. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Siyasi Politikası

Abdullah Efendi'nin politikalarını ortaya koyabilmek için -Lale Devrinde meydana gelen- küçükü büyüklü tüm olayları ele almak mümkün olmadığı için sadece belli başlı olaylarda onun rolüne değinmek gerekir. Abdullah Efendi'nin görevi sırasında verdiği fetvaları birkaç açıdan değerlendirmek mümkündür. Bunlardan biri halkı ve devleti ilgilendiren fetvalar ikincisi dini yönü bulunan fetvalar üçüncüsü ise Osmanlı-İran savaşı ve dolayısıyla Sünni-Şii meselesindeki hükümleridir.

Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Karlofça Antlaşması'ndan Pasarofça'ya kadar geçen süre içerisinde kayıplarını telafi etmek için çeşitli mücadeleler vermiştir. Bazı savaşlarda istediği başarıya ulaşmışsa da Avusturya ile girişilen harpler de aynı başarıdan söz etmek mümkün değildi. Bu dönemden sonra Osmanlı sadaretinde yapılan birtakım değişiklikten sonra veziriazamlığa Damat İbrahim Paşa tayin edilmiştir. İbrahim Paşa görevi devraldıktan sonra Avrupa ile yapılan harpler son bulmuştur.²¹⁵

İbrahim Paşa, sadrazamlığa geçtikten sonra yapılan savaşların son bulmasıyla birlikte sosyal, ekonomik ve kültürel meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. 1722 yılına gelindiğinde paşaya muhalif olan grup yaşanan bu durumu eleştirmiş ve sadrazamı savaşa girmek zorunda bırakmıştır. İbrahim Paşa gelinen dönemde İran'ın iç karışıklık içinde olduğunu görmüş ve bu topraklar üzerinde farklı politikaların olduğuna şahit olmuştur. 1723 tarihinde ise Afganlı Mir Mahmud Tebriz'i yedi ay kuşattıktan sonra İran'ın başında bulunan Şah Hüseyin'i evlatlarıyla birlikte esir etmiştir. Yaşanan gelişmeleri merkeze bir yazı ile bildiren Bağdat valisi: "Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a karşı tavırları bilinen İran'a karşı intikam alma

²¹⁵ Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s. 12.

zamanı gelmiştir” şeklinde bir yazılı açıklama ile İstanbul’u haberdar etmiştir. Bu durumdan sonra İran’ın fethini isteyen Osmanlı Devleti Yenişehirli Abdullah Efendi’nin fetvasına başvurmuştur. Bunun için gerekli olan fetvayı veren şeyhülislam²¹⁶ aynı zamanda bir risale de kaleme almıştır. Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından yazılan risale bu dönemde yaşanan siyasi olaylar ışığında kaleme alınmıştır. Yapılan İran seferlerine meşruiyet kazandıran bu eser ayrıca dönemin dini ideolojisini de ortaya koymaktadır.²¹⁷

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki problem XVIII. yüzyılda başlamış değildir. II. Bayezid’in padişah olduğu yıllarda kurulan Safevi Devleti ile Osmanlı-İran sorunu yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim dönemine gelindiğinde ise Osmanlı-İran ilişkisi doğu sorunu haline dönüşerek farklı bir boyut kazanmıştır. I. Selim daha şehzadelik yıllarında şahit olduğu sorunlar karşısında mücadele etmiş ve başa geçer geçmez ise doğuya sefer düzenleyerek oluşan karışıklığı kökten çözmek istemiştir.²¹⁸ Osmanlı-İran sorununun oluşması siyasi meselelerden kaynaklı olduğu fikri ön plana çıksa da karışıklığın asıl sebebi mezhepsel farklılığın etkisidir.

Sultan Yavuz Sultan Selim İran seferine çıkarken Müslüman bir ülke ile savaştığının farkındaydı. Bundan dolayı insanları savaşa hazırlamak için ulemeden fetva alma zorunluluğu hissetmiştir. Çünkü Şah İsmail’in müritleri doğuda etkili bir hale gelmiş ve Şii İslam düşüncesini toplum içinde yaymayı başarmışlardır. Hatta Anadolu da bir kısım tımar sahipleri Şah İsmail’e karşı savaşın Müslüman olmadığını dahi söylemişlerdir.²¹⁹ Yaşanan bu etkenlerden sonra Yavuz Sultan Selim, müftü olan Nureddin Hamza’dan fetva²²⁰ olarak sefer hazırlıklarına başlamıştır.

²¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 172-173.

²¹⁷ Daha önceki bölümlerde transkripti verilen risalenin bu kısımda ise yorumlanmasına geçilecektir.

²¹⁸ Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah – I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet – Şii Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şanlıurfa, 2001, s. 31-33

²¹⁹ Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah – I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet – Şii Diyalogu*, s. 33

²²⁰ Nureddin Hamza’nın İran Seferi için verdiği fetva şu şekildedir. “...müslimanlar bilün ve âgâh olun, şol tâyife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebil-oğlu İsmail’dür, Peygamberimizün aleyhi’s-selât ve’s-selâm şeri’atini ve sünnetini ve din-i İslâm ve ilm-i dîni ve Kur’an-ı Mübini istihfaf itdükleri ve dahi Allahu Taâla harâm kıldığı günahlara helâldür didükleri ve istihfafları ve Kur’an-ı Azîmi ve Mushafları ve kütüb-i şeri’ati tahkir idüb oda yakdukları ve dahi ülemâya ve sülehâya ihânet idüb kırub mescidleri yıkdukları ve dahi reisleri la’ini mabûd yirine koyub secde itdükleri ve dahi Hazret-i Ebî Bekr’e radyallahu anhu ve Hazret-i Ömer’e radyallahu anhu söğüb hilâfetlerine inkâr itdükleri ve dahi Peygamberimizün hâtûnu Ayişe ânâmuza (radyallahu anha iftirâ idüb) söğdükleri ve dahi Peygamberimizün aleyhi’s-selât ve’s-selâm şeri’ini ve dîn-i İslâmı götürmek kasdın itdükleri bu zikr

Yavuz Sultan Selim, İran üzerine yapacağı fetih için ulemadan fetva alması önemli bir etkidir. Çünkü padişah, dini otoritenin de desteğini arkasına alarak Şii İslam anlayışına sahip bir devlet üzerine yapacağı fetih için gerekçelerinin olduğuna verilen fetva aracılığı ile hem askeri hem de toplumu ikna etmiştir. Mezhepsel farklılığın problem olarak başladığı bu tarih; Osmanlı-İran ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuş ve bu dönemden sonra da iki devlet arasında benzer münasebetlerin geliştiği gözlenmiştir.

Yavuz Sultan Selim, daha sonra toplum tarafından büyük bir teveccüh gösterilen ve fikirlerine önemli derecede itibar edilen İbn-i Kemal’inde bu konudaki fikirlerine başvurmuştur. Bunun üzerine İbn-i Kemal, Safevilere ve yaymış oldukları görüşlere karşı olarak “Risale Fi Tekfir-i Revafız” isimli bir eser kaleme almıştır. Risalede Şah İsmail’e ve onun ordusuna karşı yapılacak olan harplerin İslam inancına sahip olmayan devletlere uygulanan cihad anlayışına göre hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Şah İsmail’in askerlerinin öldürülmesinin caiz olduğunu, ele geçirilecek olan mallarının helal kabul edildiğini ve cariyeye hükmünde olan kişilerle yapılan evliliğin ise batıl olacağını ifade etmiştir.²²¹ Sünni anlayışa sahip olan ulemanın meydana gelen bu konuda vermiş oldukları fetva ve risale Osmanlı din anlayışını ortaya koyduğu için önemlidir. Bunun üzerine Yavuz’un İran seferi için aldığı bu dini destekler savaşın meşru bir zemine oturtulmasını da sağlamıştır.

olunan ve dahi bunların emsâl-i şer’e muhâlif kavilleri ve fi’illeri bu fakir katında ve bâki ülemâ-i dîn-i İslâm katlarında (tevâtürle) malûm ve zâhir olduğu sebebden biz daha şeri’atün hükmi ve kitâblarımızun nakli ile fetvâ virdük ki ol zikir olunan tâife kâfirler ve mühlidlerdür ve dahi her kimse ki ânlar meyl idüb ol bâtil dinlerine râzı ve muâvin olalar, ânlar dahi kâfirler ve mühlidlerdür, bunları kırub cemâatlerin dağıtmak (cemi müslimanlara) vâcib ve farzdur, müslimanlardan ölen sa’id ve şehid cennet-i a’lâdadur ve ânlardan ölen hor ve hakir cehennemün dibindedür, bunların halî kâfirler halinden eşedd ve ekbahdur, zirâ bunların bugazladıkları ve dahi saydları gerekse doğanla ve gerekse okile ve gerekse kelb ile olsun murdardur ve dahi nikahları gerekse kendülerden ve gerekse gayrden alsunlar bâtildür ve dahi bunlar kimseden mirâs yemek yoktur (ve bir nâhiye ehli ki bunlardan ola) Sultan-ı İslâm e’ezze’l-lahu ensârehu için vardur ki bunların (ricâllerin katl idüb) mallarını ve nisâlarını ve evlâdlarını guzât-ı İslâm arasında kısmet ide ve bunların ba’de’l-ahz tevbelerine ve nedametlerine iltifât ve i’tibar olunmayub katl oluna ve dahi bir kimse ki bu vilayetde olub ânlardan idügi biline ve yahud ânlar giderken tutula katl oluna ve bilcümle bu tâyife hem kâfirler ve mühlidlerdür ve hem ehl-i fesaddur, iki cihdetden katil(leri) vacibdür. Allahümme ensur men nasare’d-dine vahzü’l men hazale’l-müslimîne, el-Müfti ez’afu’l-ibâd Hamza el fakir eş-şehir bi-saru Görez.” (M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 22, (Mart 1967), İstanbul, s. 54-55.)

²²¹ Tekindağ, s. 55.; Ayrıca ayrıntılı bilgi ve Osmanlıca risale için Şehabeddin Tekindağ’ın, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi” adlı makalesinin ek 1 kısmına bakılabilir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde de İran meselesi Osmanlı açısından sorun olmaya devam etmiştir. Şah Tahmasb, hem Osmanlının doğu bölgesinde hem de Türkistan'ın tümünde Şii düşünce sitemini yaymak istemiştir. Bunun üzerine Özbek hükümdarı Ubeydullah Han, Kanuni'ye bir mektup göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Böylece Kanuni, 1533-1535 yılları arasında İrakeyn seferi olarak da bilinen bu savaşı gerçekleştirmiştir. Bu sefer ile birlikte Osmanlı Devleti Safevileri ortadan kaldırmak istemiş ayrıca bu yolla Sünni inancın temsilcisi olduğunu da ispat etmek istemiştir.²²²

1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasından XVIII. yüzyıl başlarına gelene kadar Osmanlı ile İran arasında herhangi bir sorun söz konusu değildi. Lale Devri ile birlikte bu iki devletin arası bozulmuş ve tekrardan sorunlar gün yüzüne çıkmıştı. Osmanlı Devleti, İran üzerine sefer yapmaya hazırlandığı sırada dönemin şeyhülislamı Abdullah Efendi tarafından bir risale yazıldı. Risalenin içeriği ise şu şekildedir:

Abdullah Efendi risaleyi bir soru üzerinden ele alıp konuyu geniş bir şekilde işlemiştir. Şeyhülislama, Acem toplumunun yaşadığı İran üzerlerine giden kimselerin ele geçireceği cariyeler ile ilgili durum sorulmuş ve şeyhülislam ise bu konu üzerinden geniş bir açıklama yapmıştır.

Abdullah Efendi, risalenin cevap kısmında İran topraklarından getirilen cariyelerin alınıp satılması ile ilgili olarak herhangi bir problemin olmadığını ama cariyeler ile girilen münasebetin haram olduğunu ancak ehl-i sünnet inancına ve kurallarına iman getirdiklerinde onlarla nikahsız cinsi münasebet kurulabileceğini ifade etmiştir.²²³ Devrin en önemli uleması tarafından verilen bu ifadeler Osmanlının İran hakkındaki fikirlerini ortaya koymaktadır. İran'ın İslam dinine dahi mensup olmadığını ve onlara karşı uygulanan dini kuralların bu bağlamda verildiği görülmektedir.

²²² Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Ankara, 1999, s. 116.; Arı, s. 35.

²²³ Yenişehirli Abdullah Efendi, "Risale", Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Kataloğu, nr. 114.

Şeyhülislamın, risalesin sonunda açıkladığı üzere; İran bölgesinin Rafizilikten²²⁴ vazgeçmesi gerektiğini, İslam'ın esasları üzerine iman getirmeleri, en büyük ve en son peygamberin Hz. Muhammed olduğunu ve Hz. Ali'nin ise sahabe hükmünde kabul edileceğini bildirmiştir. “Velinin mertebesi peygamberin mertebesine varamaz” cümlesini kurduktan sonra Hz. Ali'nin büyük bir sahabe olduğunu ama Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'dan sonra geldiğini ve sıranın ise halife oldukları düzene göre şekillendiğini ifade etmiştir. Ayrıca Hz. peygamberin getirdiği ehl-i sünnetin hak olduğunu bunun dışında peygamberden sonra oluşan yetmiş iki ayrılık yolunun hepsi batıl bir inanç olarak kabul edildiğini söylemektedir.²²⁵

Abdullah Efendi'nin yazmış olduğu bu risalenin tarih ve tarihçiler için neden önemli olduğu açıklanacak olunursa; Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim döneminden beri oluşan din anlayışını yansıttığı için önemlidir. Bu dönemde de benzer kararlar verilmiş ve mesele biraz daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu risale dönemin İran seferleri bağlamında yazıldığı için Osmanlı'nın siyasi tarihi için önemlidir. Ayrıca toplumun ve sefere katılacak olan askerin belli bir dini düşünce sistematiği içinde hareket etmesi gerektiğini ifade ettiğinden dolayı risaleye ayrı bir önem kazandırır.

İran savaşı sırasında Raşid Tarihi'nde geçen ve Yenişehirli Abdullah Efendi'ye ait olan bir fetva verilen risaleyi destekler niteliktedir. “Revafız-ı Acem diyarı tahtı hükmünde olup şah namına olan Rafizi'nin izniyle revafızdan sahibi men'e cemaat dar-ı İslam'da Müslim'inden bir taife ile alaniyeten mukatele eyleseler şah-ı mezbur imam-ı Müslim'in sultan-ı selatin olan al-i Osman padişahı ile akd eylediği sulhü nakz etmiş olur mu? El-cevab: Olur. Ale'l-husus mela'ini mezkurunun ricalinin istisal vechi üzre katlleri vacibdir. An-asl vukü' bulan sulh lutf-ı ilahi zuhuruna intizar için li-maslahatin akdi mütarekedir. Her ne zaman kudret ü kuvvet-i ehl-i İslam zuhür itdikde haklarında vacib olanı icra itmek amme-i Müslim'ine vacibdir.”²²⁶

²²⁴ Geniş bilgi için bkz.: Mustafa Öz, “Rafizilik”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 34, Ankara, 2007, s. 396.

²²⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, “Risale”, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Kataloğu, nr. 114.

²²⁶ Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Tarihi Raşid ve Zeyli*, s. 1332.

Yukarıda geçen fetvada sorulan; “Acem memleketinde şahın emri altında yaşayan Rafizilerin, İslam memleketlerine açıktan bir saldırıları olduğu zaman Acem diyarlarının başında bulunan şahın ile sultanlar sultanı olan Osmanlı padişahı ile yapmış oldukları antlaşma bozulur mu?” Soruya cevaben Abdullah Efendi ise; “evet bozulmuş olur. Hususıyla adı geçen ve lanetlenmiş olan o kişilerin öldürülmesi vaciptir. İlahi lütufları kazanmak için ise savaşmak gerekmektedir. Her ne zaman olursa olsun İslam toplumu, gerekli olan güce ulaştığı vakit haklarında verilen hükmü yerine getirmesi vaciptir.” Şeklinde cevap vermiştir. Bu fetvada Yenişehirli Abdullah Efendi, Şii olan gruplara karşı Osmanlı Devleti’nin genel tavrını ortaya koyacak şekilde bir cevap vermiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti Rafizileri nasıl tanımladığı bu fetva ile açıkça görülmektedir.

Tüm bunların yanı sıra İran savaşı sırasında ordudan askerlerin firar ettikleri görülmüştür. Bu firarların oluşmasında, İran coğrafyasının Osmanlı Devleti’ne olan uzaklığı, savaşın beklenenden uzun sürmesi ve olumsuz kış şartlarının orduyu olumsuz etkilemesi gibi nedenler vardır.²²⁷ Yaşanan firarların sonucunda, askerlerin bir kısmı Anadolu’da eşkıyalığa başlayıp yerleşim yerlerindeki halka birçok zorluk çıkarmışlardır. Hem firarların son bulması hem de eşkıyalığın engellenmesi için padişah tarafından ferman çıkarılmıştır. Çıkarılan fermanın içerisine Yenişehirli Abdullah Efendi’den alınan bir fetva eklenerek dini otoritenin de bu kararları onayladığı anlaşılmaktadır.²²⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi fetvasında, eşkıyalık yapan levendat grubuna mensup bu kişilerin bayrak açıp gezmelerini istemiştir. Ayrıca şeyhülislam, bu grubun eşkıyalığı devam ettirdiği takdirde katledilmelerini uygun görmüştür.²²⁹ Görüldüğü üzere Yenişehirli Abdullah Efendi kendi döneminin siyasi olayları üzerinde etkili olmuş ve yaşanan bu olayları belli ölçüde şekillendirmiştir. Firar edip de eşkıyalık yapan levendat ile hükümler mühimme defterinde şu şekilde geçmektedir: “...bazı levendat eşkiyası üçer beşer Ordu-yu Hümayunumdan firar ve Anadolu’ya geçüb ibadullaha zulm u te‘addi sevdasında oldukları nümayan olmağla...”²³⁰ Orduya katılmayarak firar eden levendat taifesinin Gelibolu’dan Anadolu’ya geçerek halka zulmetmişlerdir. Bunun sonucunda bunların

²²⁷ Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 177.

²²⁸ Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Tarihi Raşid ve Zeyli*, s. 1510.

²²⁹ Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Tarihi Raşid ve Zeyli*, s. 1511.

²³⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d., nr. 128, hk. 152, s. 37.

yakalanarak cezalandırılması ile ilgili hüküm çıkarılmıştır.²³¹ Bununla birlikte seferden geri kalan askerlerin hem Gelibolu'dan Anadolu yakasına geçirilmemesiyle²³² hem de Karadeniz'den orduya katılmak üzere geç kalanların sahil geçitlerinden geçirilmemesiyle²³³ ile hükümler çıkarılmıştır.

İran Seferi sırasında firar eden askerler ilgili hükümler mühimme defterlerinde de geçmektedir. Vezir Ahmed Paşa ve Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetinde olan askerlerin sayım zamanında firar ettikleri tespit edilmiştir. Bunun sonucunda, firar eden askerlerin isimlerinin tespit edilmesi ve padişaha bildirilmesi ile hüküm çıkarılmıştır.²³⁴ Bunun yanı sıra Vezir Mustafa Paşa'nın emrine verildikleri halde emre itaatsizlik eden tımar sahiplerinin şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklarını bildiren başka bir hüküm çıkarılarak emirlere uymaları ifade edilmiştir.²³⁵

Ayrıca her ne sebeple olursa olsun hangi topluluğa bağlı olursa olsun Osmanlı Devleti'nde asiler şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır. Yenişehirli Abdullah Efendi'ye ait mühimmenin zeylinde bu konuyu destekleyen iki ayrı ayrı fetva verilmiştir. Bunlardan ilki şu şekildedir: "Balada Gence muhafızına tahrir olunan emr-i şerif ile ma'an giden fetava-yı şerifenin suretidir. Gence canibinde bir mahalde mütemekkin bir taife tecemmu ve fitne ve fesada mübaşeret etmeleriyle kendi hallerinde olub fesaddan beri olmaları için men lehu'l-emr tarafından tenbih olundukda mütenebbihler olmayub nice kuraları basub hayvanatlarını ve sair emvallerini nehb u garet ve kat-ı tarik ve enva-ı zulme mübaşeret etmeleriyle taraf-ı sultandan taife-i mezbureyi ahz ve şerlerini def'a me'mur olan Zeyd-i vali taife-i mezbureyi ahz murad etdikde mezburlar şer-i şerife ve emr-i sultaniye itaat etmeyüb muharebe sadedinde olsalar emr-i ulul emr ile taife-i mezbure ile mukatele edüb şerlerini def için katl etmek caiz olur mu? El-cevab vacibdir."²³⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, kanunlara uymayıp padişahın emirlerine karşı çıkarak toplum içerisinde fitne ve huzursuzluk çıkaranlar, ikaz edildikleri halde halkın malını gasp edip yağmalayanlara karşı savaşmanın vacip olduğunu bu fetvasında belirtmiştir.

²³¹ BOA, A.DVNS.MHM.d., nr. 128, hk. 152, s. 37.

²³² BOA, A.DVNS.MHM.d., nr. 128, hk. 153, s. 37.

²³³ BOA, A.DVNS.MHM.d., nr. 128, hk. 154, s. 37.

²³⁴ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., nr. 13, hk. 118, s. 26.

²³⁵ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., nr. 13, hk. 118, s. 26.

²³⁶ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., nr. 13, hk. 136, s. 32.

Aynı mühimmede geçen ikinci fetva ise: “Memalik-i Osmaniye’den bir mahalde mütemekkin ekra-dı müsliminden bir taife seyyidü’s-selatin sultanu’l-müslimin padişahımız hazretlerine itaatden huruc edüb el-hakku me’ana ve’l-velayetu lena iddiasıyla bi mevzide müctemiler olub hilaf-ı şer’ ef’al-i kabihalarını izhar etmeleriyle inkıyad etdirmeleri için taraf-ı sultandan tayin serdar-ı asker-i İslamla üzerlerine vardıkda cemiiyetlerini dağıdub itaat ve inkıyad etmeler için sadır olan emr-i sultaniyi i’lam etdikde mezburlar itaat etmeyüb müteheyien li’l-kıtal cem’iyyetleri üzere davalarında musırr olsalar ol halde taife-i mezburenin hükm-i şer’isi nedir? Beyan buyrula. El-cevab bağiler olub kıtalleri meşrudur.”²³⁷ Osmanlı Devleti toprakları içerisinde Müslüman Kürt topluluğunun bir kısmı padişaha olan itaatlerini terk ederek isyan etmişlerdir. Bunun sonucunda şeyhülislam, Müslüman olan askerlerle onların üzerlerine gidildiğinde karşılık verip savaşmayı kabul ederlerse savaşış onları öldürmenin caiz olduğu belirtmiştir.

Gılzay aşireti lideri olan Eşref Şah, İran üzerinde çeşitli haklar iddia etikten sonra Osmanlı ile mücadeleye girişmiştir. Bu dönemde yaşanan hadise Yenişehirli Abdullah Efendi’nin fetvalarına yansımış ve Eşref Şah ile askerleri Osmanlı Devleti’nin gözünde asi olarak kabul edilmişlerdir. Bu mesleyle ilgili verilen fetvalar şu şekildedir: “Bundan akdem isfahan ve havalisinde olan bilad-ı tegallüb ile zabetedip imamet ve saltanat iddiasında olan Mir Eşref nam şahıs davayı mezkuresinden fariğ ve imamı hak padişahımız hazretlerine itaat ve inkıyad etmemekle mezbur atba-ı bağiler olub kıtalleri meşru olmakla müşarünileyh hazretlerinin taraf-ı alilerinden mezburların kıtalleri için tayin olunan asakir-i mansure üzerlerine kıtal vacib olur mu? El cevab: olur.”²³⁸ Mir Eşref Şah saltanant iddiasında bulunarak Osmanlı padişahını tanımayıp itaat etmemiştir. Böylece asi olarak görülen Mir Eşref ve askerlerinin katletmesi vacip olarak görülmüştür. Mir Eşref ile savaşacak olan Osmanlı askerleri için de bir fetva verilmiştir. “Bu suretde tayin olunan asakir-i mansure ol bağiler ile mukatele ettiklerinde bağileri katledenler gazi olub bağilerin asakir-i merkumeden katlettikleri kimesneler şehid olurlar mı? El cevab: Olurlar.”²³⁹ Bu fetvanın sonucunda Osmanlı askerleri, Mir Eşref’in askerlerini katledecekleri zaman gazi, savaş esnasında öldükleri zaman ise şehid kabul edileceklerdir. Yapılacak olan savaşın sonucunda Osmanlı askerleri firar

²³⁷ BOA, A.DVNS.MHM.ZYL.d., nr. 13, hk. 137, s. 32.

²³⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-Fetava*, İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1266, s. 197.

²³⁹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-Fetava*, s. 197.

edecek olurlarsa onlar için de bir fetva alınmıştır. “Bilad-ı Acemden İsfahan ve havalisinde olan biladı bundan akden tegallüb ile zabetedip imamet ve saltanat saltanat iddiasında olan Mir Eşref nam şahıs davasında fariğ olmayıp imam-ı akdem sultanü’l-müslimin padişahımız hazretlerine itaat ve inkıyad etmemekle kendi ve etbai bağiler olub kıtalleri vacip olmakla sultan-ı müşarünileyh hazretlerinin taraflarından mezburlar ile mukatele için tayin olunan asker ol bağiler ile mukatele etmeyip firar eyleseler ol firar eden kimesnelere şer’an ne lazım olur. El cevab: Kebireyi mürtekeb olmalarıyla ism-i azim ile asim olub dünyada tazir-i şedide ukbada azab-ı elime müstehak olurlar.”²⁴⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi bu savaşta firar edecek olan askerler için dünyada şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklarını ahiret de ise büyük bir azab ile karşı karşıya kalacaklarını ifade etmiştir. Bu fetvalara bakıldığı zaman Abdullah Efendi’nin, Osmanlı Devleti’nin Acem ve harp siyasetini destekleyici bir rol üstlendiği ifade edilebilir.

Osmanlı Devleti’nin ceza hukukunda yer alan ve Osmanlı Devleti’nin siyasi bir hadisesi olan sürgün, ağır yaptırımlardan biri olarak görülmüştür. Kişinin işlediği suçun büyüklüğüne göre bu cezaya çarptırılır ve merkezden uzaklaşması sağlanırdı.²⁴¹ Verilen sürgün cezalarında meşihat makamını ilgilendiren hadiselerde şeyhülislamın görüşü alınarak kişiler hakkında karar verilmiştir. Mühimme defterleri incelendiğinde Yenişehirli Abdullah Efendi’nin verilen iki sürgün cezası üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki; eski Anadolu Kadıaskeri hakkında verilen hükümdür. Eski Anadolu Kadıaskeri Ataullah Efendi söylemlerine ve ulama kimliğine yakışmayan sözler kullanması nedeniyle ibret almak için arpalığı olan Mihaliç’e sürgün edilmesine karar verilmiştir. Ataullah Efendi’nin sürgün cezasında Abdullah Efendi’nin fikri alınarak çavuşların da refakat etmesiyle bir gemi aracılığıyla Mihaliç’e gönderilmiştir.²⁴² İkincisi ise Risaleci Ali adıyla bilinen birinin Kuran-ı Kerim’de bazı tahrifatlara neden olmasından dolayı sürgün edilmesiyle ilgilidir. İstanbul’da ulemanın, hatiplerin ve vaizlerin hemfikir olduğu sad ve ta harflerinin kullanımını, Risaleci Ali ve Ahi Çelebi vaizi Kara Hasan adlı kişilerin tahrifata yol açarak toplum içerisinde fikir ayrılıklarına neden olmuşlardır. Bu nedenlerden dolayı Abdullah Efendi’nin de görüşü alınarak Sakız Adası’na sürgün

²⁴⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-Fetava*, s. 197.

²⁴¹ Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, (2008), s. 13

²⁴² BOA, A.DVNS.MHM.d., nr. 124, hk. 317, s. 87.

edilmişlerdir.²⁴³ Bunların dışında şeyhülislamın idam kararlarında da etkili olduğu görülmektedir. H. 1143 yılında Sofya Mübayacısı olan Samancı Ali'nin, halktan zorla aldığı arpa ve unlardan dolayı Abdullah Efendi'nin kararıyla idamına karar verilmiştir.²⁴⁴ Bunun üzerine Abdullah Efendi'nin fetvasının sonucu vezire hatt-ı hümayun ile gönderilerek bu karara göre hareket edilmesi bildirilmiştir.²⁴⁵ Görüldüğü üzere hem sürgün hem de idam meselesinde Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fikrine başvurulmuş ve onun vereceği karara göre hareket edilmiştir.

6.2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin İçtimai Politikası

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislam fetvalarının yalnızca dini alanlar ile ilgili olmadığı daha önceki kısımlarda belirtilmişti. Şeyhülislam fetvalarına bakıldığı zaman din kaideleri hakkında verilen kararlardan sonra içtimai konular ağır basmaktadır. Bu kısımda Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin içtimai meseleler üzerine verdiği bir kısım fetvalar ele alınıp yorumlanmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nin hiç şüphesiz en önemli içtimai meselelerinden biri vakıflardır. Vakıf kurumlarında meydana gelen bozulma ve ortaya çıkan ihtiyaçlar; vakıfların işleyişi, mütevellî tayini ve azlı gibi durumlarda şeyhülislamın fetvalarını kaçınılmaz kılmıştır. Örneğin: “Nazır” “mütevellî” manasına mütearef olan belde vaki, nezareti erşed evlada meşruta bir vakf-i sahihin kadimden nazır olanlar tevliyet umurunu görüp başka mütevellî nasbolunduğu olmayıp halen evladın erşedi ve vakfın nazırını olan Zeyd-i müstakim umur-i tevliyeti görürken Amr “Vakfın mütevellisi yokdur” deyu kendüye galle-i vakıfdan hilaf-i şart-ı vakıf şu kadar akçe vazife-i tevliyet ihdas ile mütevellî nasbettirdikten sonra Zeyd Amr'ı azl ve tevliyeti kendüye berat ettirdip şart-ı vakıf üzere nezaret vazifesiyle vech-i kadimi üzere umur-i tevliyeti görürken Amr mücerred “Zeyd'in beratında tevliyet yazılmakla nezaret ile tevliyet bir yerde cem' olmaz” deyu umur-i tevliyete müdahaleye kadir olur mu?” *El cevab: Olmaz.*²⁴⁶

Yukarıda geçen vakıfla ilgili bir problem karşısında Abdullah Efendi'nin görüşüne başvurulmuş ve vakfın hem mütevellisi ile alakalı bir problem giderilmiş

²⁴³ BOA, A.DVNS.MHM.d., nr. 124, hk. 322, s. 89.

²⁴⁴ BOA, AE.SAMD.III, No: 21811.

²⁴⁵ BOA, AE.SAMD.III, No: 21357.

²⁴⁶ Süleyman Kaya ve diğerleri, *Behcet'ül-Fetava*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011, s. 250.

hem de nezaret ve tevliyet görevlerinin aynı kişi tarafından yerine getirilmesine “olmaz” denmiştir.

Vakıf ile alakalı bir örnek daha verilecek olunursa; “Bir vakfın müstegallatı tamire muhtaç oldukda vakıfta mevcude galle olmamakla kaimmakam-i mütevellî olan zeyd emr-i hakimle vakfa rücu’ şartıyla Amr’dan şu kadar akçe karz alıp tamire sarf ettikten sonra ada-i deyn etmeden Zeyd fevt olsa halen Amr verese-i Zeyd’in tevkil ve ihalelerinsiz deyn-i mezburu galle-i vakıfdan almağa kadir olur mu? El cevab:” Olmaz²⁴⁷ Bu fetvada ise vakfa gelir sağlayan yapılardan birinin tamiriyle ilgili bir durum söz konusudur. Vakıf mütevellisinin, bu yapıların tamiri için birinden borç istediğini borç ödenmeden ise mütevellinin öldüğünü ve bu durum karşısında borç veren kişinin ise vakıf gelirlerinden alacağını tahsil “edebilir mi” sorusu karşısında Abdullah Efendi, “alamaz” şeklinde cevap vermiştir.

Vakıf meselesiyle bağlantılı olarak başka bir konuya değinilecek olunursa; vakfedilen bir eğitim kurumunda ders veren bir müderris vakfeden kişinin görüşüne aykırı hareket edemez ve kurumda o doğrultuda ders vermek zorundaydı. Örneğin: “Zeyd vakıf bina ve vakfettiği medreseyi ulemadan olup Şafiiyyü’l-mezhep olan kimesneye tevcih oluna deyü şart eylese medrese-i mezbure Hanefiyyü’l-mezhep olan kimesneye tevcih olunmuş olsa halen medrese-i mezbure Şafiiyyü’l-mezhep olan bir alimi müstehakka tevcih olunmak lazım olur mu? El cevab: Olur.²⁴⁸

Osmanlı Devleti’nde içtimai alanı ilgilendiren önemli başka bir mevzu ise eğitim meselesidir. Osmanlı medreselerinde görülen başlıca dersler şunlardır: Sarf, nahiv, belagat, tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve mantık.²⁴⁹ Bu derslerden olan mantık derslerinin taliminin helal olup olmadığı Yenişehirli Abdullah Efendi’ye sorulmuştur. “Halē bilad-i İslamiyede beyne’l-mehere şayi’ olan ilm-i mantığın ta’lim ve teallümü helal midir? El cevab: Helaldir.²⁵⁰ İslam şehirlerinde alimler arasında yaygın olan mantık derslerinin öğretilip okutulması helal midir sorusu karşısında şeyhülislam helaldir demiştir.

²⁴⁷ Kaya ve diğerleri, “Behcet’ül-Fetava”, s. 255.

²⁴⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-Fetava*, s. 222.

²⁴⁹ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, (2008), s. 33.

²⁵⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü’l-Fetava*, s. 558.

Bunların dışında Yenişehirli Abdullah Efendi Fetva mecmuasına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin o dönemi için ilginç sayılabilecek bir fetva ile karşılaşmaktadır. Maymunun, Adem peygamberin çocuklarının soyundan gelip gelmediği tartışmasıdır. Fetva şu şekildedir: “Vaiz namında olan zeyd kürsüye çıkıp halka vaaz ederken hayvanatdan hala mevcut olan maymun ümem-i salifeden memsuh olan beni adem neslindedir dese Zeyd'in bu kavlinin aslı var mıdır? El cevab: Yokdur ve ümemi memsuha üç günden ziyade baki olmayıp cümlesi helak olmuşlardır.”

Osmanlı Devletinin içtimai meselelerinin en önemlilerden biri olan ekonomi, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvalarına yansımıştır. Bu meseleyle ilgili şeyhülislamın fetvalarına bakıldığında para ile ilgili kısımlar göze çarpmaktadır. “Padişahi din-i İslam haledallahu teala hilafetehu ila yevmi'l kıyam hazretleri tarafından fi zamanına rayiç olan altınlar ve sair akçelerinden her biri birer mikdari muayyen üzerine rayiç olup ziyadeye ahz u i'ta olunmaya deyu emr-i ali sadır olmuşken bazı kimesneler itaati emr-i ali etmeyip hilafına ziyadeye ve noksana ahz u i'ta eyleseler ol kimesnelere ne lazım olur. El Cevab: Ta'zir-i şedid.”²⁵¹

Osmanlı Devleti, para meselesi için çıkardığı hüküm karşısında, kişilerin aykırı davrandığı tespit edilmiş ve bu durum Yenişehirli Abdullah Efendi'ye sorulmuştur. Böylece şeyhülislam, şiddetli bir şekilde bu kişilerin azarlanması gerektiğinin kanaatine varmıştır. Bunun yanında ekonominin önemli bir kolu olan dokuma ve dokunan bezlerin boyanması Osmanlı sanayisinde önemli olduğu bilinmektedir. Bu durumu şeyhülislamın fetvalarında da görmek mümkündür “Zeyd şu kadar beyaz bezini boyacı olan Amr'a ücretle boyamak için verdikten sonra Amr bezi kalb boyamakla bezlerin kıymetlerine noksan terettüb eylese Zeyd bezleri almayıp beyazen kıymetlerini Amr'a tazmime kadir olur mu? El cevab: Olur.”²⁵²

Ekonominin önemli bir kolu olan ticaret faaliyetleri de fetvalara yansımıştır. Döneme de ismini veren lalelerin hem yetiştirilmesi hem de ticaretinin yapılması önemli bir ticaret faaliyetiydi. 1718-1730 yılları arasında yaşanan bu gelişme önemli bir mevzudur. Sultan III. Ahmed'in laleye olan sevgisinden dolayı dönemin saraylarını süsleyen temel figürlerden biri olmuştur. Aynı şekilde lale, sadrazamın ve

²⁵¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 148.

²⁵² Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 476.

diğer devlet ricalinin bahçesinde de olmazsa olmaz bir hale dönüşmüştür.²⁵³ Böylece Lale'nin yetiştirilmesi ve ticaretinin yapılması yaygınlaşmıştır. Şeyhülislam Abdullah Efendi ise dönemin bu önemli meselesi karşısında fetva vermeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca bu fetva ile şeyhülislamın, dönem üzerinde etkisinin olduğu ve yaşanan gelişmeler karşısında kayıtsız kalmadığı görülmüştür. “Zeyd bir lale soğanını subh-i behar lalesi soğanı olmak üzere Amr'a semen-i maluma bey' ve teslim ve kabz-ı semen ettikten sonra Amr ol soğanı garsedip ba'dehu lale zahir oldukda subh-i behar lalesi soğanı olmayıp dun der 'aden soğanı olduğu zahir olsa bey'-i mezbur batıl olur mu?” *El cevab: Olur.*²⁵⁴ Bir şahıs aldığı Lale soğanını ektikten sonra almak istediği lale cinsi olmadığını anlayıp daha değersiz bir tür olduğunun farkına varmıştır. Bunun sonucunda yapılan ticaret “batıl olur mu” diye Abdullah Efendi'ye sorulmuştur. Şeyhülislam ise “batıl olur” şeklinde cevap vermiştir. Verilen başka bir fetva ise yukarıda geçen durumun devamı niteliğindedir. “Bu surette ol soğan gars olunup lalesi zahir olmakla cirmi nakıs olmayıp aynı mevcud olmağın Amr soğanı Zeyd'e reddedip semeni mezburu Zeyd'den istirdada kadir olur mu?” *El cevab: Olur.*²⁵⁵ Yukarıda geçen problemde sonra Lale soğanını eken şahsın verdiği ücreti isteme hakkının olduğunu şeyhülislam belirtmiştir.

Osmanlı Devleti'nin sosyal meselelerinden biri de avcılık faaliyetleri ile ilgili yaşanan gelişmelerdi. Avlanma faaliyetleri eski çağlardan beri süregelen ve insanların hayatında önemli yer tutan gelişmelerden biriydi. Osmanlı Devleti için de durum çok farklı değildi. Sultanların, devlet adamlarının ve halkın ava karşı ilgilerinin olduğu bilinmektedir. Düzenlenen avcılık faaliyetleri sadece bir ilgiden ibaret değil, ayrıca yapılacak olan harplere hazırlanmayı amaç edindiği gibi yönetim ve devlet adamlarını da halka yakınlaştırmıştır.²⁵⁶ Osmanlı için önemli olan bu mesele Abdullah Efendi'nin fetvalarında da görülmektedir. Örneğin; “Kılıç ve Morina balıkları sayd olundukda sudan ihrac olunmadan başlarına tokmak ile darb-ı şedid ile darb ile su içinde helak olsalar şer'an ekleri helal olur mu? *El cevab: Olur.*”²⁵⁷

²⁵³ Ahmet Refik Altınay, *Lale Devri*, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, s. 49.

²⁵⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 292.

²⁵⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 292.

²⁵⁶ Güler Yarıcı, “Osmanlıda Avcılık Yasaları” *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1, (Ocak 2009), s. 123-124.

²⁵⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 559.

Balıkların avlanması esnasında daha sudan çıkmadan evvel başlarına vurulan tokmak ile öldürüldükten sonra yenmeleri “helal olur mu” sorusu karşısında şeyhülislam ise olur cevabını vermiştir. Balıkların dışında başka bir avcılık faaliyetine bakılacak olunursa; “Zeyd bir himar-ı vahşiyi sahrada tutup bir müddet beslemekle me’nus olup hatta üzerine palan urulsa ol himarın ekli helal olur mu?” *El cevab*: Olur.²⁵⁸ Bir şahsın yabani bir eşiği çölde bir süre besledikten sonra ve hatta üzerine semer dahi vurmuş olsa o hayvanı yemesi “helal olur mu” şeklinde sorulan fetvaya karşılık şeyhülislam “olur” demiştir. Abdullah Efendi tarafından verilen bu fetvalar sadece dini hükümleri ortaya koymadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra kişilerin yaptığı avcılık faaliyetinde bile dinin uygun gördüğü hükümlere göre hareket etmek istemişleridir.

Osmanlı içtimai yaşamının önemli bir kısmını da sağlık ve tıp ile ilgili meseleler oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti tıp ilmine büyük bir önem vermiş ve son dönemlerine kadar da üzerinde sürekli uğraştığı bir alan olmuştur. Ayrıca kendi toplumsal gerçeklerine göre hareket edip halkın muzdarip olduğu hastalıklara da çözüm bulmaya çalışmıştır.²⁵⁹ Bu amaçla XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Çiçek Aşısını ilk defa kullanmış hatta Avrupa’ya dahi göndererek batının aşıyla tanışmasını sağlamıştır.²⁶⁰

Sağlık meselelerine bu ölçüde önem veren Osmanlı Devleti’nde tıp ile ilgili faaliyetlerin fetva mecmualarına yansımaları kaçınılmazdı. Halk, bu alanda da şeyhülislamın fikrine başvurmuş ve sahip olduğu değerlere göre hareket etmeye gayret göstermiştir.

“Fıtık marazına mübtela olan Zeyd’e cerahinden birkaç Müslümanlar “yardırıp ilaç etmeken gayr-i ilaç faide vermez marazın müştred olur, eğer yadırırsan galib ihtimal helak olmayıp halas olmandır.” Deyu haber verip bu maraza mübtela olanların bazıları dahi ol ilaç ile halas oldukları vaki iken Zeyd huzzak-ı cerrahinden Amr’a şak ettirdip mu’tad üzere deva ederken müteessiren fevt olsa zeyd asim olur mu?” *El cevab*: Olmaz.²⁶¹

²⁵⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 560.

²⁵⁹ Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbi Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1570*, çev. Bülent Üçpınar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014, s. 41-43.

²⁶⁰ Haldun Eroğlu, Güven Dinç ve Fatma Şimşek, “Osmanlı İmparatorluğunda Telkih-i Cüderi (Çiçek Aşısı)”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 104, (2014), s. 196-197.

²⁶¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 556.

Bir şahsın fitik hastalığına yakalanmasıyla beraber cerrahlardan bazıları, hastanın ameliyat olması halinde kurtulma ihtimalinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu hastalıktan ilaç olarak kurtulanların var olduğu bilinmesine rağmen söz konusu kişi ameliyat olduktan sonra hayatını kaybederse “günahkâr olur mu?” sorusu karşısında şeyhülislam “olmaz” demiştir.

Bu fetva ile birlikte Osmanlı Devleti’nde tıp ilminin belli bir seviyeye ulaştığı ve cerrahi operasyonların yapıldığı görülmektedir. Bu cerrahi işlemlerin dinen de bir sakıncasının olmadığı şeyhülislam tarafından onaylanmıştır. Tıp ile alakalı bilgilerin fetva mecmualarında yer alması bu eserleri daha da önemli bir hale getirmiştir.

Osmanlı sosyal hayatının bir başka yönünü eğlenceler oluşturmaktadır. önemli konularından biri de devletlerin sahip olduğu eğlence kültürüdür. Osmanlı Devleti’ne bakıldığı zaman Lale Devri’nde İstanbul’un eğlence hayatında farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Zaten bu döneme Lale Devri denmesinin en büyük nedeni zevk, sefa ve eğlence hayatıyla ön plana çıkmasından kaynaklanmıştır. Padişah III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa yapılan bu eğlencelerin baş aktörleri olmuşlardır. İlkbahar ve yaz aylarında saray ve köşklere kandil ışığında gazelhanlar, sazandeler ve hanendeler eşliğinde sözlü Çırağan eğlenceleri düzenlenmiştir. Padişahın ve sadrazamın eğlenceye düşkün olması bu tip günlerin sık sık düzenlenmesine vesile olmuştur.²⁶² Bahar ve yaz mevsimlerinde de kullanılan eğlence mekanı Kağıthane ve civarındaki mesire alanları olmuştur. Bu amaca hizmet etmek için inşa edilen Sadabad yerleşkesinin ismi, burada yapılan eğlencelerle anılır hale gelmiştir. Yılın belli zamanlarında sadrazam, padişah için ziyafetler²⁶³ tertipleyip, bu ziyafetlere Şeyhülislam, Kaptan-ı Derya, Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin dışında ulema ve devletin ileri gelenlerini de davet etmişti.²⁶⁴ Bunun dışında başta padişah olmak üzere valide sultan ve beraberindeki harem halkı ile birlikte yazın, Kağıthane’de inşa edilen sarayına giderlerdi.²⁶⁵ Uzun kış gecelerinde eğlenceler, ısıtılan saray ve

²⁶² Necdet Sakaoğlu, “Çırağan Eğlenceleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 501.

²⁶³ Kağıthane civarında ziyafet ve eğlencelerin düzenlendiğine dair bkz.: Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretname Tahlil ve Metin*, (Haz. Mehmet Topal), İstanbul, 2001, s. 918.

²⁶⁴ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-114 /1722-1729)*, C. III, s. 1321.

²⁶⁵ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-114 /1722-1729)*, C. III, s. 1595.

köşklerde yapılan helva sohbetleriyle devam etmiştir.²⁶⁶ Padişah, harem halkı, devlet yöneticileri ve varlıklı kişilerin düzenlemiş oldukları eğlencelere orta halk da uzak kalmamıştı. Ahmet Refik’inde ifade ettiği üzere XVII. yüzyılda da eğlence yeri olarak kullanılan Kağıthane civarının Lale Devri ile birlikte ciddi bir şekilde farklılaşarak kullanılmaya devam edilmiştir. Kağıthane de geceleri çadırların kurulduğunu ve içlerinden ud, keman ve zurna seslerinin geldiği ifade edilmiştir. Sabahlara kadar fişekler ve topların atıldığını ayrıca her tarafta binlerce mum, fener ve kandillerin yakıldığı söylenmiştir. Bu gelişmelerin yanında Damat İbrahim Paşa Kağıthane’yi devlet ricalinin de gezip eğlenebileceği bir yer haline getirdiği gibi ve bu civarları daha önceki yıllarda örneği olmayan büyük bir mesire alanına çevirerek eğlence merkezi haline dönüştürmüştür.²⁶⁷

Yaşanan bu gelişmelerden sonra insanların eğlenceye karşı olan tavırları fetvalara konu olmuştur. Bunun yanında kadın ve erkeklerin aynı ortamda vakit geçirmeleri toplumun bir kısmını rahatsız etmiş olacak ki bu durumun açıklanması için dönemim şeyhülislamına başvurulmuştur. “Bir karyede sakin ehl-i İslam taifesinin ricali beher sene bir yevmi mahsusda elbise-i nefislerini giyip ve düzünüp ve şabbe kızların ve avratların enva-i ziynetleriyle yevmi iddeki gibi tezyin edip karye kurbunda bir mevzi’ muayyende cümlesi mean cem’ olup cümlesi mekşufetül-vücuha oldukları halde şab ve emred yiğitleriyle mean oturup mükâleme ve mizah edip tarafeynden birbirlerine bila müsevviğ-i şer’i nazar ve tehyi’ ettikleri e‘imeyi muhtelifan oturup ekletmeyi adet eyleseler mezburlara ne lazım olur? El cevab: Ta‘zir-i şedid ile zecr ve men²⁶⁸

Genç kadın ve erkeklerin aynı ortamda vakit geçirdikleri, şakalaştıkları ve beraber yemek yedikleri bir yerin oluştuğunu bununla birlikte eylemi gerçekleştiren kişilere ne yapılması gerektiği ile ilgili Abdullah Efendi ise şiddetli bir şekilde azarlama ve menetme cezasının verilmesini ifade etmiştir.

Son olarak Osmanlı Devleti’nin içtimai meselelerinden biri olan kölelik ile ilgili Yenişehirli Abdullah Efendi’nin fetvalarına bakılacaktır. Osmanlı Devleti’nde köleler birkaç yol ile edinilmiştir. Bunlardan ilki hiç şüphesiz savaş ganimeti olarak

²⁶⁶ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-114 /1722-1729)*, C. III, s. 1473.

²⁶⁷ Altınay, *Lale Devri*, s. 39-40.

²⁶⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 148.

elde edilen esirler oluşturmuştur. Bunu; kaçırma yoluyla kölelik, ailenin satışı yoluyla kölelik ve hediye yoluyla kölelik izlemiştir. Kölelik Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatında kendine özgü kurallarıyla varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti; esir pazarları, esir alım satımındaki tutum ve resmi işlemler, Esirlere yapılan davranışlar, esirlerin gördüğü eğitim ve kullanıldıkları yerler bakımından kendine has bir sistem geliştirmiştir.²⁶⁹ Bu gelişmeler dahilinde Osmanlı Devleti'ne yerleşen kölelik kurumunun fetvalara yansımaları da kaçınılmaz olmuştur. Abdullah Efendi'nin kölelik ile ilgili verdiği fetvalar örnek de görüldüğü gibidir. “Zeyd otuz seneden beri malik olduğu kulu Amr'ı azad etmeyip bey' murad ettikde Amr dokuz seneden ziyade kul istirkak olunmaz ben otuz sene hizmet etmekle azad olmuş olurum deyü inkıyad etmemeğe kadir olur mu? El cevab: Olamaz lakin kulu dokuz sene istihdamdan sonra müstehab olan azad etmektir etmezse azad me'mul olan bir zi merhamete bey' etmektir.”²⁷⁰ Bir şahıs otuz seneden beri sahip olduğu bir köleyi özgür bırakmayıp da satmak istemiştir. Kölenin bu durumu kabu etmeyip de, otuz yıldan beri sana hizmet ettiğim için artık özgür biriyim deme hakkı var mı? sorusuna karşılık Abdullah Efendi ise olmaz lakin uygun olanın dokuz yıldan sonra köleyi özgür bırakmak olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında başka bir örnek de ise “Zeyd kulu Amr'ı şu kadar akçe kitabete kesip Amr bedeli kitabeti Zeyd'e eda edip azad olduktan sonra fevt olub Zeyd'i terk eylese emin-i beytü'l-mal tereke-i Amr'a müdahaleye kadir olur mu? El cevab: olur.”²⁷¹ Bir kölenin sahibine karşı özgürlüğünün bedelini ödeyip serbest kaldıktan sonra ölürse hazine emini köle olan kişinin mallarına müdahale etme hakkı olur mu? Sorusuna karşılık Şeyhülislam müdahale hakkı yoktur diye cevap vermiştir.

Abdullah Efendi'nin içtimai meseleler hakkındaki fetvalarına bakıldığı zaman verilen kararların dönemin olayları ekseninde geliştiği görülmektedir. Din gücünün tüm alanlar üzerindeki etkisi düşünüldüğünde kişilerin karşılaştığı sorunları şeyhülislama sormaları doğal bir sonuçtur. Bu gelişmeler ışığında şeyhülislamlar yaşadıkları dönemin önemli bir yansıtıcısıdır denilebilir.

²⁶⁹ İsmail Parlatur, “Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 31, S. 1, (1987), s. 418.

²⁷⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 137.

²⁷¹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 137.

6.3. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Yenilikler Karşısındaki Politikası

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri olarak bilinen dönemde yaşanan en büyük yeniliklerden bir tanesi hiç şüphesiz matbaanın kuruluşudur. Bu kısımda Abdullah Efendi'nin şeyhülislam olarak matbaanın kuruluşuna ne ölçüde tesir ettiği üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devleti'nde matbaa Müslümanlar tarafından kurulmadan önce gayrimüslimler tarafından zaten kullanılıyordu. Matbaa, ilk defa 1493-1495 yılları arasında İspanyadan göç eden Yahudiler tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Daha sonra 1567'de Ermeniler ve 1627'de ise Rumlar kendi matbaalarını kurmuşlardır. Matbaanın Türkler tarafından kullanılması batının takip edilmeye başlandığı dönem olan Lale Devrinde İbrahim Müteferrika tarafından 1727 tarihinde kurulmasıyla başlamıştır.²⁷² Matbaanın kuruluşu²⁷³ aşamasında ulemanın ve müstensihlerin karşı çıktığı hakkındaki bilgi, tahminlerden ibaret olan ve dayanağı olmayan söylemlerden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda seksen bin müstensih olduğu bilinmekte ayrıca bu kişilerin altı bini İstanbul'da ikamet etmektedir.²⁷⁴ Dini kitapların çoğaltılmasında görev edinen müstensihlerden dolayı bu alanda herhangi bir ihtiyacın oluşmaması matbaanın Osmanlıda yaşayan Müslümanlar tarafından geç kullanılmış yorumu yapılabilir. Ayrıca fetvasıyla matbaanın kurulmasına ön ayak olan Abdullah Efendi, ulemanın matbaaya karşı olduğu teorilerini çürütür niteliktedir. Abdullah Efendi tarafından verilen fetva şu şekildedir.

“Basma sanatında maharet iddia eden Zeyd lügat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsali ulum-i aliyede telif olunan kitapların huruf ve

²⁷² N. Serpil Altuntek, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, (Temmuz 1993), s. 192-193.

²⁷³ İbrahim Müteferrika tarafından önce matbaanın yararlarını anlatan ve bunları birçok delille ispatlayan Türkçe bir kitap hazırlanmıştır. Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulan bu kitapçık olumlu karşılanarak onaylanmıştır. Sadrazam ise bu kitapçığı Padişah III. Ahmed'e sunarak okumasını sağlamıştır. Tüm bunlardan sonra Şeyhülislam Abdullah Efendi'de bu kitapçığı okuyarak matbaanın yararlarını dile getiren fetvaya vermiştir. Şeyhülislamdan sonra ise devlet ricalinden on altı kişi daha aynı şekilde bu kitapçığın içeriğini onayladıklarını ifade ederek bir belge imzalamışlardır. Bu yolla Osmanlı Devleti'nin ilk matbaası kurulmuştur. (İbrahim Müteferrika, “Osmanlı Matbaasının Kuruluşu ve Başlangıcı”, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*, (Çev. ve Yay. haz. Nedret Kuran Burçoğlu ve Machiel Kiel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 71.)

²⁷⁴ Kemal Beydilli, “Matbaa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, s. 108.

kelimatlarının suretlerini bir kalıba nakşedip evrak üzerine basma ile ol kitapların misillerini tahsil ederim dese Zeyd'in bu veçhile ameli kitabete mübaşretine şer'an ruhsat var mıdır?" *El cevab*: "Basma sanatında mahareti olan kimesneler bir musahhah kitabın huruf ve kelimatını bir kalıba sahihan nakşedip evraka basmakla zaman-i kalilde bila-meşakkat nüsah-ı kesire hasıla olup kesreti kütübe ve rahis baha ile temellüke bais olur bu vechile faideyi müştamil olmakla ol kimesneye müsaade olunup birkaç alim kimesneler sureti nakış olacak kitabı tashih için tayin olunup onlar tashih ettiklerinden sonra sureti kalıba nakış olunursa bir ameli müstahsen olur."²⁷⁵

Lügat, mantık ve hikmet alanlarda yazılan eserlerin, harflerin bir kalıba nakşedildikten sonra kitap olarak çoğaltılmasına dinen bir izin var mı? fetvası karşısında Abdullah Efendi ise: Matbaa işinde iyi olanlar bir kitabın kelimelerini kalıba nakşedip evraka basmakla kısa zamanda çok ve ucuz kitabın oluşmasına zemin hazırlayacaklardır. Ayrıca din açısından herhangi bir problemin olmadığını bunun yanında bir alimin önceden basılacak kitapları kontrol etmesi yapılacak işin daha güzel olacağını da ayrıca ifade etmiştir.

Abdullah Efendi tarafından verilen bu fetvadan sonra Sultan III. Ahmed ise matbaanın kurulmasıyla ilgili bir ferman yayınlamıştır. Padişah, matbaanın faydalı olacağını, pozitif ilimler alanındaki eserlerin basılmaması gerektiğini ve Abdullah Efendi'nin de bu girişimi onayladığını ifade ederek ferman çıkarmıştır.²⁷⁶

²⁷⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 552.

²⁷⁶ III. Ahmed'in matbaa ile ilgili fermanı şu şekildedir: "Çün revabıt-ı devam-ı kıyam-ı kavanin-i dinü devlet ve zevabıt-ı kıyam-ı nizam-ı milkü millet ve zabt u rabt-ı tevarih-i ahbar ve hıfzu hiraset-i maarif-ü asar sebt-i tahrir-i kütübü sahayif ile müyesser ve işaat-i enva-i ulûm ve ibaret-i asar-ı fûnun teksir-i kütüp ile mukadder idüğü müsellemler ve mukarrer olmağla tulû-u şems-i Muhammedî ve zuhur-u tebâşir-i Ahmedî sallâllahü tealâ aleyhi ve sellemden beru ulemâ-i dîn-i mübîn ve fuzalâ-i muhakkikin zabt-ü himayet-i ayet-i kur'aniyye ve hıfz-ü siyanet-i ehadisi nebeviyye ve sayir maarif-i yekıyne için tedvin-i sehaif ve tastir-i kütüb-ü ulûmu maarif eyleyüp ve kezalik lûgat-i arabıyye ve farısiyye ve maârif-i âliyye ve hikemiyye ve sayir fûnunu cüz'iyye ve kavaidi külliyye-i zabt-ü ifade ve teallüm ve istifade dahi kütüb tahrir ve tedvin-ü tastir ile husulpezir olmağla neyl-i ücur-u dünyeviyye ve uhreviyye ve ihraz-ı saadet-i ebediyye için te'lif-i kütübü ilmiyye ve tedvin-i suhuf-u maarif-i cüz'iyyeden hâli olmayub lâkin mürur-u eyyam ve ihtilâfat-ı edvar-ü âvam ile Cengiz-i fitne engiz ve Helâgüyü bi temyiz huruclarında ve memleket-i Endülüs'e fecere-i efrenc istilasında ve sayir vaki olan hurub ve kıtal-ü harik esnalarında ekser musannefat urza-i ziyâü telef olmağla eylevm memalik-i islâmiyyede Kamus ve Cevherî ve Lisanü'l-arabî ve Vankulu ve kütüb-ü tevarih ve nüseh-i ulûm âliyden cild-ü hacmi kebr olan nüseh-i lazime nadir ve zürme-i küttab ve müstensihin dahi kusur-u himmet ve rehavetlerinden naşi yazmağla rağbet itmeyüb ve yazdıkları nüseh dahi habt-u hatadan hâli olmamağla nedret-i kütüb ve sekamet-i nüseh talebe-i ulûm ve raiye-i maarif-ü fûnunun üsret-ü meşakkatlerine bais ve bâdi olub ve âmal-i sınaıyyeden basma san'atı vücud-u denanirde sekke-i hasene darbı ve ruy-ü sahıfeye nigini yemin tab'ı gibi bir nevi kitabetden ibaret ve fenni basmada husule gelen kütübün ibaret-i ayan ve bir cild kitap yazılmak zahmet ile basma fenninde nice bin cild

III. Ahmed, vermiş olduğu bu fermanla Abdullah Efendi'nin fetvasını değerlendirdikten sonra dini alanı kapsayan tefsir, hadis ve kelam alanındaki kitapların basılmaması için beyanda bulunmuştur. Abdullah Efendi'nin matbaa ile sonraki fetvalarına bakıldığında sultanın vermiş olduğu beyanın dikkate alındığı ve dini eserler dışındaki kitaplara yönlendiği görülmüştür.²⁷⁷ III. Ahmed'in beyan ettiği fermanın ardından Abdullah Efendi tarafından verilen fetva şu şekildedir:

Zeyd ve Amr basma ile bazı kitap istinsah etmek murad edip mallarıyla şu kadar kağıt ve mürekkep ve basma alatı iştirak ettiklerinden sonra basma sanatında mahareti olan Bekir işbu lûgat ve Tevârih kitaplarından falan ve falan namıyla olan kitapların suretlerini ol evrak üzerlerine basıp ba'de'l itmam hasıl olan nüshalar bey' olundukda semenlerinden evrak ve mürekkep ve alata sarf olunan meblağ ihrac olundukdan sonra hasıl olan faide beş hisse olup bir hissesini Bekir ikişer hissesini Zeyd ve Amr almak üzere akd-i şirket edip ba'dehu Bekir vech-i muharrer üzere kitapların suretlerini basıp şu kadar cild kitab hasıl olsa bu vecih üzere olan akd-i şirket olan şirket sahih midir yoksa fasit midir ve bu babda hükm-i ser'i nedir? El

kütüb-ü sahihe husule geleceği nümayan olub kalilül meşakka ve kesirül menfa bir san'ati mergube olduğu mefhumunu havi bir risale-i beliga te'lif ve inşa ve menafi-i kesiresin ta'did ve ihşa ve fenni mezkûrda sizin meharetiniz olmağla levazım ve masarifini iştiraken görüb tedarik itmeniz ile eyyam-ı saadet iktiranında bu san'at-i garibenin veray-i hafadan menasa-i zuhurda cilveger olmasile âmme-i ehl-i islâmın ilâ yevmil kıyam isticlâb-ı da'vat-ı hayriyelerine bais olmak için fıkıh ve tefsir ve hadisi şerif ve kelam kitaplarından maada lûgat ve tevârih ve tıb ve fûnun-u hikemiyye ve hey'et ve ana tabi coğrafya ve memalik-ü mesalik kitapları basılmak babında iznû ruhsat-ı padişahanemi iltimas eylemeniz ile risale-i mezkûre hala şeyhülislam ve müftiyyü-l enam mevlâna Abdullah'a irsal ve basma san'atinde mehareti iddia iden Zeyd lûgat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsal-i ulûmu âliyyede te'lif olunan kitapların huruf ve kelimatının suretlerin birer kalıba nakş idüb ameli kitabete mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır deyu istiftâ olundukda basma san'atinde mehareti olan kimesne bir musahah kitabın huruf ve kelimatını bir kalıba sahihan nakş idüb evraka basmağla zamanı kalilde bilâ meşakkat nüsah-i kesire hasıla olub kesiret-i kütüb rasih beha ile temellüke bais olur bu vechile azime-i müştemil olmağla ol kimesneye müsaade olunub bir kaç âlim kimesneler suret-i nakş olacak kitabı tashih için buyurılır ise gayet müstahsene olan ümurdan olur deyu iftâ eyledüğünden maada zahr-ı risalede kalem-i hikmet tev'emi ile kelimat-ı dürriyül lemeatle takriz itmekle mevlânay-i müşarunileyhin fetvay-i şerifeleri mucibince müsaade-i hümayunun erzani kılınıb ve sureti nakş olunacak lûgat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsali ulûm-u âliyyede te'lif olunan kitaplardan sureti nakş olunacak kitabı tashih için ulema-i muhakkıkıyn ve fuzalay-i müdekıkıynden ulûm-u şer'iyye ve fûnun-u âliyyede mehareti kâmileleri olan efazıl-ı kuzatü-l müslimîn sabıka İstanbul kadısı mevlâna İshak ve sabıka Selanik kadısı Mevlâna Sahib ve sabıka Galata kadısı Mevlana Esad ve meşayih-i kiramdan Kasımpaşa mevlevîhanesî şeyhi mevlana Mûsa me'mur ve tayin olunmuşlardır. İmdi zikrolunan kütüb-ü lûgat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsali ulûm-u âliyyede te'lif olunan kitaplardan sureti nakş olunarak kitabı mevlânay-i mumaileyhime tashih itirdikten sonra vech-i meşruh üzere san'at-i merkumeyi maiyet ile amelü icra ve bu vechile kütüb-ü mezkûrenin teksirine ciddi evfa eyleyüb ve lakin san'at-i merkume ile husule gelân kütüb sahiha olmak üzere ziyade ihtimam ve hâbt-u hata bulunmaktan begayet ittika eyleyesiz. Şöyle bilesiz Alâmet-i hayırımı itimad kılınız. Fi evaili za 1139. (Ahmet Refik Altınay, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s. 89-91.)

²⁷⁷ Hayri Ergin, *18. YY. Fetvalarına Göre: Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l Fetava) Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 113.

cevab: Bu vecih üzere olan akd-i şirket fasiddir ol kitablar Zeyd ve Amr'ın olur Bekir'in amelinin ecr-i misli söz konusu kimseler üzerine lazım olur.²⁷⁸ Görüldüğü üzere lügat ve tarih alanıyla ilgili kitapların basımı gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bu basımdan dolayı kişiler, karşılaştıkları problem karşısında şeyhülislamın fikrine başvurmak istemişlerdir.

Yenişehirli Abdullah Efendi yenilikçi düşünce yapısına sahip olduğunu gösteren faaliyetleri yalnız matbaa ile sınırlı kalmamıştır. Fındıklı İsmet Efendi'ye ait olan ve Şakaik-i Nu'maniye'nin zeyillerinden "Tekmiletü'ş-Şakaik Fî Hakk-ı Ehli'l-Hakaik" adlı eserde; Yenişehirli Abdullah Efendi, Damat İbrahim Paşa'nın da teşvik ve gayretiyle Yanyalı Esad Hoca Efendi öncülüğünde, Aristoteles'e ait Fizik kitabının Rumca'dan Arapça'ya çevrilmesi işleminde uğraş sarf ettiği ifade edilmektedir. Fizik adlı bu eser sekiz cilt haline getirilerek Kütüb-i Semaniye adı ile yayınlanmıştır.²⁷⁹ İlmî faaliyetlere bu ölçüde önem veren Abdullah Efendi fetvalarında da ilim adamlarını koruyan ve onlara karşı saygılı olunması gerektiğini vurgulayan düşünce yapısı mevcuttur. Örneğin: "Zeyd ulemadan Amr'a bre meyyancı deyip Amr müteazzi olsa Zeyd'e ne lazım olur. El cevab: Tazir"²⁸⁰ Ulema olan birine karşı, yalancısın deyip saygısızlık yaptığı zaman şeyhülislamın tavrı net bir şekilde görülmektedir.

Sonuç olarak Lale Devrinde şeyhülislamlık yapan Yenişehirli Abdullah Efendi fetvaları ile yaşanan yenilikleri desteklediği görülmektedir. Bunun dışında şeyhülislamın ilmî faaliyetlere de öncülük edip desteklemesi fikri yapısını ortaya koymaktadır. Yaşanan bu gelişmeler dönemin düşünce ve fikir yapısını yansıttığı için Abdullah Efendi'nin fetvaları başvurulması gereken belgeler arasındadır.

²⁷⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, s. 206.; Hayri Ergin, s. 113-114.

²⁷⁹ Fındıklı İsmet Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, "Tekmiletü'ş-Şakaik Fî Hakk-ı Ehli'l-Hakaik", (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 29.

²⁸⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1266, s. 147.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nden evvel varlığı bilinen Şeyhülislamlık kurumu zamanla gelişerek büyük bir teşkilat haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu derece büyük bir ihtişam ve güce ulaşan Şeyhülislamlık kurumunun, her ne kadar başlangıcı II. Murad dönemindeki Molla Fenari'ye kadar götürülse de teşkilatlı hale gelmesi, Fatih Sultan Mehmet dönemi oluşturur. Fatih Sultan Mehmet'in merkezîyetçi politikası sonucunda şeyhülislam, ulemanın reisi olarak tarif edilmiş ve bu prestijle beraber ulema sınıfı mensuplarının denetim işleri de ona verilmiştir. Şeyhülislamlık kurumu, asıl gücüne ise Zenbilli Ali Efendi, İbn-i Kemal ve Ebussuud Efendi dönemlerinde ulaşmıştır. Padişahların büyük teveccühüne mazhar olan bu şeyhülislamlar, askeri sınıfın ve halkın sevgisini kazanmayı bilmişlerdir.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren din, eğitim ve hukuk alanındaki atamaları meşihat makamının yapmasından dolayı şeyhülislamların ilmiye teşkilatı içerisinde en yüksek konuma ulaşmalarını sağlamıştır. İlmiye teşkilatı içerisinde önemli bir konuma ulaşan şeyhülislamlar, kadıaskerlerin önüne geçerek saray protokolünde padişahların sol tarafına oturacak seviyeye yükselmişlerdir. Bu dönemden sonra padişahların dünyevi işlerinin sorumlusu sadrazam, manevi işlerini sorumlusu ise şeyhülislam olmuştur.

Şeyhülislamların atama ve azilleri padişahlar tarafından yapılmıştır. Padişahlar, manevi anlamda devletin en büyük memuru olan şeyhülislamları güvendikleri kişilerden seçmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Şeyhülislamlık kurumuna verdiği değeri gösterse de padişahların anlaştıkları kişileri şeyhülislam yapmaları, bu gücü egemenlikleri altına almak istemelerinden kaynaklanmış olabilir. Çünkü yeri geldiği zaman şeyhülislamların elinde bulunan güç, bazen bir padişahı bile tahtından indirebilmiştir.

Şeyhülislamların en önemli görevi hiç şüphesiz fetva verme işlemidir. İslam dinin kurallarına göre yönetilen Osmanlı Devleti'nde fetva verme işlevi çok önemli görülmüştür. Zaman içerisinde şeyhülislamların fetva verme işlevi sayesinde İlmiye teşkilatının başı kabul edilmiş ve her konuda kendilerine danışılması kural haline gelmiştir. Böylelikle şeyhülislamların idari, siyasi, iktisadi ve içtimai alanlarda fetvalarına başvurulmuştur. Neredeyse tüm alanlarda fetvalarına başvuru

şeyhülislamın sahip oldukları prestij ölçüsünde yaşadıkları dönem üzerinde etkili olmuşlardır.

Osmanlı tarihinde Lale Devri'nin farklı bir yeri vardır. Bu dönemde ünü dünyaya yayılan laleler yetiştirilmiş olup; saraylar, konaklar ve bahçeler bu çiçeklerle donatılmışlardı. Bunun yanı sıra Avrupa'nın bazı büyük şehirlerinde geçici elçilikler açılmış, matbaa kurulmuş, ilk kez çiçek hastalığına karşı aşı uygulanmış, yangınlara karşı itfaiye ocağı kurulmuş ve çeşitli alanlarda fabrikalar açılmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle beraber Lale Devri boyunca şeyhülisamlık yapan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, dönem üzerinde önemli etkileri olmuştur.

XVIII. yüzyılın meşihat süreleri göz önüne alındığı zaman on iki yıl boyunca görevde kalan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin uzun bir dönem şeyhülisamlık yaptığı söylenebilir. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin uzun yıllar şeyhülisamlık yapmasının en büyük nedeni hiç kuşkusuz III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın güvenini kazanmış olmasıdır. Padişah ve sadrazamın bu denli meşihat makamına güvendiği bir devirde şeyhülislamının etkisinin olması kaçınılmazdır.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin ilk etkisi, İran seferleri için kaleme aldığı risalesidir. Osmanlı dini ideolojisinin ağır bastığı bu risalede şeyhülislam, hem halkın hem de sefere gidecek askerlerin savaş için nasıl düşünmeleri gerektiğini belirtmiştir. Yenişehirli'nin dönem üzerindeki ikinci etkisi ise; Osmanlı tarihinde önemli yere sahip olan matbaanın kurulması konusunda olmuştur. Şeyhülislam matbaanın kurulmasına zemin hazırlayarak vermiş olduğu fetvayla toplumun ve yönetimin bu icadı kabullenmesini sağlamıştır. Şeyhülislam sonrasında bu yeniliğe daha geniş açılım getirmiştir. O, vermiş olduğu ikinci fetvada, dini eserlerin dışındaki kitapların basılmasına imkan sağlamıştır. Böylece matbaaya karşı oluşacak toplumsal bir sorunu önceden çözmüştür. Bunların yanı sıra Lale Devri'nde bilinen eğlencelere ve bilhassa erkek ve kadınların mesire alanlarında birlikte vakit geçirmelerine şiddetle karşı çıkarak verdiği fetva ile engel olmaya çalışmıştır. Bunların yanında Lale Devri'nin sembolü haline gelen çiçekler ile ilgili fetvasına bakıldığında aslında Yenişehirli'nin kendi dönemindeki olayların içinde hatta yönlendiricisi olduğu görülür.

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin eserlerinden olan Behcetü'l-Fetava, Maruzat ve Risalesini dönemin problemlerini çözmeye yönelik fetvalar oluşturmaktadır. Yenişehirli'nin fetvaları arasında dini konular kadar; iktisadi, hukuki ve gündelik hayat ile ilgili konular yer almaktadır. Bu durum şeyhülislamın sadece dini konularda değil hayatın her alanıyla ilgili görüşlerine başvurulduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak şeyhülislamlık tarihi araştırmacılara sadece Osmanlı Devleti'nin din tarihi hakkında bilgi vermez. Bunun yanı sıra şeyhülislamlık tarihi Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik, eğitim ve hukuk alanları ile ilgili bilgiler de vermektedir. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin eseri olan ve Osmanlı Devleti'nin dört muteber fetva kitabı arasında yer alan Behcet'ül-Fetava incelendiğinde aynı sonuca ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları

Ali Emiri Tasnifi:

AE.SAMD.III.: 19-1824, 185-18000, 45-4467, 227-21871, 232-22194, 232-22184, 21811, 21357.

AE.SMHD.I.: 258-21067, 128-9359, 258-21056.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi:

HAT.: 1447-32, 1665-30

İbnülemin Tasnifi:

İE.ADL.: 13-900, 10-651, 12-808.

İE.EV.: 63-6877, 70-7607

İE.ML.: 96-9076

İE.HR.: 15-1436, 14-1421, 14-1424

Muallim Cevdet Tasnifi:

C.ADL.: 16-978, 41-2484, 72-4361,

C.AS.: 875-37548.

C.EV.: 247-12327, 290-14776, 353-17902, 553-27902, 559-28233.

Mühimme Defterleri:

124, 128, 138.

Mühimme Defterlerinin Zeyli:

13

Tahvil Kalem Defterleri:

A.DVNS.NŞT.d., No: 5: s. 90, s. 94, s. 121, s. 125, , s. 138, , s. 139, s. 141, s. 147

Yazma Eserler

ABDİ EFENDİ, *Abdi Tarihi*, (Hazırlayan: Faik Reşit Unat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1943.

EMİRİ, Ali, *Meşihat-ı İslamiye Tarihçesi, İlmiye Salnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334.

FINDIKLI İSMET EFENDİ, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, "Tekmiletü'ş-Şakaik Fî Hakk-ı Ehli'l-Hakaik", (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

KÂTİP ÇELEBİ, *Tahlil ve Metin*, I-III, (haz. Zeyneb Aybicin), İstanbul, 2007.

RAŞİD MEHMED EFENDİ ve ÇELEBİZADE İSMAİL ASIM EFENDİ, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, (Yay. haz.: Abdülkadir Özcan ve Diğerleri), C. II, İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

SADEDDİN, Müstakimzade Süleyman, *Devhat'ül-Meşayih*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1978.

SEYYİD VEHBİ, *Sûrnâme*, (haz. Reşad Ekrem Koçu), İstanbul: Çığır Kitabevi, 1939.

SİLAHDAR FINDIKLI MEHMED AĞA, *Nusretnâme Tahlil ve Metin*, (haz. Mehmet Topal), İstanbul, 2001.

SUBHİ MEHMED EFENDİ, *Subhî Tarihi*, (haz. Mesut Aydemir), İstanbul: Kitabevi, 2007.

ŞEM'DÂNİZÂDE FINDIKLI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't Tevârih*, (haz. Münir Aktepe), İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.

ŞEYHİ MEHMED EFENDİ, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, "Vekayiu'l Fuzala", (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, *Behcetü'l-Fetava*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1266.

YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, "Risale", Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Kataloğu, nr. 114.

YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, "Maruzat", Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Kataloğu, nr. 2054.

YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Sefaretnamesi*, (haz. Beynun Akyavaş), Ankara: TKAE, 1993.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ACEHAN, Abdullah, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, (2008), s. 112-29.

AHISHALI, Recep, "Ruûs" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Ankara, 2008, s. 272-273.

AKÇA, Gürsoy, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İktidar*, Konya: Palet Yayınları, 2010.

- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: fey vakfı yayınları, 1990.
- _____, “Ebussuud Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Ankara, 1994, s. 365-371.
- AKGÜNDÜZ, Murat, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- AKKURT, İbrahim, *Fetvanın Gücü*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- AKSOY, Mehmet, *Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1997.
- AKTEPE, Münir, “Kemankeş Ali Paşa” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara, 2002, s. 248.
- _____, “III. Ahmed”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 2. Ankara, 1989, s. 34-38.
- _____, “Damat İbrahim Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara, 1993, s. 442-443.
- ALTINAY, Ahmet Refik, Lale Devri, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.
- _____, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.
- ALTINBAŞ, M. Vamık Şükrü, “Fetva Eminleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 5, (Mayıs 1966), Ankara, s. 112-113.
- ALTINSU, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- ALTUNTEK, N. Serpil, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, (Temmuz 1993), s. 191-204.
- ARI, Saim, *Osmanlı Arşiv Kaynakları ışığında Nadir Şah – I. Mahmut Dönemi Ehli Sünnet – Şii Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şanlıurfa, 2001.
- ARMAĞAN. Mustafa, (Ed.), *Masaldan Gerçeğe Lale Devri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- ARTAN, Tülay, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Tarih ve Bilim*, 83, (Kış, 1999-2000), Ankara, s. 292-322.
- ATAR, Fahrettin, “Fetva”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.12, Ankara, 1995, s. 486-486-496.

- AYAR, Talip, *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- AYDIN, M. Akif, "Hal" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 15, 1997, Ankara, s. 218-221.
- AYDÜZ, Salim, "Lale Devrinde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan, İlmî Araştırmalar*, 1, (1997), s.143-170.
- BALTACI, Cahit, "Arpalık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara, 1991, s. 392-393.
- BAYKAL, Ebru, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.
- BEİN, Amit, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- BEYAZIT, Yasemin, "Osmanlı İlmîye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülazemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)", *Bulleten*, C. LXXIII, S. 267, (Ağustos 2009), Ankara, s. 421-441.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Matbaa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, s. 105-110.
- BOYACIOĞLU, Ramazan, "Tarihi Açısından Şeyhülislamlık, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, (1996), Sivas, s. 161-171.
- BULUT, Halil İbrahim, "Osmanlı Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazade Örneği", *Dini araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 21, s. 179-195.
- BURSALI MEHMED TAHİR EFENDİ, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, (haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, "Nakibüleşraf" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Ankara, 2006, s. 322-324.
- CANDAN, Abdülcelil, *Ulemanın Gücü*, İstanbul: Ahenk Yayınları, 2003.
- CİHAN, Ahmet, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması (1770-1876)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1994.
- ÇAYCI, Ahmet, "Anadolu Selçukluları Döneminde Medrese Uleması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, (2002), Konya. s. 87-98.
- DEMİREĞEN, Ahmet Kerim, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar Seferi (Hazırlıklar ve Fetih)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

- DEMİRPOLAT, Anzavur ve AKÇA, Gürsoy, “*Osmanlı Toplumda Devlet ve Ulema*” EKEV Akademi Dergisi, (Kış 2009), S. 38, s. 1-10.
- DURDUN, Davut, *Osmanlı Devleti’nde Siyaset ve Din*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1989.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkileri Üzerine Bazı Notlar”, *Osmanlılar*, C. 6, Ankara, 1999, s. 67-74.
- DÜZENLİ, Pehlül, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012, s. 242.
- _____, “Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, (2005), s. 441-475.
- _____, *Maruzat Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, İstanbul: Klasik Yay., 20013.
- ELİAÇIK, Muhittin, “Osmanlı’da Manzum Fetva Geleneği”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, (Güz, 2011), s. 105-145.
- EMECEN, Feridun, “İrakeyn Seferi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C., Ankara, 1999, s. 116-117.
- ERAVCI, H. Mustafa ve KİREMİT, İlker, “Lale Dönemi ve Patrona İsyanı Üzerine Yeni Değerlendirmeler”, *Tarih Okulu*, S, VIII, (Eylül-Aralık 2010), İzmir, s. 79-93.
- ERGİN, Hayri, 18. YY. Fetvalarına Göre: Osmanlı’da Günlük Hayat (Behcetü’l Fetava) Örneği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- ERMAN, Arzu, “17. Yüzyılda Osmanlı Uleması ve Hal’ Fetvaları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 2, (Aralık 2013), Ankara, s. 29-42.
- EROĞLU, Haldun, Güven Dinç ve Fatma Şimşek, “Osmanlı İmparatorluğunda Telkih-i Cüderi (Çiçek Aşısı)”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 104, (2014), s. 194-203.
- FEDAYİ, Cemal, “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık Kurumu”, *Osmanlı*, Ankara, C. 6, 1999, s. 447-452.
- FİNKELE, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- GENÇ, Serdar, *Lale Devrinde Savaş*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Ulema”, *MEB. İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 1986, s. 23-26.

- _____, “Tarihimizde Toprak Sorunları ve Kanunları”, <http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/12/Article-218-Text.pdf>, (Ocak 2016), s. 1-3.
- GÜNDÜZ, Esra, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1992.
- GÜRER, Ahmet Şamil, *Osmanlı Ulemasının III. Selim ve II. Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.
- HIZLI, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, (2008), s. 25-46.
- İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi, “Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlığın Etkinliği”, *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 1-2 Mayıs, 2009, s. 745-759.
- İMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, S. 11, (Yaz 1990), Ankara. s. 30-41
- _____, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayınları, 2005.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- İNANIR, Ahmet, *Kanuni Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislam”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Ankara, 2010, s. 91-96.
- _____, “İlmiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Ankara, 2000, s. 141-145.
- _____, “Mülazemet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara, 2006, s. 537-539.
- _____, “Duagü” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 1994, Ankara, s. 541-542.
- _____, “Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, 1993, Ankara, s. 348-349.
- _____, “Bostanzade Mehmed Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 6, 1992, Ankara, s. 311.

- _____, “Hocazade Mesud Efendi” *Diyanet İslam Ansiklopesi*, C. 29, 2004, Ankara, s. 345-346.
- _____, “Memekzade Mustafa Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 31, 2006, Ankara, s. 299-300.
- _____, “Sun’ullah Efendi” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Ankara, 2009, s. 530-531.
- _____, “Abdullah Efendi (Yenişehirli)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara. 1988, s. 100.
- KAHRAMAN, Seyit Ali, Ahmet Nezih Gültekin ve Cevdet Dadaş, *İlmiye Salnamesi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- KARAHASANOĞLU, Selim, “Osmanlı İmparatorluğunda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizade Ahmed Efendi ve Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 24, (2008), Ankara, s. 97-128.
- KARATEPE, Şükrü, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara, 1999 s. 56-66.
- KATGI, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Katledilmiş (Maktul) İlk Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi: Hayatı, Kariyeri, Faaliyetleri Ve Katledilmesi”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 11, (Ocak-Haziran 2013), s. 395-414.
- _____, *Osmanlı Devleti’nde Öldürülen Şeyhülislamlar*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Gaziantep, 2011.
- KAYA, Süleyman ve Diğerleri, *Behcetü’l- Fetava*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- KAYDU, Ekrem, “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık Müessesinin Ortaya Çıkışı” *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, (1977), Ankara, s. 201-210.
- KAZICI, Ziya, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, C. 35, S. 1, (Ocak-Şubat-Mart 1999), s. 1-10.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- KRAMERS, J. H., “Şeyhülislam” *İslam Ansiklopedisi*, XI, 1979, İstanbul, s. 485-490.
- KUNT, Metin, “Osmanlı Devleti 1600-1908”, *Türkiye Tarihi*, 3, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, "Zenbilli Ali Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 44, Ankara, 2013, s. 247-249.
- MARDİN, Ebül'ula, "Fetva", *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1986, s. 583-587.
- MÜTEFERRİKA, İbrahim, "Osmanlı Matbaasının Kuruluşu ve Başlangıcı", *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*, (Çev. ve Yay. haz. Nedret Kuran Burçoğlu ve Machiel Kiel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- OKUMUŞ, Ejder, *Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Lotus Yayınları, 2005.
- ORBAY, Kayhan, "Edirne II. Bayezid Vakfı'nın Mali Tarihi (1597-1640)", *Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 1, (2012), s. 113-141.
- ÖGE, Ali, "Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı İktisadi Hayatından Bir Kesit", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.16, (2010), s. 275-298.
- ÖZ, Mustafa, "Rafiziler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, Ankara, s. 396-397.
- ÖZCAN, Abdülkadir, *Atam Dedem Kanunu*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2013.
- _____, "Lale devri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, 2003, s. 81-84.
- _____, "Patrona İsyanı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Ankara, 2007, s. 189-192.
- ÖZEL, Ahmet, "Behcetü'l-Fetava", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara, 1992, s. 346.
- ÖZKUL, Osman, *III. Selim Döneminde Osmanlı Uleması ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789-1807)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C. 1-3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- PARLATIR, İsmail, "Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin kaldırılışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 31, S. 1, (1987), Ankara, s. 417-420.

- SAKAOĞLU, Necdet, “Çırağan Eğlenceleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994.
- SARAY, Mehmet, *Türk-İran münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1990.
- SARIKAYA, M. Saffet, “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 363, s. 406-422
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, “Şeyhülislamlık Makamı” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, (1982), Erzurum, s. 197-218.
- SHEFER, Miri-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbı Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1570*, çev. Bülent Üçpınar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicili Osmani*, C. 1, (Hazırlayan: Nuri Akbayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 22, (Mart 1967), İstanbul, s. 49-78.
- TURAN, Ahmet Nezih, “Şeyhülislam Kim? Meşihat Ne?”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bilim Yolu, S. 1, (1988), Kırıkkale, s. 161-177.
- UNAN, Fahri, “Osmanlı İlmiye Tarikinde Pâyeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı” *Bellekten*, 233, (1988), Ankara, s. 41-64.
- _____, “Paye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Ankara, 2007, s. 193-194.
- UZUN, Mustafa, “Besmele” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara, 1992, s. 540.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAKUT, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık Kurumu ve bir Şeyhülislam Olarak Musa Kazım Efendi”, *Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kazım Efendi Sempozyumu*, Erzurum, 22-24 Kasım 2013, s.125-146.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2010.

- YARCI, Güler, “Osmanlıda Avcılık Yasaları” Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 1, (Ocak 2009), s. 123-152.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- YILDIRIM, Aydın ve YILMAZ, Edip, “İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenari” *Diyanet İlmî Dergisi*, C.31, S.3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1995), s. 71-81.
- YURDAKUL, İlhami, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- ZERDECİ, Hümeýra, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- ZİLFİ, Madeline C, *Osmanlı Uleması*, çev.: Mehmet Faruk Özçınar, Ankara: Birleşik yayınları, 2008.

EKLER

EK 1. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Risalesi

وصولندن وارقبی اردن دن ویرالمسی
 حقد ر حق تعالی نك جمله قوالترینه
 واسطه سر سوال ایلمسی حقد ر بیوک
 كناه ایدوب توبه سزا اولن مؤمن لر حق
 تعالی نك مشیننده در دیرسه عقوبتلك
 حقد رو دیرسه عدل ایدوب عذاب
 اتمسی حقد رو كو جك كناه ایچون دینر
 عذاب اتمك حقد رو شمرکی بر لغم حقد
 و ایولر كوتلر ایچون شفاعت ایلمری
 حقد ر بیغما بر مزك محشر برنده
 حقد رو صراط و میزان حقد ر جنت
 وجهتم لان موجود در در اهل جنت جنته
 و اهل جهنم جهنمه ایدی قلمری حقد ر
 مؤمنلر جنتنده الله تعالی مكاندن منزله
 ایکی رؤیسه جمال حقد رو با القدر خیر
 و شتره من الله تعالی هر قوله حق سبحانه
 و تعالی اختیار جزئییه ویرمشدر خیر و شر
 اشلر که قابلیت ویرمشدر اگر خیر و اگر شر
 اشلرین کند و لر در اشلر حق تعالی نه رمشدر

نماز

نماز قیلان کند و لر در قیلان الله تعالی در
 یلان سوبلین کند و لر در سوبلین الله تعالی
 قول فعلنك خالق دکلدر قول فعلنده مجبوت
 دکلدر هر برشی که انفسان النندن صادر
 اولد و قیه ایکی قدر نك تحمندن ده قدرت
 الله کون مخلوق قدر و قدرت عبده کون
 مکسوبید رو بشر وقت نماز فرضد و جماعتله
 قلمق سستند را امام اولن کسنه صالح اولمق
 شرط دکلدر فاسقک اما متی جائز در فاسق
 آدم ایماندن چقان و کفره کرمز امدت
 الهقه ایاق یومق فرضد و جبارق ایاغه مسیح
 اتمك باطلدر شرطیله کیلان سستك اورنیک
 مسیح اتمك جائز در ترایح نمازی قلمق سستند
 و جماعتله قلمق دخی سستند ایمان اسلام
 شی واحد در ایکی سی حبیب اگر مک حق تعالی
 طرفندن کتورب خبر ویردی شیلدر در انلری
 دیر ایله قرار و قبیلله انا محمد ر دین و ملت
 ایکی بوخی بر دیر سیجهر بزرگ کتور دکی شیلدر
 اهل نبوت مزه بی حقد ر بتمش ایکی فراق

Süleymaniye U. Kütüphanesi
 Kitap No: Mektup
 Yayıncı:
 Eski No: 1710

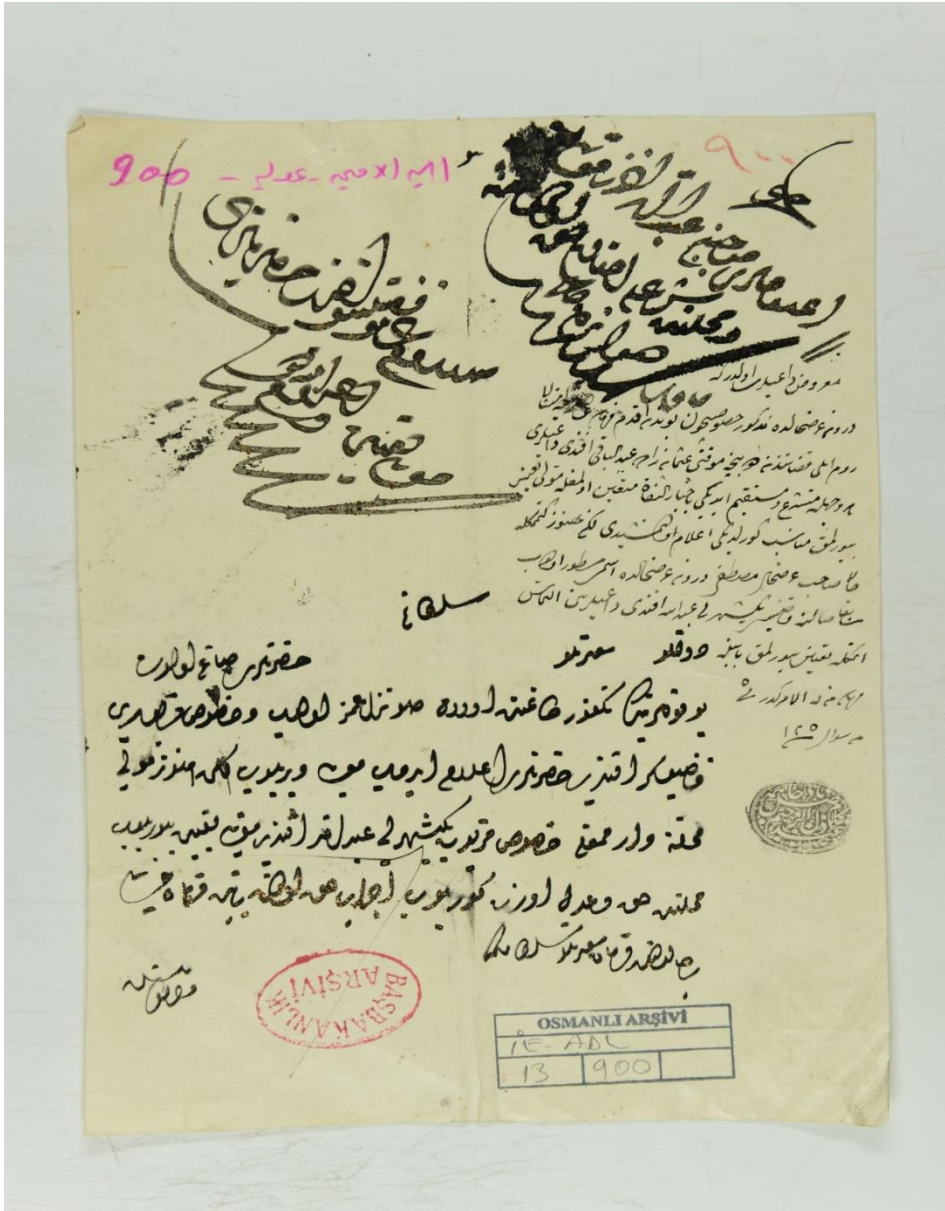
EK 2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Behcetü'l-Fetava adlı eserinin ilk sayfası

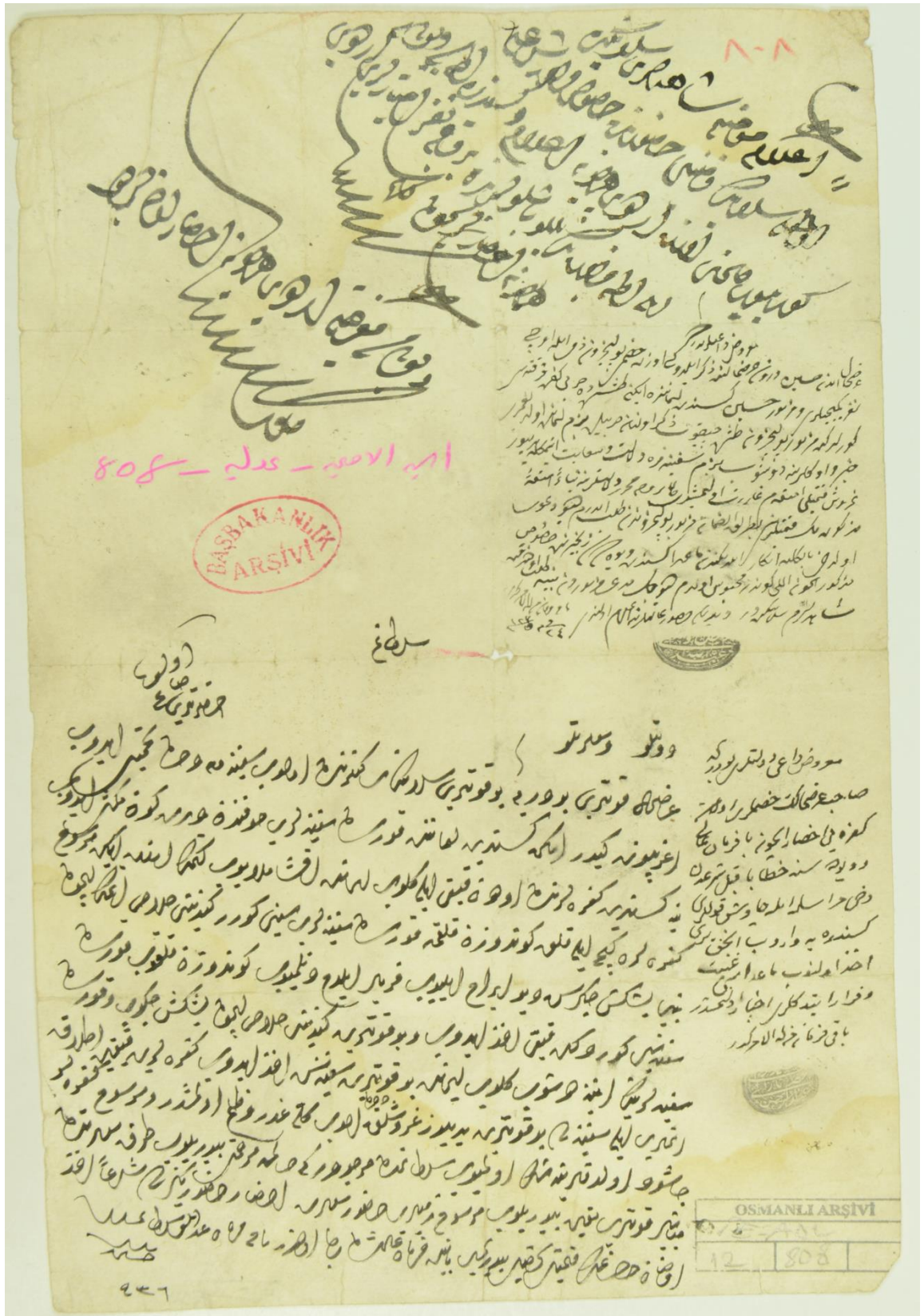
EK 3. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Matbaa ile ilgili Verdigi Fetva

بصمه صنعته مهارت ادعا ايد ز زيد لغت و منطق و حكمت و هيبث و بونلرك امثالى علوم آليه ده تاليف اولنان كابلرك حروف و كلمتيرينك صورتلريني بررقالبه نقش ايدوب اوراق اوزدينه بصمه ايله اول كابلرك مثلريني تحصيل ايد رم ديسه زيدك بو وجهله عمل كاتبه مباشرته شرعا رخصت وارميدر * الجواب * بصمه صنعته مهارتي اولان كسندلر بر مصحح كتابك حروف و كلمتيني برقالبه صحيجا نقش ايدوب اوراقه بصمغله زمان قاييله بلامشقة نسخ كثيره حاصله اولوب كثر كتبه و رخيص بهايله تملكه باعث اولور بو وجهله قائده يي مشتمل اولمغله اول كسندلر به مساعده اولنوب بر قاج عالم كسندلر صورتى نقش اوله جق كتابى تصحيح ايجون تعيين اولنوب انلر تصحيح ايتدكلرندنصكره صورتى قابله نقش اولنورسه بر عمل مستحسن اولور

EK 6. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Salina Kadılığı yaptığına dair belge.

EK 7. Kesendere keferesinden korsanlara haber vererek ahalinin zarara uğramasına sebep olaylarla ilgili verilen Abdullah Efendi Tarafından arzuhale yazılan ilam

EK 8. III. Ahmed, Abdullah Efendi'nin huzuruna gelmesini kendi reyine bıraktığı hatt-ı hümayun.

از شا الله تعالى افندی ایله کودوشوب
بردخی تراکه اولنوب بر خوش معلوم اولسون
مناسب اینه یارین دعوت دکلا اینه وقت
تاخیر اولنور

پادشاه

عرضه ببقدر بود که توکتو کرانتو مهابتو قدر تو ولی نعمت افندی

فضیله شیخ الاسلام افندی داعیاری قاضی عسکرا فدی ایله سولتوب بازه جمعی

قوای شریفه بی بروجه محرمذکره ایله یازمدریله منظورهایون ملکانه ^{موقوف}

ایچون مرفوع حضور فایض لنور خسروانه لری قلمغله اولبابه امر و فرمان شوکتو

کرانتو مهابتو صلواتو ولی نعمت افندی پادشاه حضرتینکدر

EK 9. Yenişehirli Abdullah Efendi ve Eşinin Mezar Taşları

